

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 59 (2023)
Číslo 2

2—23

MONOTEMATICKÉ ČÍSLO: ZA KRIZÍ BYDLENÍ: KONCEPTY, KONTEXTY, KONVERZACE A KRITIKA

PAVEL DOBOŠ, KRISTINA JAMRICOVÁ, JAKUB MÁCHA, ONDŘEJ MOHYLA, ROMAN NOVOTNÝ, MARTINA RŮŽIČKOVÁ: Bydlení jako výjimka, evikce jako každodennost

PETR KUBALA, ELIŠKA ČERNÁ, ŠTĚPÁN RIPKA, ONDŘEJ KRČÁL, ROSTISLAV STANĚK: Asambláž „Bydlení především“: příklad projektu „Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi bez domova“ ve městě Brně

JAN MALÝ BLAŽEK, TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC, PETR KUBALA, VÁCLAV ORCÍGR: Participativní bydlení: nová konceptualizace demokratických forem bydlení v České republice

JAKUB ČERNÝ, YULIYA MOSKVIN, LUDMILA BÖHMHOVÁ: „Doufali jsme, že ten byt jednou bude náš.“ Boj za férovou privatizaci v případě iniciativy Moje Písnice

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Cisař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Kristýna Bašná (SOÚ AV ČR, Praha), Luděk Brož (EÚ AV ČR, Praha), Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha), Radka Dudová (SOÚ AV ČR, Praha), Anna Pospěch Durnová (Universität Wien), Slavomíra Ferenčuhová (SOÚ AV ČR, Praha), Martin Hájek (FSV UK, Praha), Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha), Stanislav Holubec (HÚ AV ČR, Praha; PF JČU, České Budějovice), Tomáš Katrnák (FSS MU, Brno), Karel Kouba (UHK, Hradec Králové), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR, Praha), Aleš Kudrnáč (SOÚ AV ČR, Praha), Lukáš Linek (SOÚ AV ČR, Praha), Jaroslava Hasmanová Marhánková (FSV UK, Praha), Martina Mysíková (SOÚ AV ČR, Praha), Miroslav Novák (FSV UK, CEVRO, Praha), Zuzana Podaná (FF UK, Praha), Marek Skovajsa (FF UK, Praha), Jan Spousta (soukromý sektor), Csaba Szaló (FSS MU, Brno), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha), Marta Vohlídalová (SOÚ AV ČR, Praha)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Book Review Editor: Pieter Vanhuysse

Managing Editor: Robin Cassling

Editorial Board: Miloslav Bahna (Slovak Academy of Sciences), Ondřej Cisař (Czech Academy of Sciences/Charles University), Seán L. Hanley (University College London), Zdenka Mansfeldová (Czech Academy of Sciences), William Outhwaite (Newcastle University), Jiří Příbáň (Cardiff University), Isaac Reed (University of Virginia), Marek Skovajsa (Charles University), Tomáš Sobotka (Vienna Institute of Demography), Pieter Vanhuysse (University of Southern Denmark), Claire Wallace (University of Aberdeen)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2023

ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

<i>Za krizí bydlení: koncepty, kontexty, konverze a kritika (ed. Terezie Lokšová, Tomáš Hoření Samec)</i>	117
---	-----

STATI

<i>Pavel Doboš, Kristina Jamrichová, Jakub Mácha, Ondřej Mohyla, Roman Novotný, Martina Růžicková: Bydlení jako výjimka, evikce jako každodennost</i>	123
<i>Petr Kubala, Eliška Černá, Štěpán Ripka, Ondřej Krčál, Rostislav Staněk: Asambláž „Bydlení především“: příklad projektu „Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi bez domova“ ve městě Brně</i>	149
<i>Jan Malý Blažek, Tomáš Hoření Samec, Petr Kubala, Václav Orcígr: Participativní bydlení: nová konceptualizace demokratických forem bydlení v České republice</i>	173
<i>Jakub Černý, Yuliya Moskvina, Ludmila Böhmová: „Doufali jsme, že ten byt jednou bude náš.“ Boj za férovou privatizaci v případě iniciativy Moje Písnice</i>	197

ROZHOVORY

<i>O politické ekonomii bydlení: Rozhovor s Manuelem Aalbersem a Steffenem Wetzsteinem (Václav Walach)</i>	221
<i>Pro řešení krize bydlení nestačí reformovat kapitalismus: Rozhovor s Markem Gottdienerem (Václav Orcígr)</i>	231

RECENZE

<i>Petr Vašát: Na jedné lodi: globalizace a bezdomovectví v českém městě (Blanka Kissová)</i>	237
---	-----

ZVLÁŠTNÍ RUBRIKA: ODPOVĚĎ AUTORA

<i>O kontextech a konceptech aneb parhessia ke knize Na jedné lodi (Petr Vašát)</i>	243
---	-----

ZPRÁVA

Pražský trh s nájemním bydlením suplovat nedostatek sociálních bytů nedokáže:

*Žpráva z realizace projektu „Aplikace inovačního nástroje – Zabydlování
v podmínkách tržního prostředí hlavního města Praha“*

(Magdaléna Trusínová) 251

Monotematické číslo

Za krizí bydlení: koncepty, kontexty, konverzace a kritika

Editoři

Terezie Lokšová, Tomáš Hoření Samec

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

**Sociologický časopis / Czech Sociological Review vyzývá k podávání abstraktů
pro monotematické číslo českého vydání časopisu s názvem
„Migrace v nejistých časech: zvětšující se zranitelnost, nebo rostoucí resilience?“**

Editují: Marie Jelínková, Tereza Freidingerová, Michal Pavlásek

Převratné změny a náhlé výzvy posledních let jsou často rámovány perspektivou „krize“, přestože není vždy zřejmé, co onu povahu „krizovosti“ utváří a čeho se týká. Vždy však souvisí se zvýšenou nestabilitou a změnami, které se spíše než výjimkou staly charakteristickým rysem současnosti. U mezinárodní migrace jsou krize i nestabilita spojovány především se situacemi, kdy k migraci dochází mimo regulovaná schémata a kontrolované cesty nebo kdy konfrontuje funkčnost a udržitelnost stávajícího systému. Hostitelské společnosti i migranti tak musí na proměnlivost současné reality reagovat větší adaptací a flexibilitou, což může posílit jejich resilienci, ale stejně tak může vést k jejich větší zranitelnosti.

Cílem chystaného čísla je reflexe společenských a politických procesů a změn, ke kterým v reakci na dynamický vývoj současné doby dochází, ovlivňují situaci jak nové příchozích, tak přijímajících společností. Dochází přitom často k protichůdným, ale někdy i komplementárním procesům – prohlubování nejistot a zvyšování resilience – které přijímající společnosti a migranti zažívají.

Monotematické číslo nabízí prostor pro diskusi podob a dopadů zvýšené nejistoty na migranty a migrační agendu a vice versa z různých perspektiv. Chce tak otevřít téma, jak se institucionální aktéři (obce, státní správa, občanský sektor, migrantské spolky aj.), související veřejné politiky i veřejnost a migranti samotní mění nebo přizpůsobují současným nejistotám. Cílí jak na to, před jaké výzvy zvětšená nejistota staví institucionální aktéry, související veřejné politiky a veřejnost a migranty, tak na to, jak jsou témata dopadu zvýšené nejistoty na migraci a situaci migrantů ve veřejném diskurzu rámována a jak se proměňují v závislosti na společenském kontextu. Chystané číslo rovněž reflektuje, že turbulentnost a nejrůznější krize nejsou jen popisem či znakem konkrétních událostí, ale že také fungují jako mocný narativní prostředek, který strukturuje znalosti jak o migraci, tak (spolu)utváří politická, společenská i kulturní rozhodování jednotlivců i institucí.

Uvítáme příspěvky, které se zaměřují (nicméně nemusí se omezovat) na následující obecná témata:

- Migrace jako zdroj možné resilience společnosti
- Role samospráv pro integraci a adaptaci migrantů v ČR a dalších zemích střední a východní Evropy
- Systémové změny působící na situaci a status migrantů v ČR a dalších zemích střední a východní Evropy
- Generační aspekty integrace a adaptace migrantů
- Migranti a jejich přístup na trh práce
- Proměny politiky migrace v ČR a dalších zemích střední a východní Evropy (azylový a migrační režim)
- Stát, hranice a produkce „migrační krize“
- Postoje české společnosti k migrantům a jejich hierarchizace
- Strategie zmírňování nejistoty mezi migranty

V případě zájmu o publikaci v připravovaném monotematickém čísle zašlete abstrakt příspěvku (v rozsahu 250–500 slov) nejpozději do **20. 6. 2023** na adresu redakce casopis@soc.cas.cz a také na adresu editorek a editora marie.jelinkova@fsv.cuni.cz, tereza.freidingerova@fsv.cuni.cz a pavlassek@eu.cas.cz. Do předmětu e-mailu uveďte „Migrace v nejistých časech monočíslo“. Rozhodnutí o přijetí či nepřijetí abstraktu budou rozeslána do **začátku července 2023**. Termín pro odevzdání statí do recenzního řízení je stanoven na **30. 11. 2023**. Publikování statí závisí výhradně na výsledcích standardního recenzního řízení. Statě mohou být v českém (popřípadě slovenském) a anglickém jazyce. Uvítáme rovněž odborné knižní recenze a zprávy relevantní k tématu monotematického čísla. Finalizace čísla je plánována na rok 2024.

Za krizí bydlení: koncepty, kontexty, konverzace a kritika*

Pojem „krize bydlení“ v posledních letech rezonuje českou veřejnou debatou. Objevuje se v médiích, na konferencích a seminářích pro odbornou i širokou veřejnost, ve strategických dokumentech měst a obcí, v politikách a opatřeních. Přitom pojem „krize bydlení“ odkazuje, spoluvytváří a formuje realitu, která je komplexní a mnohvrstevnatá. V jakém smyslu? Různí aktéři mají přístup k různým druhům vědění, mohou „krizi bydlení“ zakoušet diametrálně odlišným způsobem a mohou ji hodnotit na základě odlišných morálních kategorií. Jinými slovy řečeno, „realita krize bydlení“ není jednolitá a nelze ji proto ani jednoduše, ani kompletně popsat jedním narativem či zasadit do jednoho (teoretického) rámce. Krize bydlení se projevuje lokálně, na konkrétních místech – městech, čtvrtích, domech – má zároveň strukturální globální příčiny (Aalbers et al., 2021; Aigner, 2022; Arundel a Lennartz 2020; Byrne, 2020; Fernandez a Aalbers, 2016; Fikse a Aalbers, 2021; James et al., 2022; Martínez a Gil, 2022; Pawson a Martin, 2021; Rolnik, 2013; Wetzstein 2017; White a Nandedkar, 2021) a v posledních letech je propojena s dalšími krizemi: bezpečnostní, environmentální a energetickou.

Z toho všeho plyne pro nás zásadní otázka: jak se s komplexitou daného pojmu a reality vypořádávat v rámci akademické diskuse? Jakými koncepty krizi či krize zachycovat, jaké konverzace je smysluplné a produktivní vést, jaké kontexty s krizí/krizemi souvisí a jak vědění, které jako akademici a akademičky spoluvytváříme, kriticky reflektovat? S vědomím této komplexity a mnohvrstevnatosti kontrastující s jen částečnou probádaností problému v českém a slovenském prostředí a s vědomím, že zkušenost krize bydlení v současnosti materiálně i emočně ovlivňují velké množství konkrétních lidí, jsme se rozhodli navrhnout koncept monotematického čísla *Sociologického časopisu / Czech Sociological Review* nazvaného „Za krizí bydlení: koncepty, kontexty, konverzace a kritika“. Původní editorská myšlenka byla vyzvat autorky a autory, aby se společně s námi zamýšleli nad tím, jak „krizi bydlení“ uchopit, v jakých kontextech se projevuje, jaké odborné debaty lze rozvinout a posunout a jaké formy kritického uchopení pojmu i reality jsou z tohoto hlediska přínosné.

Výsledkem našeho návrhu a výzvy je toto monotematické číslo, kde naleznete celkem čtyři recenzované stati, dva rozhovory, recenzi knihy, reakci autora recenzované knihy a jednu zprávu o aplikovaném projektu. Jedná se o číslo, které je na pomezí základního a aplikovaného výzkumu, rozvíjí současné teorie a zároveň přináší empirickou ilustraci zmíněné komplexity, dokumentuje situace

* Tento text vznikl v rámci Strategie AV21, program č. 23: „Město jako laboratoř změny; Stavby, kulturní dědictví a prostředí pro bezpečný a hodnotný život“, podpořené dotací Akademie věd ČR.

zranitelných aktérů. Vše doplňuje reflexí pozice výzkumníků a výzkumnic, kteří se danou situací snaží analyticky uchopit, interpretovat a rozvíjet debatu v rámci lokálních studií bydlení (*housing studies*), protože vnímáme jako vysoce přínosné přispívat nejen do mezinárodní akademické diskuse, ale formovat diskusi i lokálně (Čisář, 2022), více otevřeně větší paletě aktérů – čtenářů a čtenárek i bez přístupu k často anglojazyčným placeným akademickým časopisům.

V čísle naleznete tři stati, které se věnují tématu mocenských asymetrií v souvislosti s bydlením a otázce, jak se různě zranitelné domácnosti s krizí bydlení (ne)vyrovňávají (Černý et al., 2023; Doboš et al., 2023; Kubala et al., 2023) a jednu stať, která přináší konceptualizaci pro nové participativní formy bydlení, které mají potenciál krizi bydlení zmírnit (Malý Blažek et al., 2023). Pro všechny texty je charakteristické, že vznikly v kolektivech více autorů a autorek (minimálně tří), různorodých z hlediska disciplín, což ukazuje na multi-/inter-/transdisciplinaritu studií bydlení i na potenciální – výše zmíněnou – komplexitu daného tématu, kterou různorodost disciplín umožňuje teoreticky i metodologicky překonávat. Z hlediska metod se také jedná o pestrou paletu zahrnující etnografický výzkum (Doboš et al., 2023), analýzu statistických dat (Kubala et al., 2023), kvalitativní sběr a analýzu dat – polostrukturovaných rozhovorů (Černý et al., 2023) – a konceptualizaci zahrnující desk research (Malý Blažek et al., 2023).

Pro všechny texty je podstatná otázka *angažovanosti/zapojenosti* autorů a autorek, potažmo obecněji vědců a vědkyň (či expertů/expertek) do zkoumaného: ať na úrovni konkrétního výzkumného terénu, či na úrovni systémové. Jedná se o přiznanou a reflektovanou situovanost a v debatě tak potenciálně rezonují podstatné otázky: Co děláme naším výzkumem? Co dělá text, který na základě výzkumu vytvoříme? Lze tyto efekty předvídat? Kdy a kde končí akademické angažmá? Otázky, které v rámci lokálních studií bydlení nejsou reflektovány v takové míře jako v mezinárodní debatě a dané texty na ně poukazují nejen explicitně, ale implicitně, pomáhají tuto debatu dále rozvíjet.

Doboš et al. (2023) vycházejí při analýze asymetrického vztahu mezi převážně romskými nájemníky obecního domu a místní samosprávou z kritické humaní geografie. Skrze deleuzovsko-guattariovské teoretické rámování akcentují procesualitu a potencialitu vystěhování (evikce) a dokládají, jak významnou roli hrají v mocenských (re)konfiguracích afekty a emoce, a to na úrovni všech zapojených aktérů: domu, obyvatel, městských autorit i výzkumného týmu. Představují čtyři fáze vystěhování (evikce), které ovšem nevnímají jako *definitivní*, ale otevřené různému vývoji. Text problematizuje představu stabilního a lineárního vývoje konkrétních situací vztahujících se k bydlení a upozorňuje na to, že procesy spojené se stigmatizací, marginalizací či segregací Romů se vždy dějí ve složité interakci s řadou dalších vztahů.

Situaci sociálně a ekonomicky znevýhodněných a zhodnocením konkrétní intervence se zabývají také Kubala et al. (2023). Na základě dat z evaluace konkrétního projektu politiky bydlení (Housing First v Brně) otevírají širší diskusi ohledně způsobů efektivního ukončování bezdomovectví v českém kontextu: zda poskytnutí bydlení a návazné podpory může ukončovat individuální bezdomo-

vectví, ale i zda a jak může přispívat ke strukturální proměně situaci lidí ohrožených ztrátou bydlení? Navazují tak na Petra Vašáta (2021) a jeho argument, že jsou nutná daleko systémovější opatření. Kubala et al. (2023) se vůči tomu vymezují na teoretickém půdorysu urbánních asambláží, zdůrazňují důležitost konkrétních vazeb a přispívají tak do debaty teoretické, ale i praktické, aplikované.

Podobnou ambici – přispět do stávající nepřilíš rozvinuté teoretické a konceptuální diskuse o variantních formách bydlení a zároveň poskytnout nástroj, jak o nových formách bydlení mluvit, a tudíž je i prakticky rozvíjet – mají autoři další stati (Malý Blažek et al. 2023). Zavádějí přitom pojem *participativní bydlení*, který vymezuje formy bydlení, na kterých se podílí více domácností, které jsou aktivně a demokraticky zapojené do procesu formování a existence projektu bydlení. Autoři pak vymezují pět dimenzí participace: organizační, ekonomickou, sociální, prostorovou a zapojení dalších aktérů, které umožňují komplexní téma přehledněji uchopit a analyticky zpracovávat.

Příspěvkem do poznání, jak je realizován městský aktivismus a formy rezistence vůči financionalizaci bydlení v českém – a místně specifickém – kontextu přináší Černý et al. (2023). Věnovali se aktivitám obyvatel sídliště Písnice sdružených v kolektivu *Moje Písnice*, kteří se snažili revokovat rozhodnutí o privatizaci původně státních bytů. Ty pak i přes příslib privatizace do rukou tzv. sitting-tenants (aktuálních nájemníků) státní podnik odprodal institucionálnímu investorovi. Podobně jako stať Doboše et al. (2023) o evikcích/evikatibilitě ukazují autor a autorky na významnou roli emocí jako mobilizačního prvku a významně tak přispívají do debaty o formách městských sociálních hnutí. Kromě toho akcentují důležitost sdílené identity, sdílených očekávání a deziluze, které umožňují společnou aktivizaci.

Abychom byli schopni alespoň částečně promlouvat také k neakademickému publiku, usilovali jsme o co nejrozmantější nabídku nerecenzovaných textů.

Číslo přináší dva rozhovory. Václav Wallach vedl dvojrozhovor s politickými ekonomy bydlení Manuelem Aalbersem a Steffenem Wetzsteinem, kteří představují alternativy výkladů vycházejících z neoklasické či mainstreamové ekonomie a z nich plynoucích nefunkčních politických řešení. Rozhovor soustřeďuje pozornost na vztahy státu a tržních aktérů a na roli financionalizace v krizi bydlení. Druhý rozhovor vedl Václav Orcígr s Markem Gottdienerem, který při otázkách spojených s krizí bydlení poukazuje na trvající užitečnost konceptů Henriho Lefebvra a Manuela Castellse a argumentuje, že je pozdější teoretické inovace nepřekonal. Rozhovory představují českému čtenářstvu dva zcela odlišné proudy západních teoretických přístupů ke krizi bydlení a financionalizaci bydlení. Blanka Kissová pak zpracovala robustní recenzi knihy Petra Vašáta *Na jedné lodi* (2021), na kterou reaguje i výše zmíněná stať Petra Kubaly et al. Zároveň na naše pozvání Petr Vašát vstupuje do diskuse se zmíněnými autory a autorkami a odpovídá na jejich kritické příspěvky.

Na konec předkládáme zprávu Magdalény Trusinové z aplikace inovace v zabydlování lidí v bytové nouzi v kontextu hlavního města Prahy. Projekt zjiš-

toval, zda by mohl pražský realitní trh suplovat nedostatek sociálních bytů a zda jsou hlavní překážkou pro získání standardního nájemního bydlení vysoké úvodní finanční náklady. Zpráva identifikovala překážky v zabydlování na různých úrovních – praktických, strukturálních, legislativních, hodnotových – aby vyhodnotila, že pražský trh s bydlením sám o sobě možnost zabydlet ohrožené osoby nenabízí.

Při pohledu na číslo jako celek lze navzdory rozmanitým teoretickým i metodologickým přístupům konstatovat několik tendencí. Za prvé jde o akcentování heterogenní vztahovosti a její role v ustavování krize bydlení a snah o její zvládnutí. Druhou tendencí je pozornost věnovaná praktikám, které tyto vztahy a v důsledku i struktury ustavují a potenciálně proměňují. Za třetí, více textů se dotýká emoční roviny spojené s bydlením nebo sebeorganizace s bydlením spojené, a tak společně s ostatními zmíněnými body problematizují individualizující a racionalizující rámce, které se reprodukuji v rámci veřejných debat dominovaných mainstreamovou ekonomikou. V neposlední řadě pak v předkládaných textech dochází k pozvolnému otevírání otázek týkajících se skutečnosti, že se nacházíme ve středo- a východoevropském prostředí, ke kterému se zpravidla přistupuje skrze koncepty vycházející ze „západní“ urbánní teorie (Ferenčuhová, 2012).

Na závěr chceme krátce reflektovat naši editorskou práci, která byla naplňující, ale zároveň náročná ve smyslu odpovědnosti plynoucí z této pozice: naší snahou bylo poskytnout kritickou, ale konstruktivní zpětnou vazbu autorkám a autorům a pomoci jim precizovat jejich argumenty a přínos jejich statí i nerecenzovaných textů. Doufáme, že spolupráce byla i pro ně produktivní a přínosná. V jednom případě – v rámci statí s hlavním autorem Janem Malým Blažkem došlo k překryvu role editorské a autorské, kdy Tomáš Hoření Samec pracoval na konceptualizaci participativního bydlení a byl tak i zapojen do autorského týmu článku. Situaci jsme řešili nastavením přísných pravidel pro zachování oboustranně anonymního recenzního řízení: v souvislosti s danou statí Tomáš Hoření Samec nepřišel do kontaktu s výběrem ani oslovením recenzentů a nezná jejich identitu. Neměl přístup do redakčního systému Sociologického časopisu, aby ani nedopatřením nemohlo dojít k prolomení anonymity recenzního řízení. Zde patří poděkování editorce Terezii Lokšové za práci spojenou s touto situací; jinak se naše editorské role komplementárně doplňovaly.

Přejeme inspirativní čtení a děkujeme všem autorkám a autorům a všem, kteří byli zapojeni do produkce monotematického čísla, děkujeme také Sociologickému časopisu za možnost monotematické číslo vytvářet a vyprodukovat a za bezprostřední a bezvadnou spolupráci s redakcí, reprezentovanou především šéfredaktorem českého vydání Ondřejem Císařem. Zároveň doufáme, že toto monotematické číslo představuje krok k další a bohatší debatě věnující se krizi bydlení v českém prostředí.

Terezie Lokšová, Tomáš Hoření Samec

Literatura

- Aalbers, M. B., Hochstenbach, C., Bosma, J. a Fernandez, R. (2021). The Death and Life of Private Landlordism: How Financialized Homeownership Gave Birth to the Buy-to-let Market. *Housing, Theory and Society*, 38, 541–563.
<https://doi.org/10.1080/14036096.2020.1846610>
- Aigner, A. (2022). What's Wrong with Investment Apartments? On the Construction of a 'Financialized' Rental Investment Product in Vienna. *Housing Studies*, 37(3), 355–375.
<https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1806992>
- Arundel, R. a Lennartz, C. (2020). Housing Market Dualization: Linking Insider–Outsider Divides in Employment and Housing Outcomes. *Housing Studies*, 35(8), 1390–1414.
<https://doi.org/10.1080/02673037.2019.1667960>
- Byrne, M. (2020). Generation Rent and the Financialization of Housing: A Comparative Exploration of the Growth of the Private Rental Sector in Ireland, the UK and Spain. *Housing Studies*, 35(4), 743–765. <https://doi.org/10.1080/02673037.2019.1632813>
- Císař, O. (2022). Social Science in Czech? *Czech Journal of International Relations*, 57(4), 125–135. <https://doi.org/10.32422/mv-cjir.501>
- Černý J., Moskvina Y. a Böhmová L. (2023). „Doufali jsme, že ten byt jednou bude náš.“ Boj za férovou privatizaci v případě iniciativy Moje Písnice. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 59(2), 197–219.
- Doboš P., Jamrichová K., Mácha J., Mohyla O., Novotný R. a Růžicková M. (2023). Bydlení jako výjimka, evikce jako každodennost. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 59(2), 123–147.
- Ferenčuhová, S. (2012). Urban Theory beyond the 'East/West Divide'? Cities and Urban Research in Post-Socialist Europe. In T. Edensor a M. Jayne (eds.), *Urban Theory beyond the West: A World of Cities* (s. 65–74). Routledge.
- Fernandez, R. a Aalbers, M. B. (2016). Financialization and Housing: Between Globalization and Varieties of Capitalism. *Competition & Change*, 20(2), 71–88.
<https://doi.org/10.1177/1024529415623916>
- Fikse, E. a Aalbers, M. B. (2021). The Really Big Contradiction: Homeownership Discourses in Times of Financialization. *Housing Studies*, 36(10), 1600–1617.
<https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1784395>
- James, L., Daniel, L., Bentley, R. a Baker, E. (2022). Housing Inequality: A Systematic Scoping Review. *Housing Studies*, online first.
<https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2119211>
- Kubala, P., Černá, E., Ripka, Š., Krčál, O. a Staněk, R. (2023). Asambláž „Bydlení především“: příklad projektu „Rapid re-housing pro rodiny s dětmi bez domova“ ve městě Brně. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 59(2), 149–171.
- Malý Blažek, J., Hoření Samec, T., Kubala, P. a Orcígr, V. (2023). Participativní bydlení: nová konceptualizace demokratických forem bydlení v České republice. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 59(2), 173–195.
- Pawson, H. a Martin, C. (2021). Rental Property Investment in Disadvantaged Areas: The Means and Motivations of Western Sydney's New Landlords. *Housing Studies*, 36(5), 621–643. <https://doi.org/10.1080/02673037.2019.1709806>
- Rolnik, R. (2013). Late Neoliberalism: The Financialization of Homeownership and Housing Rights. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1058–1066.
<https://doi.org/10.1111/1468-2427.12062>
- Vašát, P. (2021). *Na jedné lodi: Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Academia.
- Wetzstein, S. (2017). The Global Urban Housing Affordability Crisis. *Urban Studies*, 54(14), 3159–3177. <https://doi.org/10.1177/0042098017711649>

White, I. a Nandedkar, G. (2021). The Housing Crisis as an Ideological Artefact: Analysing How Political Discourse Defines, Diagnoses, and Responds. *Housing Studies*, 36(2), 213–234. <https://doi.org/10.1080/02673037.2019.1697801>

Bydlení jako výjimka, evikce jako každodennost*

PAVEL DOBOŠ^{1**}, KRISTINA JAMRICOVÁ², JAKUB MÁCHA²,
ONDŘEJ MOHYLA², ROMAN NOVOTNÝ³, MARTINA RŮŽIČKOVÁ²

¹Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Brno

²Fakulta výtvarného umění, Vysoké učení technické v Brně

³Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Housing as an Exception, Eviction as Everyday Life

Abstract: This article focuses on evictability and the eviction of the residents of one block of flats in a small southern Slovakian town. Most of the building's inhabitants are Roma, but the problem of cultural racism is interconnected with political, economic, legal, and even research and activist issues. The article is based on socially committed ethnographic research and the perspective of critical human geography. The theoretical framework is informed by the geographies of eviction, which grasp evictions as a becoming affective process. In this approach the focus is on not just the structural and other causes of eviction and its negative consequences but also and above all on the eviction that is taking place in the present and that temporally goes beyond the act of displacement – it signifies the lasting effect of sovereign power exercised through threats of eviction and 'home unmaking' brought about by the withholding of vital infrastructure. The analysis distinguishes four becoming phases. The first one shows how tenants' precarity is made when their stigmatisation as Roma intersects with the neoliberal imperatives of individual responsibility asserted by the town. In the second phase, the eviction begins, giving rise to affects of confusion, desperation, and fear. The third phase brings resistance to the arbitrary sovereign power of the town authorities. In the fourth phase the resistance sees some successes, but the town's sovereign power at the same time expands its spatiality. The state of the eviction here is not final and it can still develop in different ways.

Keywords: eviction, evictability, affect, sovereign power, tenants

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 2: 123–147

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.028>

* Tento článek je výsledkem výzkumné činnosti podporované Technologickou agenturou České republiky v programu ETA v rámci projektu TL03000446 „Institut forenzního interdisciplinárního výzkumu, sociálně emancipačního designu a architektury“.

** Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: Mgr. Pavel Doboš, Ph.D., Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Kotlářská 2, 61 137 Brno, e-mail: pdobos@mail.muni.cz.

Úvod

Tento text se zaměřuje na problematiku ztráty bydlení v kontextu romské menšiny na malém jihoslovenském městě. Analýza, kterou zde předkládáme, je případem evikce čili nuceného vystěhování, úzce spjatým s romstvím jeho aktérů. Romství však nenahlížíme jako vševysvětlující princip, nýbrž jako proměnnou ve složité spleti proměnlivých vztahů mezi lidmi, věcmi a událostmi. To nám umožňuje jednak uchopit problematiku v časoprostorovém kontinuu a jednak porozumět i méně viditelným nuancím, které vstupují do kolotoče vyjednávání bydlení. Děj evikce není jednoznačný, kauzální a lineární, naopak je nepředvídatelný a komplexní. Ve spletnosti událostí figurují společně především samotný obytný dům, jeho nájemníci¹, městské autority a náš výzkumný tým. Náš výzkumný tým je transdisciplinární a zahrnuje osoby různých oborových zaměření (antropologie, design, architektura, geografie), nicméně tento text je psán především z perspektivy kritické humánní geografie. Ta ve své aktuální rozšířené podobě propojuje perspektivu sociální vědy a perspektivu morální a politické filozofie patrně více než sociologie nebo antropologie (zde Barnett, 2017; Cresswell, 1996; Rose, 2010; Smith, 2000; Springer, 2013, 2016a; Woodward, 2014).

Text vychází z etnografického výzkumu, který probíhal mezi lety 2020 a 2022, nicméně tým v terénu v jiné sestavě působil již od roku 2018 a jeho aktivity v něm stále pokračují. Etnografickým terénem je bývalé důlní město na jihu Slovenska s populací přes 10 tisíc obyvatel. Stěžejním zájmovým bodem v našem terénu je městský obytný dům „Komíňák“², ve kterém na počátku výzkumu žilo přes 120 nájemníků, z toho více než polovina dětí. Tento text se primárně věnuje nedávným událostem, které nakonec vyústily v evikci domu, a otázce, jak se toto dění promítlo do každodenních životů jeho obyvatel a jak se v této každodennosti usadilo. Setrvačnost a palčivost evikce (mající nedozírné následky na kvalitu života nájemníků), průběžné reakce naše jako výzkumníků i kýžených designérů sociální změny a reakce samotných nájemníků jsou případovou studií, která ukazuje, že evikce je proces, ve kterém se mísí lokální dynamiky s nadlokálními, a že nelze jednoduše na tyto kauzy aplikovat muštr boje utlačovaných proti mocným. Abychom tedy ukázali, že (romské) evikce se případ od případu liší a že naše (etnografické a designérské) intervence jsou nejen nedílnou součástí jejich vývoje, ale také mohou udávat jejich směr, přiklonili jsme se ke kvazi komparativní analýze našeho případu s etnografií evikce Michela Lancioneho (2017, 2019).

V textu tak na náš případ aplikujeme Lancioneho rozdělení evikce na čtyři fáze, které nám slouží jako analytický nástroj a jako šablona. I teoretický rámec máme v určitých aspektech podobný tomu, který užívá Lancione, protože i on se

¹ Ve snaze o genderově neutrální jazyk se dále snažíme střídát mužský a ženský rod, pokud mluvíme o skupině osob nebo jednotlivcích, kteří zahrnovali různé gendery, zároveň však od této snahy upouštíme, obáváme-li se, že by to narušilo srozumitelnost textu.

² Zaužívané neformální označení obytného domu bylo oproti skutečnosti pozmeněno.

zajímá o nastávání evikce a její afektivní stránku, nicméně v našem případě ho obohacujeme i o teorie suverénní moci a „rušení domovů“. Lancioneho fáze naplňujeme jiným obsahem, jiným vývojem událostí, značně odlišným od toho, který se odehrál v Bukurešti, kde se za vystěhovávané nájemnice postavilo v průběhu procesu mnoho aktivistů. Lancioneho „procesuální metodologii“ evikcí vkládáme do odlišného kontextu s odlišným průběhem evikce. Zajímá nás pak zejména, jak probíhající proces evikce působí v afektivní rovině a jak posléze různé emoce aktérů tvarují tento proces v jeho diskurzivitě i materialitě. Ukazuje se například, že suverénní moc vedení města může při procesu evikce působit i jinak, než že vyžene obyvatele domu na ulici, a přitom tato působení a afekty nejsou o nic méně ničivé pro lidské životy.

Neoliberální racionalita, jejíž světonázor často evikce ospravedlňuje (Nowicki, 2017; Springer, 2015), předpokládá, že i bydlení má být především prostorem konkurence. Tím vylučuje jednotlivce a skupiny, kteří v rámci ní nemají být dostatečně konkurenceschopní. Důsledky tohoto vyloučení jsou pak každodenně pociťovány na tělesné úrovni afektů a emocí. Jsou pociťovány na rovině každodennosti, tedy přesně tam, kde působí etnografický výzkum. Proto pro studium mocenského vztahu mezi institucemi státu či města, které prosazují neoliberální racionalitu, a procesy vyloučení „musíme přesunout náš pohled od obvyklých míst, kde očekáváme, že uvidíme přítomnost moci [např. policejní razie, otevřené protesty], k (...) událostem každodenního života, během nichž se odehrávají různá, ale zcela konkrétní lidská neštěstí“ (Das, 2007, s. 163–164). O každodennosti pak lze mluvit právě díky tomu, že k finálnímu nucenému vystěhování obytného domu nakonec nedošlo, ale navzdory tomu je (zbylými) nájemníky do dnešního dne evikce zcela bytostně pociťována.

Evikce jako proces a politika afektu

Cílem je ukázat evikci jako komplexní proces a rozvíjet tak výzkum evikcí, který akcentuje jejich průběhovou proměnlivost a diferencující nastávání. Ukazujeme, jak vypadá propojení této doposud publikačně nepříliš početné, avšak v současnosti se rozvíjející (Baker, 2017, 2021; Garboden a Rosen, 2019; Lancione, 2017, 2019; Purser, 2016; Wilhelm-Solomon, 2016, 2021) perspektivy na evikci s angažovaným terénním výzkumem, jehož cílem je vystěhovávaným lidem nebo lidem ohroženým evikcí asistovat. Náš výzkumný tým proto otevřeně figuruje jako aktér, který se sám stal součástí zkoumaného fenoménu. V takovém dění hraje důležitou roli politika afektu, jejíž analýza se vyskytuje v soudobých publikacích o geografii evikcí (Baker, 2017, 2021; Brickell et al., 2017; Lancione, 2017, 2019; Wilhelm-Solomon, 2021). Její rozbor v našem případě ukazuje, jak je lidem suverénními městskými autoritami, jež dům přetvářejí v „prostor výjimky“ (Agamben, 2005, 2011), jednak „rušen domov“ (Baxter a Brickell, 2014; Burrell, 2014; Nowicki, 2014) a jednak odpirán potenciál žít jejich vlastní život rozmanitěji než jen v afektu nejistoty, strachu z vystěhování a sklíčenosti z rušeného domova.

Zkoumanou evikci nastartovalo oznámení o neprodloužení nájmu, jež bylo všem nájemníkům bytového domu „Komíňák“ doručeno na konci září 2020, v čase začátku chladného podzimu a druhé vlny pandemie covidu-19. Naším záměrem bylo již před evikcí nacházet cesty ke zlepšení životní situace nájemníků, především testováním služeb města jakožto poskytovatele bydlení v objektu, vyjednáváním s jeho vedením, nabízením poradenských služeb ohledně grantových příležitostí pro budování sociálního bydlení a systematickým hledáním strategických partnerů k řešení nepříznivé situace obyvatel „Komíňáku“. Ačkoli riziko vystěhování obyvatel – vzhledem ke smlouvám uzavíraným vždy jen na tři měsíce – bylo vždy mezi nájemníky latentně přítomné, reakce města, zejména vzhledem k jejímu načasování, překvapila nejen je, ale i nás a byli jsme nuceni nějak se k ní postavit. Nejistota, co dál nastane, je tak v terénu po celou dobu přítomná. I proto v novějších etnografických přístupech k evikci, jako jsou například ty od Michela Lancioneho (2017, 2019), můžeme zcela explicitně nalézt odkazy na inspirace v „antropologii stávání se“ (Biehl a Locke, 2017) a v geografii dnes rozšířené „nereprezentativní teorii“, která se blíže zajímá o politiku afektu (Simpson, 2020; Thrift, 2007).

V těchto přístupech jde o specifický přístup k času: vždy nastává něco dalšího odlišného, co vychází z virtuálního potenciálu aktuální přítomnosti, a to vytváří i nutnost akceptovat nastávání ve své etice (Deleuze, 1994; Deleuze a Guattari, 2010; May, 1994, 1995; Newman, 2001, 2005). Nastávání evikce může být totiž vysoce rhizomatický i vysoce diferencující proces (Wilhelm-Solomon, 2016). Rhizomatickou a nastávající povahu, jakou přisuzuje zkoumanému terénu, pak musí nutně nabýt i samotná etnografie. Komplexita terénu, ve kterém probíhá evikce, na nás jako na účastníky dění v terénu apeluje přijmout pragmatickou odpovědnost ve smyslu odpovědi na otázku, co je právě teď patrně nejlepší udělat dále. Nikoli ve vztahu k obecné otázce, „co je ‚nejlepší‘“, ale ve vztahu k pohotovému odhadu, co je nejlepší pro teď“ (Rose, 2010, s. 343). Etika pragmatické odpovědnosti se neřídí nějakým transcendentním ideálem spravedlnosti, ale je pozorná „k podmínkám dialogu a odezvy, skrze něž jsou jevíci se nespravedlnosti rozpoznávány a adresovány (anebo nejsou)“ (Barnett, 2017, s. 270).

U většiny dosavadních výzkumů evikcí se probíhající a nastávající rovina procesu málokdy akcentuje. Na jedné straně figurují výzkumy, které se zabývají příčinami evikcí, tedy minulostí, která způsobila evikce. Na straně druhé figurují výzkumy, které se zabývají důsledky evikcí pro vystěhované obyvatelstvo, tedy budoucností po proběhnutí evikci. Obě tyto větve výzkumů jsou podchyceny v oborech právní vědy (jak právní předpisy ne/umožňují proběhnout evikce, respektive jak právní předpisy posléze ne/asistují vystěhovaným lidem), sociální práce (jak je možné asistovat lidem, jimž hrozí evikce, aby evikce neproběhla, respektive jak lze pracovat s lidmi, kteří zažili evikci, aby se negativní důsledky evikce minimalizovaly) nebo sociologie (jaké jsou společenské strukturální příčiny evikcí, respektive jaké jsou sociální dopady evikcí jak pro společnost, tak pro vystěhované lidi) (Vols et al., 2019). Do jmenovaných dvou větví výzkumu a do

jmenovaných akademických oborů spadají i současné výzkumy evikcí v českém kontextu (např. Kupka et al., 2021; Walach et al., 2021). Většina soudobých výzkumů evikce se tudíž zaměřuje na vstupní okolnosti, které k evickým vedou, a na výstupní okolnosti, které z evikcí vznikají. Je tak opomenut detailní pohled na okolnosti samotného probíhajícího procesu vystěhovávání. „Jednoduše řečeno, máme výborná vysvětlení problémů, proč se evikce dějí a co jsou jejich dopady, nicméně máme nedostatek vysvětlení prvků a procesů, které prakticky vytvářejí a komplikují [probíhající] evikce.“ (Baker, 2021, s. 797)

V tomto badatelském kontextu někteří autoři volají po posunu od výzkumu evikcí k výzkumu procesu vystěhovávání („evicting“) (Baker, 2017, 2021; Garboden a Rosen, 2019; Purser, 2016). Evikce je tu chápána nejen jako probíhající událost vystěhovávání, ale i jako širší proces, jehož průběh není omezen jen na samotný, obvykle násilný akt vymístění bydlících z jejich domovů, ale obsahuje i předcházející hrozby evikcí nebo následné rezistentní či pokořené jednání vystěhovaných. Garboden a Rosen (2019, s. 655) zdůrazňují „význam času, kdy nájemník může žít pod hrozbou evikce, ale je nicméně stále ve svém domě a udržuje vztah s pronajímatelem“. Tento čas může být naplněn nejistotou, emocionální úzkostí a zejména narušením předpověditelné kontinuity lidského života, neboť není jisté, co bude dál. „Nucené evikce jsou škodlivé procesy, které zraňují, znepokojují a přetrvávají před, při i po proběhnutí vystěhovávání.“ (Brickell et al., 2017, s. 11) Procesuální pojetí implicitně zachycuje ve své klíčové publikaci i Matthew Desmond (2016). Baker (2021, s. 804–805) toto nové pojetí považuje za „odklon od chápání evikce jako individuální události či výstupu na konci určité procedury k vnímání, jak evikce produkuje, determinuje, uzavírá nebo rozvolňuje čas. Proto je třeba brát vystěhovávání jako afektivní vztah mezi časem a prostorem.“

V současné kritické humánní geografii evikcí se nastávající časoprostorové pojetí evikcí dostává do popředí a je obvykle propojováno s výzkumem praktik „rušení domova“, který je komplementární k výzkumu „tvoření domovů“. „Rušení domova je v podstatě kritika centrality problematiky tvoření domova v literatuře o domově“ (Baxter a Brickell, 2014, s. 134). Jak v anglofonní přehledové literatuře o klasických a kritických studiích domova (Blunt a Dowling, 2006), tak v české přehledové literatuře (Gibas, 2017; Vacková a Galčanová, 2014) je sice možnost rušení domova nějak implicitně přítomna, je ale zcela zastíněna soustředěním se na rozebrání rozmanitých praktik tvoření domova. Nicméně v procesech evikce je kritický pohled na praktiky rušení domova klíčový, a to právě i v jejich koprodukcí s praktikami tvoření domova (Burrell, 2014; Nowicki, 2014). „Obecně je během lidského života domov tvořen, rušen a přetvářen, a to podléhá zdánlivě nekonečnému množství faktorů: finančním, rodinným, sociopolitickým a dalším. Domov se může proměnit z místa bezpečí na místo strádání a násilí i zpět.“ (Nowicki, 2014, s. 788)

Evikce časoprostorově probíhá a ruší domovy a během toho negativně ovlivňuje lidi, kteří jsou evikcí postiženi. Brickell et al. (2017, s. 3) navrhují příklady otázek, které bychom si měli klást: „Jaký je vztah mezi nestálostí pronájmu,

nucenými evikcemi a širšími ekonomickými a politickými procesy? Do jaké míry nás nucené evikce podněcují ke znovupromyšlení spojení mezi domovy, těly a prostory? Jak jsou evikce mobilizovány napříč různými afektivními, emocionálními a materiálními kontexty?“ V politice afektu je běžné uvažovat, že každý člověk má určité afektivní kapacity různorodě ovlivňovat svůj život a prostředí, kde se nachází (Simpson, 2020; Thrift, 2007). V případě rušení a vystěhovávání z domovů „afektivní kapacity a potenciality (...) nejsou jen ovlivněny jako vedlejší efekt evikce a jiných forem vymístění; naopak jsou přesně tím, co je lidem ukradeno“ (Wilhelm-Solomon, 2021, s. 977). Lidé ztrácejí kontrolu nad svými životy a jsou často vydáni napospas dění a vztahům, na které nemají možnost mít jakýkoli vliv. Je jim rušena i možnost žít si vlastní život podle volby, která alespoň částečně pochází od nich samotných. Může být rušen například lidský potenciál mezi sebou formovat kolektiv, který je schopen postupovat politicky společně.

Časoprostory probíhajících evikcí se tak mohou stávat „prostory výjimky“, jak o nich uvažuje Giorgio Agamben (2005, 2011). V nich lidé nejsou uchopeni jako adekvátní součást společenství lidí, ale jen jako „pouhý život“, lidský život ze společnosti vyloučený a dehumanizovaný. Prostory výjimky, kde se mimořádná událost evikce stává normální věcí, často vzniká v kontextech, v nichž politické autority využijí nenadálé a neobvyklé události k tomu, aby z jimi spravovaných městských obvodů vymístili nechtěné obyvatelstvo, například obyvatelstvo chudé nebo obyvatelstvo odporující autoritám (Adams et al., 2009; Zhang, 2017). Podstatou stavů výjimky je, že politická suverénní moc je schopna a ochotna zachovat se k nechtěným lidem jakkoli nespravedlivě bez ohledu na jakoukoli legalitu či legitimitu. Tento stav se v prostorech výjimky však stává trvajícím a trvajícím se stává i trauma z probíhající evikce pro lidi, kteří v prostorech žijí (Adams et al., 2009, s. 632). Arpagian a Aitken (2018, s. 448) dodávají, že v případě těchto lidí se „nejistota stává všední věcí, dokud není dlouhotrvající pomalé násilí vykořenění z normality přerušeno traumatem vymístění [z domova]. Tato jednání lidem vnucují právní liminalitu a prostorovou nestabilitu.“

Eviktabilita, evikce a romské obyvatelstvo

V případě lidí romské etnicity na Slovensku, kteří jsou těmi postiženými ve zde analyzované evikci, lze identifikovat některé strukturálnější příčiny, proč se v daném kontextu stali aktéry v procesu. Příčiny vyvěrají ze stigmatizace, marginalizace a segregace romského obyvatelstva v prostředí střední a východní Evropy (Černušáková, 2020; Mihály, 2019; Ort, 2021; Powell a Lever, 2017). Od devadesátých let 20. století na Slovensku prakticky neexistuje kvalitní bytová politika, která by systematicky řešila potřeby lidí z různých částí socioekonomického spektra. Neoliberální rétorika, podle níž je nájemné bydlení pochybné a vlastnické bydlení by mělo být aspirací všech, odráží „stále více se rozšiřující ideologii, jež rámuje nucené evikce lidí s nízkými nebo žádnými příjmy jako morálně ospravedlnitelné“ (Nowicki, 2017, s. 123). Na chudé Romy na maloměstě je tak často nahlíženo

s opovržením už jen proto, že nejsou vlastníky bydlení. Kdo své bydlení v konkurenčním prostředí nevlastní, o bydlení nájemné může takřka kdykoli přijít.

Přetrvávající hrozba ztráty bydlení se v literatuře zabývající se romskou problematikou nazývá *eviktabilita* (van Baar, 2016) čili virtualita vystěhování. Huub van Baar (2016, s. 214) definuje eviktabilitu jako neustálou „možnost být vystěhován z místa přístřeší“ a spojuje ji se snahou měst a obcí vymístit romské obyvatelstvo ze svých správních obvodů. Ve stigmatizaci romského obyvatelstva je totiž stále často přítomna stereotypní idea Romů jako nomádů, kterým vlastně měnit místo svého příbytku nutně nevadí a kteří stejně nedokážou „zakořenit“ v místní komunitě tak, aby jí byli (obvykle ekonomicky) prospěšní (van Baar, 2011). Situace eviktability navazuje na údajné „upřímné“ snahy měst a obcí „zaktivnit“ romské obyvatelstvo, tedy snahy, o kterých už je dopředu známo, že se nemají povést, jak ukazuje i případ městských autorit v našem terénu. Městské autority tím reprodukují „zvyky a sklony“ většinového obyvatelstva (...) dehumanizovat romské obyvatelstvo“ (van Baar, 2012, s. 1297). Koncepty evikce a eviktability podle van Baara jsou tedy koncepty, které upozorňují na nespravedlnost, nicméně na druhou stranu nejdou dále za kulturně strukturální analýzu.

Procesuální konceptualizaci evikce a eviktability romského obyvatelstva lze nalézt u Michela Lancioneho (2017, 2019), pro kterého je typické příliš neoddělovat svou etnografickou a aktivistickou práci. Jeho „procesuální metodologie“ vyzdvihuje nejen kulturně-diskursivní rovinu evikcí, jež převládá u van Baara, ale především její žitou tělesnou a materiální rovinu, která umožňuje zkoumat afektivní rovinu evikčního procesu. Lancioneho procesuální metodologií se v tomto textu inspirováme, když rozdělujeme proces evikce na čtyři postupné, avšak mnohdy se prolínající fáze. Mezi Lancioneho a naším případem si lze navzdory tomu, že se jedná o jiné kontexty (dané nejen dichotomií hlavní město vs. maloměsto), všimnout určitých překryvů, které umožňují uvažovat o fázovitém procesu i nám.

Lancione v případě svého procesuálního výzkumu (2017, 2019) rozděluje proces na fáze tvoření prekarizace obyvatelstva bukurešťského eviktovaného domu. První fází je „před-tváření“ („pre-making“) prekarizace, v níž koprodukce rasizovaných procesů stigmatizace a vylučování z majority a kapitalistických procesů neoliberalizace, komodifikace bydlení a gentrifikace způsobily relokaaci Romů do starších domů s nekvalitními podmínkami pro bydlení. „Bydlení se dostalo do klíčového vztahu se současnou urbánní prekarizací“, což je způsobeno postsocialistickým státem v jeho roli spojence volného trhu s bydlením, která se děje bez ohledu na ekonomické potřeby a práva obyvatel (Lancione, 2019, s. 185–186). Tak se vytvořilo podhoubí pro evikci, která se začala prakticky odehrávat ve druhé fázi, nazvané „u-tváření“ („in-making“) prekarizace. V ní město po privatizaci bytového domu novému majiteli, který odmítl prodloužit bydlícím smlouvy, využilo policejního aparátu, aby bydlící vystěhovalo na ulici bez toho, aby zajistilo nové adekvátní bydlení.

Třetí fáze je pojmenována „od-tváření“ („un-making“) prekarizace. Během ní eviktovaní obyvatelé odmítli opustit prostor ulice před svým bývalým domem

a formou přetvoření tohoto veřejného prostoru v domov proti evikci protestovali. Vytvořila se „nepředvídaná afektivní atmosféra“ podněcující rezistenci, neboť tento protest byl zprvu energický, město s ním nikterak nepočítalo a nevědělo, jak reagovat (Lancione, 2017, s. 1019). Postupně se k vymístěným obyvatelům přidalo množství aktivistů a společně celá rezistence přerostla v odpor proti celé městské politice bydlení. „Okupace chodníku [vymístěné obyvatele] samé i jejich politické požadavky mnohým zviditelnila a ztělesnila politiku *pro mnohé*.“ (Lancione, 2019, s. 187–188) Přestože při bydlení v domě lidé příliš neoperovali jako jednotná komunita, při bydlení na ulici tak operovat začali a „začali o sobě mluvit jako o jednom lidu. Jejich cílem bylo získat bydlení pro celou komunitu.“ (Lancione, 2017, s. 1021) Konečně čtvrtá fáze se nazývá „znovu-vytváření“ („re-making“) prekarizace a je vedena reakcí městských autorit na fázi předchozí. Město se snažilo zmařit rezistenci výroky o její nezákonnosti. To bylo podpořeno setrvačností života na ulici bez přicházející změny, kdy množství lidí postupně ztratilo podvrtnou energii a odstěhovalo se pryč (Lancione, 2019, s. 188–189). Poslední zbytky bývalých obyvatel domu byly tak po roce evikovány podruhé, tentokrát z ulice.

Procesualitu v Lancioneho výzkumném snažení vedou tyto otázky: Jak se historický kontext protíná se současností? Jak je člověk při evikci afektován? Co může člověk dělat pro rezistenci? Jak je institucionální moc potenciálně opětovně utvrzena? Podle Bakera (2017, s. 156) bychom měli „brát v úvahu afektivní a emocionální moc evikce jako významný prvek tohoto procesu i jeho důsledků“. Evikce není jednoduše jen proces, který nastal, odehrál se a skončil. Evikce je proces, který sice nutně vychází ze situace eviktability, ale poté může nastávat velmi rozmanitě, věst k nečekaným událostem, přinášet zprvu nepředpokládaná dění a podněcovat různorodé afekty. Naším příspěvkem ke studiu evikcí je pak analýza, jak afekty vystěhovávání dokážou být destruktivní směrem k lidským životům a domovům i bez samotného praktického proběhnutí vystěhování.

Metodologie

Náš interdisciplinární výzkum je založen na vícero kombinovaných metodách sociálních věd a designu. Pro záběr tohoto článku je nejdůležitější metoda, která se blíží tomu, co někteří autoři nazývají „patchwork ethnography“ (Gökçe et al., 2020). „Patchwork“ proto, že výzkumný tým je sice v kontaktu s terénem od roku 2018, nicméně se nejednalo o přítomnost kontinuální. Jinými slovy, výzkum nebyl od samotného počátku založený na dlouhodobém pobytu v terénu, ale na intenzivním a pravidelném dojíždění do něj. Co by se na počátku dalo označit za nadesignovanou „patchworkovitost“, začalo být v roce 2020 vynucováno také praktickými okolnostmi. Členky týmu proto pořádaly pravidelné „výjezdy“ do terénu, které obvykle trvaly několik dní a tvořily (a stále tvoří) ona různá políčka („patches“) výzkumu. Další části patchworkové etnografie pak tvořil virtuální kontakt (srov. Dalsgaard, 2016), který členové týmu udržovali s klíčovými informátory z terénu.

Pro zásadní období mezi srpnem 2020 a březnem 2021 se jeden z členů týmu do zkoumaného terénu přestěhoval a v tom období, dá se říct, je fyzická a více-méně nepřetržitá přítomnost v terénu stěžejní jednak pro podporu nájemníků v nepříznivé životní situaci a jednak pro etnografování takřka ve službách designu, jenž má přijít s návrhem řešení palčivé situace. Tento člen týmu má nejprve za cíl působit skrytě a nastěhovat se jako nájemník do obytného domu „Komíňák“. Skrytě z toho důvodu, že jeho původní role měla být založená na testování služeb města a mapování formálních a neformálních procesů ve vztahu k nájemníkům městského obytného domu. Tak by tímto skrytým výzkumem neohrozil nikoho z obyvatel, jelikož by nebyl na objektu existenčně závislý a mohl by bez této překážky dokumentovat konkrétní problematické životní podmínky v domě, aby designérky z týmu mohly zkoušet přicházet s konkrétními řešeními. Tento plán nicméně selhává, neboť mu městské autority neumožňují o byt v „Komíňáku“ zažádat. Zabydluje se tak jinde a do domu pravidelně dochází. Avšak po datu, kdy se stav eviktability obyvatel bytového domu přelívá do procesu evikce, člen týmu začíná figurovat jako přiznaný výzkumník a laický terénní sociální pracovník a dále působí skrytě pouze vůči městským autoritám.

Obytný dům „Komíňák“ sloužil původně jako dělnická ubytovna, po revoluci jako sídlo daňového úřadu. V druhé polovině devadesátých let tohoto účelu přestává být potřeba, dům prochází rekonstrukcí a začíná sloužit jako náhradní bydlení pro nájemníky z jiných městských bytů, kterým je předčasně ukončen nájemní vztah. V domě jsou byty s jednou obytnou místností, nicméně městskými autoritami jsou do nich umisťovány až jedenáctičlenné domácnosti. Přeplněnost bytů lze dokumentovat i tím, že plocha bytových jednotek se pohybuje mezi 16,81 a 33,89 m², a podle šetření z listopadu roku 2020 v devíti z 23 ubytovaných domácností žije pět a více členů. Celkem zde v té době žije 129 nájemníků a z toho 70 dětí. Městské autority však ve svých vyjádřeních týkajících se domu nikdy k jeho přeplněnosti nepřihlížejí. Tradičně v domě žijí lidé s nízkými příjmy v bytové nouzi a část z nich nedisponuje ani podpůrnou sítí širší rodiny. Většina z nich je příslušníky romské komunity na Slovensku. Mezi nimi nechybějí ani více zranitelné kategorie osob jako matky samoživitelky, lidé v důchodovém věku, osoby se zdravotním postižením, osoby ohrožené závislostmi nebo osoby po výkonu trestu. Zvláštním specifikem nájemného bydlení v domě je, že nájemní smlouvy jsou uzavírány vždy jen na tři měsíce, přestože některé domácnosti tam v nájemním poměru žijí i 10 let.

Počátek výzkumu se datuje do roku 2018, kdy členky týmu provádějí první kolo rozhovorů s domácnostmi žijícími v „Komíňáku“. Celkem je provedeno a nahráno 20 polostrukturovaných rozhovorů. Zároveň si členky týmu pořizují zápisky týkající se stavu domu a atmosféry v něm. Poté následuje kolo polostrukturovaných rozhovorů s představiteli města, ti nahrávání odmítají. Při dalších výjezdech členů týmu následují další spíše neformální návštěvy obytného domu a navazování kontaktů pro možnosti následných nestrukturovaných telefonických a virtuálních komunikací s obyvateli domu, které se od té doby odehrávají

pravidelně. Z návštěv a komunikací jsou taktéž pořizovány zápisky. Kombinování pravidelných několikadenních výjezdů do terénu s telefonní a virtuální komunikací probíhá v této podobě až do srpna 2020, kdy se zmíněný člen týmu do terénu fyzicky stěhuje, čímž obohacuje konstrukci dat o nový prvek. Své terénní zápisky zaznamenává na internetové diskusní fórum, které je otevřené jen členům týmu. Tím jsou všichni členové týmu udržováni v obraze o dění v terénu. Zapisování na fórum není prováděno denně, ale spíše jednou za několik dní je shrnuto dění za uplynulý čas. Po březnu 2021, kdy tento člen týmu z terénu odchází, jsou jinou členkou týmu provedeny a nahrány polostrukturované rozhovory s domácnostmi v „Komíňáku“, které mají popsat a zhodnotit uplynulý čas, kdy v terénu fyzicky člen týmu působil. Jsou rovněž provedeny a nahrány polostrukturované rozhovory s dvěma sociálními pracovníci, které v této době začínají – mimo jiné na popud výzkumného týmu – do terénu docházet. Kromě toho jsou analyzovány úřední a soudní dokumenty a korespondence týkající se procesu evikce „Komíňáku“ a rovněž články v lokálním tištěném týdeníku, které se o obytném domu a situaci kolem něj nějak zmiňují.

S užitou nastávající „procesuální metodologií“ se pojí specifická etika; kdekoli máme sociální situace, kulturní vzorce nebo materiálně-diskursivní uspořádání, které etnografka zkoumá, máme vždy i vyjednávání o tom, jaké vzorce, situace a uspořádání jsou vhodnější a přijatelnější než jiné. Práce týmu v terénu spočívá v pragmatickém rozlišování nejen vhodnosti a přijatelnosti výše zmíněných, ale také v rozpoznání prosaditelného či možného. V místech mezi jednotlivými výjezdy tak probíhá vždy analýza toho předchozího, plánování dalšího postupu a vyjednávání na dálku s nejrůznějšími angažovanými lidmi. Angažmá právníka v týmu je toho dobrým příkladem. Právní expertíza funguje na základě dat z terénu, kterými jsme již disponovali, jako nástroj narušování suverenity města, respektive jako snaha o pevné ukotvení debaty v právním řádu a její formalizaci, jež například v komunikaci mezi městem a obyvateli domu probíhala do naší intervence pouze ústně. Ve fázi eviktability je tato expertíza performována v diplomatické rovině na úrovni výzev ke zlepšení materiálních podmínek bydlení. Ve fázi evikce a rezistence je role aktualizována směrem k právním konzultacím a přípravě právní obrany pro chvíli, kdy budou obyvatelé bezprostředně ohroženi soudním příkazem k vyklizení svých bytů. V této fázi dochází také k faktickému zastupování obyvatel u soudu. V poslední fázi pak právní expertíza přispívá k tomu, že ve zkoumaném bytovém domě stále nedochází k nucenému fyzickému vystěhování policí.

Fáze první: eviktabilita

Městský obytný dům „Komíňák“, který je středobodem našeho zájmu, vzniká před rokem 1989 jako přechodné ubytovací místo pro dělníky. V 90. letech mění město jeho funkci na přechodné obydlí pro obyvatele, kteří nemají kam jít. Funkce přechodného obydlí legitimizuje vztah městských autorit k nájemníkům,

v němž s nimi odmítají uzavírat nájemní smlouvy delší než na tři měsíce. Za tím se skrývá idea, že během těchto tří měsíců si budou nájemníci schopni nalézt jiné bydlení, což se však ukazuje jako prakticky nemožné, neboť nájemníci si jednak nemohou dovolit dražší tržní nájemy, jednak je mnoho z nich rasisticky stigmatizováno jako „nepřizpůsobiví“ Romové a jednak paradoxně samo bydlení v „Komíňáku“ jako stigma snižuje šanci být ubytován jinde. Dům má ve městě špatnou pověst, jsou s ním spojovány stereotypy jako „bordel“, „hluk“ a „lenost“. Je to příklad místa, které má charakteristiky, „jež ovlivňují naše charakterizace lidí v něm nebo z něj“ (Cresswell, 1996, s. 154). Tudíž dostat se pryč z „Komíňáku“ do lepšího bydlení je sice pro většinu lidí ideál, ale ideál jimi samými považovaný za takřka nedosažitelný, jakkoli se konkrétní lidé očekávaným stereotypům obyvatel „Komíňáku“ vůbec přibližovat nemusejí.

Stereotypy o „Komíňáku“ jsou reprodukovány i městskými autoritami, které se příliš netají tím, že by se město obytného domu i jeho obyvatel rádo zbavilo. Tento postoj vůči domu v sepětí s nájemními smlouvami uzavíranými vždy na tři měsíce vede ke konstantním obavám nájemnic domu, že bydlení zde může kdykoliv skončit. Život v „Komíňáku“ je tedy kontinuální situací eviktability jako neustálou „možnost[í] být vystěhován z místa přístřeší“ (van Baar, 2016, s. 214) a tato první fáze odpovídá Lancioneho (2019, s. 185–186) fázi „před-tváření“ prekarizace. V této fázi jsou u obyvatel velmi nápadné afekty odevzdanosti, beznaděje, zmaru a časté rezignace na snahu zlepšit si živobytí. Městské autority v procesu „před-tváření“ prekarizace obyvatele aktivně ovlivňují přístupem k nim jako k jedné mase, která nese vinu za situaci v domě a kolem domu. Nájemnice tvrdí:

V ten týden museli jít všichni ven uklízet, aspoň tak jsem to slyšela, už o osmé ráno je vyhnali ven. Všichni z bytu ven a museli jít venku uklízet. Dobře, na jednu stranu to chápu, většinou to [nepořádek] dělají malé děti. Ale proč má jít starý člověk v důchodu uklízet. Zase ten stejný princip, že všichni. Neumí si udělat pořádek s těmi lidmi [co mohou za nepořádek], upozornit je.

Dělat nepořádek je zásadní stereotyp připisovaný mase obyvatel domu, neboť pozorovatelé z městského úřadu ho zahlédnou před domem a na chodbách domu. Z toho jsou však mnozí nájemníci nešťastní, když si uvnitř bytů udržují pořádek, ale pozorovatelé ani po pobídce, aby se přišli podívat do uklizených bytů, nejdou a svým soustředěním se výhradně na chodby a exteriér reprodukuji představu o nepořádných obyvatelích. Je to jedna z praktik města, která zapříčiní, že obyvatelé se obviňují navzájem, kdo může za jejich situaci, kdo dělá nepořádek, kdo způsobuje, že se město dlouhodobě nesnaží bydlení v domě zlepšit. Nejdéle bydlící nájemnice proto reflektují, jak je situace rok od roku horší. Městské autority se vyvíňují z odpovědnosti za stav domu a vinu svalují na nájemníky jako celek. Zároveň se k nájemníkům vztahují i v individuální rovině, kdy má být každý sám zodpovědný za své bydlení, respektive život. Neoliberalismus se svým principem zodpovědné individuality je městskými autoritami přijímám jako uni-

verzálně správný tým, „jak jeho diskursivní formace získávají kvality ‚zdravého rozumu‘ a pronikají až k jádru formování politických subjektů“ (Springer, 2016b, s. 59). Z pohledu města jsou tudíž nájemnice nezodpovědné individuality a musejí se nejprve chtít změnit. V souladu s neoliberálním myšlením město prosazuje, že „všichni se musíme stát všude stejnými, abychom se kvalifikovali pro přístup k univerzálním (v tomto případě neoliberálním) právům a výhodám“ (Harvey, 2009, s. 52). Neoliberální logika je tak od žité reality odtržena přehlížením faktu, že člověk nemůže ve svém životě ovlivnit vše, neovlivní například, do jakého sociálního prostředí se narodí (srov. Smith, 2000).

Dům chátrá, mnoho věcí v něm potřebuje opravit a především je zde potřeba pravidelného provádění deratizací a dezinfekcí. Ty jsou podle nájemníků prováděny nedostatečně a s nevhodnými prostředky. Městské autority i v tomto případě viní nájemníky, když tvrdí: „Míra účinnosti vykonávané dezinfekce je přímo závislá od zodpovědného přístupu nájemců, který spočívá zejména v zpřístupnění bytů a umožnění jejího vykonávání. Při poslední dezinfekci nedošlo k zpřístupnění bytu ze strany šesti nájemců.“ (dopis města ombudsmance, 2. 10. 2020) Šest nájemnic nezpřístupnilo byt, možná kvůli tomu, že nebyly doma, možná z jiného důvodu, nebere se ale vůbec ohled na možnost jejich odlišných časových vzorců oproti městem přijímané normalitě (Osman a Pospíšilová, 2019). Celá masa nájemců (početně mnohonásobně vyšší než šest bytů) má být vina za neúspěch dezinfekce. Podobně v případě nájemci nahlášených potřeb oprav v bytech (oken, dveří, radiátorů, požadavky na teplou vodu apod.) nájemci tvrdí, že někdy město pošle údržbáře, často ale ne, neboť by to prý stejně bylo brzy znova zničené. V období výzkumu tak vedení města například nespolečuje fond specificky určený na opravu městských bytů, tedy i „Komínáku“, a nájemníci jsou nuceni opravovat si věci svépomocí.

Sousedské vztahy jsou v domě tudíž špatné, neboť lidé se obviňují navzájem z problémů v domě a městské autority svou častou nečinností a svým apelem na individuální odpovědnost živí přesně toto vzájemné obviňování. I teplá voda byla před lety odstavena všem, protože za ni některé nájemnice dlužily. Na druhou stranu, pokud si nájemci chtějí na vlastní pěst něco v bytě vylepšit a žádají město o povolení, ho nedostávají. „Nedovolí ti manipulovat s tímto systémem tady, nemůžeš nic vybourat, nemůžeš v koupelně, nemůžeš nic. Chtěla jsem si sem dát plastová okna, v žádném případě,“ tvrdí nájemnice. Dále pokračuje: „Obrátí se ti to stejně jen ve zlé, protože všechny do toho [město] nasáčkují a poví: pokud chcete, abyste to měli spuštěné a opravené a bylo vám dobře, musíte se k tomu přidat všichni.“ V případě svalování viny za problémy městské autority nepracují s individuální chybou, ale s chybou celé masy nájemců, avšak na druhou stranu to má být individuální odpovědnost jednotlivců, aby tyto chyby napravili, například skrze opravy svépomocí. V případě, že by tato individuální svépomoc měla však vést ke zlepšení vlastního bydlení, se město odkazuje zpět na masu nájemců, tedy že je potřeba získat součinnost všech. Nájemníci „Komínáku“ tedy žijí uvnitř paradoxu, ve stavu výjimky, a „Komínák“ lze označit

za prostor výjimky. Městské autority figurují jako suverén nad obytným domem, tedy někdo se suverénní mocí nad ním. Většinou nájemníků jsou tak i vnímány. Podle Agambena (2005, s. 35) „suverén stojí vně (...) běžně validního právního řádu, přestože k němu náleží“. Suverén díky tomu může rozhodnout o realizaci stavu výjimky z právního řádu a anulování normy v prostoru výjimky (Agamben, 2005, 2011). Zde jde o vyjmutí z normy adekvátního bydlení.

Město obhazuje uzavírání nájemních smluv pouze na tři měsíce tím, že „Komíňák“ byl zřízen jen jako krátkodobé přechodné bydlení. Jenže pro některé je tímto krátkodobým přechodným bydlením již 10 let, jelikož se nedostanou jinak. Eviktabilita jako kdykoli hrozící spuštění procesu evikce tedy spočívá v paradoxu, že je sice lidem garantováno suverénem právo na bydlení podle právního řádu, nicméně toto právo je vykonáváno přesně v prostoru výjimky, který do právního řádu náleží pouze tím, že je z něj vyňat, že norma v něm je anulována. Neboť „Komíňák“ jednoduše není *de iure* „normálním“ obytným domem, přestože *de facto* jím je. To vede i k dalšímu paradoxu uvnitř něj, tedy že k nájemci je přístupováno jako k jednotlivci nebo jako k součásti masy zcela podle svévole suveréna (tedy městských autorit): někdy jako k individuu, má-li se jednat o abnormální obytný dům, někdy jako k součásti masy, má-li se jednat o normální obytný dům. Prostor výjimky zde tedy sice nepracuje jako „stroj na zabíjení“ jako v případě Agambenovy (2011, s. 162–174) analýzy koncentračních táborů, ale rozhodně jako stroj eviktability a rušení domova (Baxter a Brickell, 2014; Burrell, 2014; Nowicki, 2014).

Výjimka nájemců „Komíňáku“ není o potlačení zasloužení si života (Agamben, 2011), ale o tom, že jsou bydlící, kteří si nezaslouží bydlet a kteří si nemohou zlepšovat bydlení jako jednotlivci, ale mohou si ho zhoršovat jako masa. Tím je zároveň zamezeno, aby se masa proměnila v kolektiv, který by společně bojoval za svá práva. Město svým přístupem reprodukuje špatné sousedské vztahy a podobně jako v případě Lancionem (2017, 2019) zkoumané evikce v Bukurešti se město bojí toho, že by nájemníci začali operovat společně s cílem získat lepší bydlení pro celou komunitu, neboť to by mohla být mnohem efektivnější rezistence proti městu. Toto myšlení městských autorit „je paralýzou lidských schopností; nepříznivě afektuje lidský potenciál přetvářením našich komunitních ideálů do služeb individualismu“ (Springer, 2013, s. 622). Kolektivní či komunitní boj za svá práva a živobytí je obvykle nemesis neoliberalismu a zároveň jev, kterého se šířitelé imperativu individuální odpovědnosti nejvíce bojí (Newman, 2010; Springer, 2016a, 2016b). Udržováním nájemníků jako masy a uvedenými praktikami, které zamezují rozvoji do komunity či kolektivu, městské autority vyjadřují ovlivnění tímto strachem.

Pozice výzkumného týmu vůči obyvatelům domu a městským autoritám v této fázi vychází ze snahy mapovat problémové aspekty neporozumění si mezi nimi. Vzhledem k zaznamenané mocenské nerovnováze, která vede podle nájemníků k nespravedlnostem, se výzkumný tým snaží pomáhat obyvatelům vyjednávat s městskými autoritami možnosti mírných zlepšení bydlení (např. možnost

opravdu efektivní deratizace a dezinfekce). Město se však chová odmítavě, a nakonec také odmítá nabídku s výzkumníci spolupracovat. Zde je pravděpodobné, že vzniká zárodek jednání městských autorit, které se naplno projevuje v následující fázi.

Fáze druhá: evikce

Výzkumný tým se během výjezdů do města v létě 2020 rozhoduje uspořádat spolu s obyvateli „Komíňáku“ společenskou akci, která by se odehrávala v prostoru za domem. Cílem akce je vytvořit atmosféru, kde by se mohli lidé poznat v přátelském prostředí, vyříkat si témata, u kterých mezi nimi panuje napětí, a poukázat na problémy bydlení, které jsou společné pro všechny nájemníky. Pracovní název této události je „grilovačka“. Během léta na ni jsou pozváni víceméně všichni obyvatelé domu, kdy s pozvánkou členky výzkumného týmu obchází jí byt po bytu. Samotná akce se odehrává na konci léta, zúčastňují se jí zhruba tři pětiny nájemníků. Kromě grilování jsou připraveny společenské hry pro děti a dospělí mají prostor vyjádřit se k čemukoliv ze svého života v „Komíňáku“. Cíl „grilovačky“ se naplňuje jen částečně, neboť mnoho zúčastněných neporozumí jejímu poselství a další se chovají spíše odměřeně, protože nejsou zvyklí na tento typ společenské akce. Na druhou stranu „grilovačka“ ukazuje, že tento typ akcí může mít dále do budoucna potenciál vytvářet atmosféru pro kooperaci, kdy nájemníci mohou získat lepší vzhled do snažení výzkumného týmu a mnozí i do vzájemných vztahů mezi sebou.

Potenciál podobných „grilovaček“ v budoucnu je však utnut městskými autoritami. Patrně i pro ně jde o překvapení, neboť nejsou zvyklí na tento typ společenské akce, a z jejich následné reakce lze usuzovat, že se jedná minimálně částečně o událost, která je posunuje k jednání, jež je sice v rámci eviktability neustále přítomnou možností, ale přesto není nikdy očekáváno plně: všem obyvatelům obytného domu přijde za několik dní starostou podepsaný dopis „Oznámení o ukončení nájemného poměru z důvodu uzavření a vyklizení bytového domu“, kde se píše, že

[město] jako vlastník bytového domu na ul. [název ulice] rozhodlo o uzavření a následném vyklizení uvedeného bytového domu ke dni 31. 10. 2020. Po stanoveném termínu bude zrušena dodávka tepelné energie. Nájemní smlouvy nájemníkům prodlužovány nebudou a nájemný poměr zanikne uplynutím smluvně dohodnuté doby nájmu. (dopis nájemníkům, 23. 9. 2020)

Tento dopis, doručený v tištěné podobě, má jako materiální předmět silnou afektivní odezvu. Mezi obyvateli domu začíná panovat zoufalá nedůvěra vůči sobě navzájem i vůči výzkumnému týmu a následuje obviňování, kdo za to může, a názory typu, že „zase jsme jednou někomu uvěřili, že se můžeme mít lépe,

a zase to byla chyba“. Jak uvádí například Baker (2017, s. 155), „ztráta domova a nejisté bydlení vzbuzují pronikavé pocity sklíčenosti a zoufalství“. Nájemnice domu ve virtuální komunikaci reaguje na město, že ji „nejvíc hněvá to, že nás všechny [nájemníky] hážete do jednoho pytle,“ a ptá se: „Jak můžete tolika lidem zničit životy jedním papírem?“ Vliv zoufalství a zmatení ovládá drtivou většinu obyvatel domu. „Konfrontování s cynickými státními aktéry, nepředvídatelnými právními výjimkami a vratkými intrikářskými vztahy jednotlivci zakoušejí matoucí afektivitu a odcizující emotivitu – vinu, pokoření – jako politické vztahy“ s městem jako suverénem (Woodward, 2014, s. 29). Městské autority zmatení, kdy není jasné, komu vlastně věřit, podporují tím, že na dotazy obyvatel domu, proč tato situace nastala, odpovídají sdělením jako „poděkujte Čechům“ (tedy výzkumnému týmu) nebo tvrzením, že „Čechům nabídli odkoupit dům za euro a oni odmítli“. Tím se opět zbavují své odpovědnosti jako instituce.

V „Komíňáku“ zavládá stres a lidé, kteří mají možnost, se začínají stěhovat k rodinám či do jiných bytů, nicméně mnoho lidí tuto možnost nemá. Část přestěhovaných se obratem vrací zpět, když nové bydlení nevychází. Výzkumný tým věnuje většinu svého času a energie snaze obyvatele uklidňovat s tím, že pokud přijde po 31. 10. soudní příkaz k evikci, bude týmem (jenž v tento moment může využít toho, že s nimi spolupracuje i právník) právně napaden. Městské autority nevynakládají žádné pozorované úsilí nabídnout potenciálně eviktovaným lidem náhradní bydlení, avšak tvrdí, že se o to snaží ve spolupráci s místním komunitním centrem, které doposud „Komíňák“ ignorovalo. Následně uvádějí: „Úspěch uvedené spolupráce však na podkladě dosud získaných zkušeností spočívá zejména v přístupu nájemců, kteří jako by si neuvědomující závažnost jejich životní situace nabízenou spolupráci nebo nabízené řešení odmítají.“ (dopis města ombudsmance, 2. 10. 2020) Město tedy opět odkazuje na ideu individuální odpovědnosti, která má v případě nájemníků bytového domu selhávat. V lokálním tištěném týdeníku, který je kvůli financování závislý na městě, vychází 12. 10. článek s titulkem „Každý člověk je zodpovědný za své bydlení“. Článek nejprve popisuje událost nastávající evikce „Komíňáku“ a poté podává hodnotově zabarvený závěr:

O tom, jak se bude situace kolem vystěhování obyvatel ze značně zdevastované bytovky vyvíjet, a především, co podnikli dospělí občané pro to, aby se postarali o a hlavně si udrželi slušné bydlení, vás ještě budeme na stránkách [jméno periodika] informovat. Realitou zůstává fakt, že každý dospělý člověk se o své bydlení a jeho slušné udržování musí postarat sám. Utopií by bylo myslet si, že za svoje bydlení platit nemusím, že se o ně nemusím starat, a myslet si, že se o mě někdo druhý postará.

Fáze nastávání evikce přibližně odpovídá Lancioneho (2019, s. 186–187) fázi „u-tváření“ prekarizace. Na rozdíl od jeho studie zde však nedochází k praktickému fyzickému provedení vystěhování a město vyčkává. Evikce všechny zaintereso-

vané afektivně ovlivňuje jako aktuální přítomná hrozba, která se může kdykoli začít vykonávat. Výzkumný tým dále na aktualizované dění reaguje tím, že jeho člen, který je v té době na počátku svého kontinuálního, fyzicky přítomného etnografického pozorování, nájemníkům zcela přiznává svou pozici a začíná působit částečně jako výzkumník a částečně jako laický terénní sociální pracovník, který získává zpět jejich důvěru v tým. V této fázi se pozicionalita výzkumného týmu tedy zcela přesunuje od uvažování o možnostech dialogické spolupráce s městem ke snahám o asistenci a pomoc vystěhovávaným lidem, neboť je zřejmé, že navazování bližšího kooperativního vztahu mezi nájemníky a výzkumným týmem je jev, který městské autority motivoval ke spuštění evikce. To zároveň nutně znamená vstoupit do pozice vůči městu, která se otevřeně a explicitně snaží proti jeho jednání zakročit, ať formou právně poučených doporučení nájemníkům, nebo rovnou využitím možnosti právního napadení rozhodnutí města. I zde podobně jako u Lancioneho studie přechod od eviktability k evikci znamená radikální pokrok v rušení domova. To ukazuje následující fáze.

Fáze třetí: rezistence proti evikci

Dne 31. 10. přichází datum, kdy mají být lidé z obytného domu již vystěhováni. Většina ale zůstává, neboť nemá kam jít. Městské autority, jak slíbily, odpojují topení. Obyvatelé jsou v té době již ubezpečeni výzkumným týmem, že nemohou být vystěhováni bez soudního příkazu a že s výzkumníky spolupracující právník je bude obhajovat. Problémem přesto začíná být strach, že kdykoli mohou přijít policisté vyklízet dům a také strach z blížící se zimy, kterou bude bez topení v bytech náročné přečkat. Zatímco první strach je právně neopodstatněný, druhý se začíná aktuálně naplňovat. Mezi lidmi se po odpojení topení začíná šířit fáma, že město se chystá odpojit i vodu, přestože toto nikde uvedeno nebylo. Jenže nikdo si není jist tím, co může nastat, když město neváhá před zimou odpojit topení a teploty v bytech klesají. Teplota vzduchu je také materialita, která afektuje a činí tak stupňovitě (Anderson a Wylie, 2009): nízká teplota jinak než vysoká. Odpojení topení se ukazuje být výraznou praktikou rušení domova, jak v materiálním, tak v imaginativním slova smyslu. Zatímco v prvním smyslu to má vliv na lidské zdraví a díky nízkým teplotám v bytech lidé (především děti) začínají být pravidelně nemocní, v druhém slova smyslu to ovlivňuje lidské pocity „domáckosti“ (Gibas, 2017; Vacková a Galčanová, 2014) a byty přestávají být oním místem domáckého „rodinného krbu“, jak se metaforicky vytváří soulad tepla a domova ve veřejném diskurzu. Co představuje domov, je vždy velmi podobné pro osoby prekarizované a osoby kolonizované, v obou případech obvykle nad tímto místem mají totiž větší moc lidé odjinud (Massey, 1994). Napětí v domě se stupňuje a dochází i ke sporům mezi těmi, kteří mají možnost nějakého nového bydlení, a těmi, kteří tuto možnost nemají. Městské autority opět přilévají olej do ohně a svým jednáním přizívají zmatení, nejistotu a nedůvěru mezi lidmi. Citujeme v plném změnění vzpomínku z terénu člena týmu:

Já už si nepamatuji přesně jméno toho člověka, ale přezdíval mu Zorro. Vlastně jsem si povídal s lidmi na chodbě, on vyšel a ve velmi zlé náladě na mě zakřičel, že proč pomáhám cikánům a že jestli nevidím, jak to tu zdemolovali. Vlastně se snažil vymezovat, že on není ten, který je soudržný s těmi lidmi okolo, co tam bydlí. Byl ten den ve městě a slíbili mu, že mu přiřadí byt na [jiné ulici], takže on se na to upnul a najednou se už necítil být jedním z Komíňáku, takže ostře vystoupil vůči mně i lidem okolo. A na druhý den se ukázalo, že to byla jen fáma z toho města, že jen natahovali jako jeho i ostatní a vlastně že se nebude stěhovat. Najednou se změnila i ta jeho pozice a vlastně najednou už byl součástí té bytovky a jinak vnímá i tu mou agendu, kdy jsem jim chtěl pomoci s tím bydlením a povídal jsem jim o tom soudním sporu.

Skutečnost, že mnoho lidí z obytného domu nemá kam jít, a skutečnost, že město (především odpojením topení, vyhrožováním policejním vystěhováním a matením obyvatel v tématu šance na náhradní bydlení) uplatňuje v praxi svou snahu o rušení domovů, vedou k počátku aktivní rezistence proti evikci. Rezistence tedy v našem případě není aktivitou, která se děje tam, kam moc nedosahuje a kde je nějaký prostor svobody od moci, jak bývá rezistence konceptualizována v některých ji romantizujících podobách. Rezistence je v našem případě odpovědí na moc suveréna, bez přítomnosti moci by neexistovala. „Jakmile nahlížíme na rezistenci jako na reflexi rozvinutí moci a jako na její diagnostiku, spíše než jako na její protiklad, prostorovost dominance/rezistence začne být mnohem více propletená.“ (Cresswell, 2000, s. 266) Podobně propletené pak začínají být i praktiky rušení domova dominující mocí a praktiky (znovu)tvoření domova z pozice rezistence.

Jakmile je odpojeno topení, výzkumný tým a obyvatelé domu začínají pravidelně měřit teplotu v domě a zaznamenávat ji jako důkazní materiál do budoucího soudního sporu. Výzkumný tým začíná zjišťovat, jaké má možnosti, jak dodat do bytů alespoň přenosné elektrické radiátory a přímotopy. Nakonec se po využití různorodých kontaktů týmu podařilo nasbírat 30 takových spotřebičů, které jsou propůjčeny především bydlícím rodinám s dětmi. Pro případ, kdy tyto spotřebiče, jsou-li právě zapnuté ve velkém počtu, vyhazují elektřinu, se podařilo získat klíč k místnosti s elektrickými jističi a namnožit ho, aby si obyvatelé všech bytů byli schopni sami dojít jističe nahodit zpět. Opětovné utváření domova tedy vždy funguje prolnuté s rušením domova, na každou praktiku nebo incidenci rušení domova reagovala jiná praktika, která se „domáckost“ snažila znovu tvořit. Nelze však pojímat toto znovutváření jako uvedení do původního stavu před událostmi, které domov narušily. Kupříkladu do bytů nově umístěné přenosné elektrické radiátory a přímotopy nikdy nezvládají vytopit byt do teplot, na které byli obyvatelé zvyklí z minulých zim. Podobně pocity ohledně „domáckosti“ bytů se lidem jednoduše nenavracují do doby před evikcí. Nikoli, ve znovutvoření domova se vždy jedná o reflexi událostí, jež domov ruší, a o reakci na ně z pozice rezistence. Zažívání domova je i v tomto případě (a především v tomto případě) spíše proměnlivé a otevřené destabilizaci, domov není pouze stabilním a definitivním místem zakořenění, bezpečí a předvídatelného života (srov. Gibas, 2019).

Tato fáze odpovídá Lancioneho (2019, s. 187–188) fázi „od-tváření“ prekari-zace. Lidé z Komíňáku ve svém odporu proti evikci nezabírají ulici před domem, z něhož jsou vystěhováváni, jako se tomu stalo při evikci v Bukurešti. Většina z nich však prakticky zabírá onen dům, ze kterého měli být již v této době pryč, tím, že v něm vytrvává. Musejí se potýkat s mocenskými praktikami rušení svých domovů, ale zároveň se snaží za pomoci výzkumného týmu své domovy také znovuutvářet, ačkoli město jim je nadále ruší. Souběžně se příkaz k vystěhová-ní dostává k soudu a během druhé poloviny roku 2021 probíhají první sezení s 12 domácnostmi, které v „Komíňáku“ ještě zůstávají. Právník v týmu dostává od všech domácností zmocnění je zastupovat, dojíždí s týmem do terénu průběž-ně informovat obyvatele o budoucích krocích. Patchworkovitá činnost v terénu je spojována v této fázi se zpracováním důkazních (forenzních) materiálů z mi-nulosti, jež mají být použity v nastávajících soudních procesech. Výzkumný tým se otevřeně staví do pozice obhájce vystěhovávaných lidí a do pozice žalobce města. Nejenže podporuje rezistenci obyvatel domu vůči městským autoritám, ale přímo obyvatele k této rezistenci motivuje a otevírá obzory, jak se nenechat městským suverénem pokořit. To sice v podstatě uzavírá jakékoli další možnosti rozumné dialogické spolupráce s městem na řešení situace jak pro výzkumný tým, tak pro vystěhovávané lidi, nicméně tato pozice byla přijata s vědomím, že město dokázalo, že na takovou formu spolupráce nemá v úmyslu přistoupit.

Fáze čtvrtá: zamrznutí situace

Ve svém výzkumu popisuje Lancione (2019, s. 188–189) čtvrtou fázi jako „zno-vu-vytváření“ prekarizace, tedy navození takového stavu, kdy znovuvytváření domova ani soudní procesy neběží dostatečně rychle a kýžená změna nepřichází. Lidé se postupně stěhují jinam a poslední zbytky rezistujících jsou nakonec měs-tem eviktovány z ulice. V našem případě nastává odlišné dění, které navazuje na fázi předchozí a dalo by se nazvat zamrznutím prekarizace. Nájemnice, přestože nedisponují platnou nájemní smlouvou a přestože by podle nařízení města nemě-ly v „Komíňáku“ již bydlet, zkoušejí docházet na městský úřad platit nájem. Po nějakém čase obstrukcí město začíná nájem přijímat. Na stvrzenkách o zaplacení nájmu je sice uveden jako důvod platby „opožděné nájemné“, nicméně jedná se o materiální důkaz, že město začalo opět akceptovat „Komíňák“ jako městský bytový dům, ve kterém lidé bydlí v nájmu, a nejen jako dům, který má být již vyklizený.

Po několika měsících od data, do kdy se měli nájemníci vystěhovat, kan-celář ombudsmanky rozhoduje, že v případě evikce „došlo k porušení práva na ochranu před nezákonným výkonem vlastnického práva (...) a práva na adekvát-ní bydlení“ (dopis od ombudsmanky, 6. 5. 2021). Nález ombudsmanky použi-vá právník z týmu jako důkazní materiál před soudem. Nejistota situace kolem evikce však nadále pokračuje. Většina nájemníků dále žije ve svých bytech bez teplé vody a bez centrálního vytápění. Na počátku roku 2022 jim je z rozhodnutí

města odpojena také voda studená. Město odpovídá vyhýbavě na dotazy ohledně budoucnosti „Komíňáku“, které kladou obyvatelé s právoplatnými rozsudky prvostupňového soudu, jež nařizují, že město jim má povinnost v případě evikce zabezpečit náhradní bydlení. Je možné, že setrvačnost situace se na nájemních taktéž podepíše podobně jako v případě Lancioneho výzkumu a na rezistenci rezignují. Úskalím zůstává, že mnozí stále nemají kam jinam jít, a tak je budoucnost otevřená.

„Komíňák“ zůstává prostorem výjimky a snahy obyvatel odstěhovat se z domu pokračují, úspěšné jsou však sporadicky. Naplno se projevuje, jak výjimka ovlivňuje mobilitu. Obyvatelé „Komíňáku“ jsou při ucházení se o jiné obecní byty nejen stigmatizováni jako „ti z Komíňáku“. Ucházejí se o ně ale i bez jakékoli právní jistoty nestranného posouzení, neboť o posouzení rozhodují městské autority z pozice suverénní moci, kdy přitom posuzují lidi, které samy dávají do stavu výjimky. Tudíž těmto lidem je anulována norma adekvátního bydlení i v tomto případě. Agamben (2011, s. 122) tvrdí, že prostory výjimky mají v současné moderní době tendence rozšiřovat své hranice. Prostor výjimky se pro obyvatele „Komíňáku“ prakticky rozšiřuje na celé město. Za této situace výzkumný tým aktivně asistuje těm, kteří si zkoušejí hledat nové bydlení. Na základě zřejmé nemožnosti spolupráce s městskými autoritami se pokouší navazovat či dále rozvíjet spolupráci s jinými aktéry, kteří by mohli do situace pozitivně intervenovat – neziskovými organizacemi a sociálními pracovníci. Z reflexe dosavadního dění, které vedlo k určité závislosti vystěhovávaných obyvatel na aktivitách výzkumného týmu, je zřejmé, že výzkumný tým nemůže výzkumný terén jednoduše v dohledné době zcela opustit, má-li se zachovat eticky.

Závěr

Bydlení není stav, který jednou nastane a trvá. Riziko evikce a samotná evikce jsou extrémní situace, ve kterých jsou lidská těla vystavena újmě ze ztráty střechy nad hlavou nebo její dlouhotrvající hrozby. V tomto textu jsme se pokusili rozpracovat tezi, že tyto dvě újmy jsou srovnatelné, že čekání a nejistota, kterým jsou nájemníci vystaveni, jsou navzdory vidině příznivého výsledku soudních procesů pořád velmi negativně působící dynamiky. Za druhé jsme se pokusili ukázat, že intervence s ambicí zlepšení situace poškozených aktérů je složitý projekt jak z etického, tak z logistického hlediska. Nadto jde o projekt s neurčitým koncem, protože v každé chvíli závisí na vývoji samotné evikce, který rovněž nejde spolehlivě predikovat. To je další z klíčových postřehů, který jsme v textu chtěli zdůraznit; evikce není nějaký univerzální proces vystěhování Romů ve středo- a východoevropském prostoru. Článek spíše ukazuje, že řešení je možné nacházet jedině v širokospektrálním a otevřeném mapování tohoto procesu. Komparace s kauzou, o které psal Lancione, je pak pokusem o akcentování místní specifičnosti každé evikce a komplexity jejího průběhu, i když je lze, jak jsme ukázali, rozdrobit na čtyři fáze. Trajektorie procesů spojených s prekarizací

Romů (stigmatizace, marginalizace či segregace) se vždy dějí v protnutí se s dalšími trajektoriemi na konkrétním místě dění evikce. Na rozdíl od studií Michela Lancioneho (2017, 2019) v našem případě k praktickému nucenému vystěhování policií z domu na ulici nedochází.

Ve fázi eviktability pracuje afektivita podobně jako v Lancioneho případě: u nájemnic pozorujeme odevzdanost a rezignaci na snahu zlepšit si životy. Ve fázi evikce doručení dopis o ukončení nájemného poměru vede obyvatele ke zmatení, nejistotě, zoufalství, strachu a nedůvěřivosti. Některé také k tomu, že obytný dům skutečně opouštějí. Aktivně vymístění z domova sice nejsou, je jim však omezen přístup k vytápění a dům samotný pustne, když začnou být již vyprázdněné byty využívány také lidmi zvnějšku. Afektivně se tak stává ještě nevlídnějším místem pro život než v první fázi, kdy byla samotná eviktability rozehrávána. Třetí fáze popisuje rezistenci, ve které se lidé ve spolupráci s výzkumným týmem snaží domov znovuutvářet, ale to jde jen omezeně. Zároveň zde do procesu evikce vstupuje právní expertiza, jež reaguje na příkazy k vystěhování, a případ se dostává k novému fóru. Pomoc obyvatelům se snesitelností bydlení jen zmírňuje prekarizaci a právní obrana před vystěhováním je nicméně časově náročná, nastává tedy čtvrtá fáze, kterou označujeme jako zamrznutí situace. Zatímco v Lancioneho případě lidé opouštějí ulici a potenciálně se tak ztrácejí do dozoru městské suverénní moci, v našem případě městu jeho suverénní moc nad lidmi zůstává. Třebaže město obnoveným přijímáním nájmu akceptuje, že praktické vystěhování domu nemusí nastat, efektně rozšiřuje pro obyvatele „Komínáku“ prostor výjimky.

Je to právě onen rozdíl v časoprostorovém dosahu suverénní moci, který nejvíc odlišuje náš případ od Lancioneho bukureštské evikce. V jeho případě sice došlo k praktickému vystěhování lidí z domu na ulici a poté i k opuštění ulice. Časově tedy suverénní moc ustává. V našem případě k vystěhování na ulici nedochází, avšak možnost vystěhování na zúčastněné neustále působí jako hrozba a ti pak zůstávají v dosahu suverénní moci města. Město jim tak dokonce *rozšiřuje* prostor výjimky. Prostorově tedy suverénní moc nabývá. I když situace eviktability a proces evikce nevedou ve svém nastávání k praktickému vystěhování na ulici, neznamená to žádnou „výhru“ nad evikcí, jak by se z některých dosavadních studií evikcí mohlo zdát. Možná naopak, neboť jak ukazuje náš případ, lidé zůstávají stále v prostoru výjimky, kde jsou nadále vystaveni svévoli suverénní moci a z ní vyvěrajícím afektům. Lidé stále zápolí s rušením domova a snaží se domov znovuutvářet, ačkoli bude městem znovurůšen. Takový průběh pro ně tedy neznamená počátek jiných nových událostí, ale potýkání se s obdobnými událostmi, což je dlouhodobě vyčerpávající a nejspíše povede k dalším negativním afektům. Časová stránka tohoto výzkumu probíhající evikce tedy poukazuje na důležitost studií, které se nezajímají jen o v minulosti ukotvené příčiny evikcí anebo v budoucnosti ukotvené důsledky evikcí (srov. Vols et al., 2019). Tato studie se zaměřuje na neustále se proměňující přítomnost evikce, na proces, který probíhá, diferencuje se a tím se jeho obsah neustále přetváří. Tímto zaměřením, které nachází inspiraci především ve (stále nepříliš početných) zahraničních geo-

grafiích evikce, které zaostřují svou pozornost na politiku afektu (Baker, 2017, 2021; Brickell et al., 2017; Lancione, 2017, 2019; Wilhelm-Solomon, 2021), přichází do tuzemského kontextu výzkumů evikcí s novou perspektivou.

Perspektiva je o to více netradiční i díky tomu, že je založena na angažovaném terénním výzkumu. Kvůli tomu, že náš výzkumný tým neoperoval v celém procesu jen jako tým pozorovatelů, ale že jsme do samotného procesu vědomě intervenovali, je jasné, že samotný tým analyzované události koprodukoval. Městské autority, oslovené k jednání jako první, se po několika počátečních intervencích začaly vyhraňovat vůči našemu jednání. Na druhou stranu někteří nájemníci domu si i přes pochopitelnou nedůvěru vybudovali k výzkumníkům v různých fázích vzájemného kontaktu přátelský vztah (někteří ještě před evikcí, jiní v jejím průběhu). Mocenský vztah patronace a závislosti, který tu a tam situačně probleskuje i ve vztahu mezi výzkumným týmem a nájemníky a nelze se mu vyhnout, je předmětem kontinuální reflexe uvnitř týmu. Stěžejní je tady uvědomění, že tato moc není založena na represí jako v případě vztahu s městem jako suverénem, ale na asistenci a snaze o spolupráci. „Moc tudíž není vždy nezbytně utiskující, možnost její schopnosti utlačovat je spojená s otázkou, zdali je moc použita k posílení nerovných mocenských [,vertikálních'] vztahů, (...) anebo k rozvinutí ‚horizontálních‘ vztahů.“ (Barrera de la Torre a Ince, 2016, s. 55–56). Zatímco v případě města byla moc výhradně užita k tomu prvnímu, v našem případě, doufáme, byla užita k tomu druhému.

PAVEL DOBOŠ je kulturní geograf a sociální antropolog. Působí jako odborný pracovník na Geografickém ústavu Masarykovy univerzity (MU). Zajímá se o kritické a poststrukturalistické přístupy v sociální vědě, neboť právě v nich spatřuje možnosti propojení akademické a veřejné sféry, o což se také aktivně snaží. Jeho interdisciplinární výzkumný zájem má tedy přesahy i mimo vědeckou oblast a týká se témat z oblasti postkoloniálních a afrických studií, mediálních a vizuálních studií a geografie komunikace, politické teorie poststrukturalismu a geografie i studií znevýhodnění. Z těchto odborných oblastí publikoval texty například v časopisech Social & Cultural Geography nebo Political Geography.

KRISTÍNA JAMRICHOVÁ je doktorandka na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty MU a Fakultě výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně (FaVU VUT). Její výzkumný zájem v současnosti směřuje k biopolitice, podobám (ne)privilegovanosti, jínosti, k emancipaci prostřednictvím technologií atd. Ve své umělecké tvorbě se zabývá podobnými tématy a průběžně zkoumá možnosti etnografie jako výzvy pro současné umění. Je členkou mezioborového týmu působícího na FaVU, který se zabývá politikou bydlení, inkluzivním urbanismem a designem pro třetí sektor.

JAKUB MÁCHA je sociální antropolog a výzkumník působící v projektovém týmu na FaVU VUT a také v platformě Re-set. Ve své praxi se zabývá propojováním a aplikací různých typů vědění nutných pro sociálně-ekologickou transformaci. Přístupy sociální antropo-

logie a science and technology studies tak kombinuje s přístupy aktivistickými a směřem k aplikaci vědění ve veřejném prostoru, k vytváření vzdělávacích metodik pro různé cílové skupiny a k podpoře sociálních a environmentálních hnutí.

ONDŘEJ MOHYLA je architekt. Působí jako výzkumný pracovník na FaVU VUT se zaměřením na politiku bydlení, sociální vyloučení, digitální propast a nástroje persvaze.

ROMAN NOVOTNÝ je pedagog, designér a teoretik designu působící jako výzkumný pracovník na Katedře informačních studií a knihovnictví na Filozofické fakultě MU. Současně je doktorským studentem programu Digitální kultura a kreativní průmysly na téže fakultě. Ve své práci a výzkumu se zabývá designovou teorií a praxí, transition designem a metodologickými aspekty designových procesů.

MARTINA RŮŽICKOVÁ je designérka, umělkyně a výzkumnice. Působí jako výzkumná pracovníce a doktorská studentka na FaVU VUT. Byla hlavní řešitelkou projektu vědy a výzkumu TA ČR „Institut forenzního interdisciplinárního výzkumu, sociálně emancipačního designu a architektury“. Ve své práci se zabývá tím, jak mezioborová designová praxe a z ní vycházející nové metodologické přístupy mohou přispět k řešení komplexních problémů současnosti.

Literatura

- Adams, V., Hattum, T. van a English, D. (2009). Chronic Disaster Syndrome: Displacement, Disaster Capitalism, and the Eviction of the Poor from New Orleans. *American Ethnologist*, 36(4), 615–636. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2009.01199.x>
- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226009261.001.0001>
- Agamben G. (2011). *Homo sacer*. Oikoymenh.
- Anderson, B. a Wylie, J. (2009). On Geography and Materiality. *Environment and Planning A*, 41, 318–335. <https://doi.org/10.1068/a3940>
- Arpagian, J. a Aitken, S. C. (2016). Without Space: The Politics of Precarity and Dispossession in Postsocialist Bucharest. *Annals of the American Association of Geographers*, 108(2), 445–453. <https://doi.org/10.1080/24694452.2017.1368986>
- Baar, H. van. (2011). Europe's Romaphobia: Problematization, Securitization, Nomadization. *Environment and Planning D: Society and Space*, 29, 203–212. <https://doi.org/10.1068/d2902ed1>
- Baar, H. van. (2012). Socio-Economic Mobility and Neo-Liberal Governmentality in Post-Socialist Europe: Activation and the Dehumanization of the Roma. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38, 1289–1304. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.689189>
- Baar, H. van. (2016). Evictability and the Biopolitical Bordering of Europe. *Antipode*, 49(1), 212–230. <https://doi.org/10.1111/anti.12260>
- Baker, A. (2017). Bailiffs at the Door: Work, Power, and Resistance in Eviction Enforcement. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 145–166). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0_7

- Baker, A. (2021). From Eviction to Evicting: Rethinking the Technologies, Lives and Power Sustaining Displacement. *Progress in Human Geography*, 45(4), 796–813.
<https://doi.org/10.1177/0309132520910798>
- Barnett, C. (2017). *The Priority of Injustice*. University of Georgia Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt1pwt43v>
- Barrera de la Torre, G. a Ince, A. (2016). Post-Statist Epistemology and the Future of Geographical Knowledge Production. In M. Lopes de Souza, R. J. White a S. Springer (eds.), *Theories of Resistance: Anarchism, Geography, and the Spirit of Revolt* (s. 51–78). Rowman & Littlefield.
- Baxter, R. a Brickell, K. (2014). For Home Unmaking. *Home Cultures*, 11(2), 133–143.
<https://doi.org/10.2752/175174214X13891916944553>
- Biehl, J. a Locke, P. (2017). *Unfinished: The Anthropology of Becoming*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822372455>
- Blunt, A. a Dowling, R. 2006. *Home*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203401354>
- Brickell, K., Fernández Arrigoitia, M. a Vasudevan, A. (2017). Geographies of Forced Eviction: Dispossession, Violence, Resistance. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 1–24). Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0>
- Burrell, K. (2014). Spilling Over from the Street. Contextualizing Domestic Space in an Inner-City Neighborhood. *Home Cultures*, 11(2), 145–166.
<https://doi.org/10.2752/175174214X13891916944599>
- Cresswell, T. (1996). *In Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. University of Minnesota Press.
- Cresswell, T. (2000). Falling Down: Resistance as Diagnostic. In J. P. Sharp, P. Routledge, C. Philo a R. Paddison (eds.), *Entanglements of Power: Geographies of Domination/Resistance* (s. 256–268). Routledge.
- Černušáková, B. (2020). Stigma and Segregation: Containing the Roma of Údol, Czech Republic. *Race & Class*, 62, 46–59. <https://doi.org/10.1177/0306396820926916>
- Dalsgaard, S. (2016). The Ethnographic Use of Facebook in Everyday Life. *Anthropological Forum*, 26, 96–114. <https://doi.org/10.1080/00664677.2016.1148011>
- Das, V. (2007). *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520939530>
- Deleuze, G. (1994). *Difference and Repetition*. Columbia University Press.
- Deleuze, G. a Guattari, F. (2010). *Tisíc plošin*. Hermann & synové.
- Desmond M. (2016). *Evicted: Poverty and Profit in the American City*. Crown Publishing.
- Garboden P. a Rosen, E. (2019). Serial Filing: How Landlords Use the Threat of Eviction. *City & Community*, 18(2), 638–661. <https://doi.org/10.1111/cico.12387>
- Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámeček, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53(2), 241–268. <https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.2.315>
- Gibas, P. (2019). Between Roots and Rhizomes: Towards a Post-phenomenology of Home. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 44, 602–615.
<https://doi.org/10.1111/tran.12304>
- Gökçe, G., Varma, S. a Watanabe, C. (2020). *A Manifesto for Patchwork Ethnography*. Society for Cultural Anthropology.
<https://culanth.org/fieldsights/a-manifesto-for-patchwork-ethnography>
- Harvey, D. (2009). *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*. Columbia University Press.
- Lancione, M. (2017). Revitalising the Uncanny: Challenging Inertia in the Struggle against Forced Evictions. *Environment and Planning D: Society and Space*, 35, 1012–1032,
<https://doi.org/10.1177/0263775817701731>

- Lancione, M. (2019). The Politics of Embodied Urban Precarity: Roma People and the Fight for Housing in Bucharest, Romania. *Geoforum*, 101, 182–191. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.09.008>
- Kupka, P., Walach, V. a Brendzová, A. (2021). The Poverty Business; Landlords, Illicit Practices and Reproduction of Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime*, 24(2), 227–245. <https://doi.org/10.1007/s12117-020-09402-x>
- Massey, D. (1994). A Place Called Home? In D. Massey (ed.), *Space, Place and Gender* (s. 157–173). Polity.
- May, T. (1994). *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*. Pennsylvania State University Press. <https://doi.org/10.1515/9780271071695>
- May, T. (1995). *The Moral Theory of Poststructuralism*. Pennsylvania State University Press.
- Mihály, M. (2019). Opposing Peripheralization? A Case Study of Rural Social Enterprises in Hungary. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 18, 551–575.
- Newman, S. (2001). *From Bakunin to Lacan: Anti-authoritarianism and the Dislocation of Power*. Lexington Books.
- Newman, S. (2005). *Power and Politics in Poststructuralist Thought*. Routledge.
- Newman, S. (2010). *The Politics of Postanarchism*. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9780748634972>
- Nowicki, M. (2014). Rethinking Domicide: Towards an Expanded Critical Geography of Home. *Geography Compass*, 8(11), 785–795. <https://doi.org/10.1111/gec3.12178>
- Nowicki, M. (2017). Domicide and the Coalition: Austerity, Citizenship and Moralities of Forced Eviction in Inner London. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 121–144). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0_6
- Ort, J. (2021). Romové jako místní obyvatelé? Přináležení, cikánství a politika prostoru ve vesnici na východním Slovensku. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57(5): 581–608. <https://doi.org/10.13060/csr.2021.040>
- Osman, R. a Pospíšilová, L. (2019). Úvod / Zkraje „okraje“. In R. Osman a L. Pospíšilová (eds.), *Geografie „okrajem“* (s. 9–28). Karolinum.
- Powell, R. a Lever, J. (2017). Europe's Perennial 'Outsiders': A Processual Approach to Roma Stigmatization and Ghettoization. *Current Sociology*, 65, 680–699. <https://doi.org/10.1177/0011392115594213>
- Purser, G. 2016. The Circle of Dispossession: Evicting the Urban Poor in Baltimore. *Critical Sociology*, 42(3), 393–415. <https://doi.org/10.1177/0896920514524606>
- Rose, M. (2010). Envisioning the Future: Ontology, Time and the Politics of Non-Representation. In B. Anderson a P. Harrison (eds.), *Taking-Place* (s. 341–361). Ashgate.
- Simpson, P. (2020). *Non-representational Theory*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315148007>
- Smith, D. M. (2000). Moral Progress in Human Geography: Transcending the Place of Good Fortune. *Progress in Human Geography*, 24, 1–18. <https://doi.org/10.1191/030913200671792325>
- Springer, S. (2013). Violent Accumulation: A Postanarchist Critique of Property, Dispossession, and the State of Exception in Neoliberalizing Cambodia. *Annals of the Association of American Geographers*, 103, 608–626. <https://doi.org/10.1080/00045608.2011.628259>
- Springer, S. (2015). *Violent Neoliberalism*. Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781137485335>
- Springer, S. (2016a). *The Anarchist Roots of Geography*. University of Minnesota Press.
- Springer, S. (2016b). *The Discourse of Neoliberalism*. Rowman & Littlefield.
- Thrift, N. (2008). *Non-representational Theory: Space, Politics, Affect*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203946565>

- Vacková, B. a Galčanová, L. (2014). Prostory domova. In R. Matoušek a R. Osman (eds.), *Prostor(y) geografie* (s. 167–188). Karolinum.
- Vols, M., Belloir, A. C., Hoffmann, S. M. a Zuidema, A. (2019). Common Trends in Eviction Research: A Systematic Literature Review. In M. Vols a C. U. Schmid (eds.), *Houses, Homes and the Law* (s. 1–88). Eleven Publishing.
- Walach, V., Kupka, P. a Brendzová, A. (2021). 'The Landlord Treads on Them, so Everything's Fine': Exploitation and Forced Mobility in Substandard Private Rental Housing in Czechia. *Sociální práce / Sociálna práca*, 21(4), 132–148.
- Wilhelm-Solomon, M. (2016). Decoding Dispossession: Eviction and Urban Regeneration in Johannesburg's Dark Buildings. *Singapore Journal of Tropical Geography*, 37(3), 378–395. <https://doi.org/10.1111/sjtg.12165>
- Wilhelm-Solomon, M. (2021). Dispossession as Depotentialization. *Environment and Planning D: Society and Space*, 39(6), 976–993. <https://doi.org/10.1177/02637758211036467>
- Woodward, K. (2014). Affect, State Theory, and the Politics of Confusion. *Political Geography*, 41, 21–31. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2014.04.001>
- Zhang, Y. (2017). 'It Felt Like You Were at War': State of Exception and Wounded Life in the Shanghai Expo-Induced Domicide. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 97–120). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0_5

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydal

BYDLENÍ MLADÝCH V DOBĚ KRIZE

Petr Gibas a kol.

Jednou z řady krizí, které v současnosti čelí – nejen česká – společnost, je i krize bydlení.

Ceny bytů a domů, ale i nájmu raketově rostou a bydlení se stává stále hůře dostupným.

Možnost pořídit či zajistit si bydlení se přidává k řadě dalších omezení, jež se propisují do již existujících společenských nerovností a dále je prohlubují. Zároveň se nedostupnost bydlení stává palčivým problémem zejména, i když nikoli výhradně pro mladé lidi, kteří se ocitají v životní situaci, kdy chtějí či potřebují bydlet – sami či v rámci zakládané rodiny.

Jak na tuto skupinu tzv. mladých dospělých dopadá krize bydlení? Jak se k bydlení staví, jak si jej představují a plánují? A jak do představ a plánů promlouvá právě rostoucí nedostupnost bydlení? Jak tato nedostupnost ovlivňuje představy o tom, kdo je a kdo má být za zajištění bydlení zodpovědný? A jak jsme se do situace krize bydlení vůbec dostali a jak na ni reagujeme, ať již jako společnost, nebo jako jednotlivci?

Na tyto a podobné otázky odpovídá kniha určená nejen odborné, ale hlavně širší poučené veřejnosti. Představuje výsledky několikaletého sociologického výzkumu přístupným jazykem tak, aby byla zajímavá jak pro odborníky, tak pro zainteresovanou veřejnost, jako je novinářská obec, studující (na vysokých školách), politická reprezentace a státní správa či samospráva, ale také všichni ti, kteří mají zájem porozumět současné situaci krize bydlení a tomu, jak dopadá (nejen) na mladé lidi.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
112 s.
ISBN (print) 978-80-7330-390-7
ISBN (pdf) 978-80-7330-391-4

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/gibas_a_kol-bydleni_mladych_v_dobe_krize.pdf

Asambláž „Bydlení především“: příklad projektu „Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi bez domova“ ve městě Brně*

PETR KUBALA^{1**}, ELIŠKA ČERNÁ², ŠTĚPÁN RIPKA²,
ONDŘEJ KRČÁL³, ROSTISLAV STANĚK³

¹Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

²Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita

³Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita, Brno

The ‘Housing First’ Assemblage: An Example of ‘Rapid Re-Housing for Homeless Families with Children’ in the City of Brno

Abstract: Using the example of a Rapid Re-Housing project, this article aims to open up a more general social-scientific debate within the context of critical discussions about ending homelessness in the Czech Republic. It at the same time seeks to refine the usage of the ‘urban assemblages’ concept in sociological and anthropological research. A Rapid Re-Housing project was piloted in Brno in 2016–2018. Its objective was to house 50 families in need of housing in municipal apartments and to provide social support in the form of intensive case management. The project included a randomised controlled trial and a qualitative evaluation. This research showed that the effects of the intervention were positive for the vast majority of indicators monitored, with some of the intervention families experiencing significant changes in their financial situation. Discussing the effects of the Brno ‘housing first assemblage’ we respond to the reservations that have been voiced about the practice of Housing First programmes. We base our responses here on empirical data and the concept of ‘relations of exteriority’ and show that even projects based on solving ‘only one component’ can initiate broader socio-material transformations of contemporary societies.

Keywords: urban assemblages, families, homelessness, Housing First, randomised controlled trial

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 2: 149–171

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.025>

* Tento výzkum byl podpořen z programu 024 OPZ ESF, Program: Sociální inovace v oblasti sociálního začleňování a přístupu na trh práce pro nejohroženější skupiny, CZ.03.3.6 0/0.0/0.0/15_024/0002729.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Petr Kubala, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: petr.kubala@soc.cas.cz.

Úvod

Z jakých důvodů se jednotlivci nebo celé rodiny ocitají v situaci bez domova? Je fenomén bezdomovectví individuálním selháním, nebo vyplývá ze špatného fungování společenského systému? Je snad bezdomovectví nutným produktem třídního konfliktu a boje o místa? Jakými způsoby lze fenomén bezdomovectví řešit? Lze mu předcházet nebo ho ukončovat? A jakými způsoby? Má smysl soustředit se na „dílčí programy“ typu „bydlení především“ (dále BP; v anglickém originále *Housing First*)? Nebo je potřeba se soustředit hlavně na přeuspořádání celého společenského systému, ať už revolučními, nebo reformními kroky, a spoléhat na to, že v takto proměněných společnostech už ukončování bezdomovectví nebude potřeba?

Tyto a další otázky (a snahy nalézat odpovědi na ně) týkající se povahy bezdomovectví a jeho řešení se v sociologické a antropologické literatuře linou jako červená nit skrze dlouhá desetiletí. Posledním specifickým tuzemským příspěvkem, který rozvířil témata oscilující kolem výše naznačených otázek, je kniha Petra Vašáta (2021) *Na jedné lodi: Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Vašátovu knihu považujeme za velmi cenný příspěvek do tuzemské teoretické debaty zabývající se bezdomovectvím z pozice sociální antropologie. Na publikaci především oceňujeme formulaci celkového, propracovaného argumentu, na jehož základě je možné vyjasnit si vlastní přístup a teoreticko-prakticko-politická východiska¹. Vašátova kniha svou kritickou energií míří na mnoho cílů – na akademickou reflexi fenoménu bezdomovectví, na politickou praxi a správu měst, na aktivistickou a advokační praxi, která se snaží prosazovat progresivní politiky v oblasti bydlení, i na konkrétní praxe sociální práce a zabydlovací programy. Pro potřeby formulace úvodu a zaměření našeho textu si Vašátovu knihu vybíráme hned ze tří důvodů:

Za prvé, z důvodu kritické energie namířené na zabydlovací programy, kterou kniha zastupuje širší proud literatury kritické k praxi BP. Vybíráme si tedy (z výše naznačené širší záběru knihy) pouze rovinu, která je věnována kritice přístupu BP a jeho praktickému použití v českém prostředí. Vašát o zabydlovacích programech tvrdí, že jsou nedostatečným politicko-praktickým nástrojem, který ukončovat bezdomovectví nemůže (řeší pouze dílčí aspekt – bydlení), protože je potřeba se především soustředit na „demokratizaci společnosti“ jako celku. Touto formulací autor příhodně rozehrává a rekontextualizuje kritickou perцепci přístupu BP, která se objevuje například v textech Marybeth Shinn (2009), Culhane et al. (2011), Pleaca (2011) nebo Nobla (2015)². V tomto proudu literatury se tvrdí, že bezdomovectví je komplikovanější řešit bez toho, aniž by byly současné adresovány i komplexní společenské problémy, jakými jsou dostupnost bydlení,

¹ Přesně to se prostřednictvím předkládané stati snažíme dělat i my.

² Její náznaky nalezneme koneckonců i v naší vlastní analýze dílčích výsledků k finanční (ne)stabilitě rodin brněnského projektu Rapid Re-Housing (Černá et al., 2019, s. 30–31).

příjmová chudoba, systém sociální podpory nebo nefunkční sociální sítě. Chceme tuto kritickou percepci v tomto textu využít, udělat jakýsi krok zpět a uchopit ji jako výzkumné otázky: „Lze skutečně v českém prostředí za stávajících podmínek ukončovat bezdomovectví metodou BP?“ A dále: „Platí tedy takováto kritika bezesbýtku na praxi BP, a to i v konkrétním zabydlovacím brněnském projektu?“ Prostřednictvím odpovědi na danou otázku potom chceme rozvinout hlubší diskusi teorie a praxe ukončování bezdomovectví. Za konkrétní empirický příklad nám bude sloužit případová studie aplikace metodologie BP v brněnském projektu *Rychlého zabydlení rodin s dětmi* (Rapid Re-Housing).

Za druhé, z důvodu myšlení s konceptem urbánních asambláží. Kniha Petra Vašáta je v tomto ohledu (v tuzemském kontextu) unikátní. Přenáší totiž do českého prostředí doposud spíše opomíjený přístup „urbánních asambláží“ (Fariás a Bender, 2009), jehož diskuse si, podle našeho názoru, zaslouží podrobnou pozornost. V posledních několika desetiletích v euro-amerických studiích města a bydlení (nejpozději však od vydání knihy *Urban Assemblages: How Actor-Network Theory Changes Urban Studies* editorů Ignacia Fariase a Thomase Bendera) zaznamenáváme výraznější výskyt způsobů uvažování, teoretizování a zkoumání, které se vážou na koncept asambláže, který ve specifickém smyslu zavedli Gilles Deleuze a Felix Guattari (1987). Snaha o nacházení všelijakých souvislostí mezi teorií asambláží a analýzou, popisem či kritikou fungování měst (v jejichž prostředí je bezdomovectví situováno), ovšem není ani zdaleka nekontroverzní proces. Samotné vydání výše zmíněné knihy vyprovokovalo vzrušenou debatu a svého druhu protiútok „kritických urbánních studií“ proti snahám proměňovat urbánní studia za pomoci teoretického instrumentária rozprostírajícího se kolem aktérů-sítí, asambláží a jiných posthumanistických přístupů (viz rozvětvená „horká fáze“ diskuse v časopise *City* 2011/15/2–15/6; navazující publikace Blok a Fariás, 2016; nebo i například Färber, 2019). Knihu Petra Vašáta tak vnímáme jako tuzemský výhonek oněch pokusů o srůstání teorie asambláží s urbánními studii. Jelikož jsme přesvědčeni, že myšlení s konceptem urbánních asambláží je velmi plodné, myslíme tak i my sami. V textu proto pojímáme projekt „Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi bez domova“ jako „asambláž BP“, která má za cíl přeuspořádat „asambláž situace bez domova“. Projekt BP se v našem vidění dává nějak dohromady, funguje a něco dělá – má nějaký efekt. Toto „dělání“ (a jeho různé intenzity) se snažíme sledovat prostřednictvím různých výzkumných metod. Konceptem asambláže tak zachycujeme samotný studovaný fenomén provedení HF v brněnském případě, a to, co tato asambláž „dělá“, ukazujeme skrze empirická data kvalitativní i kvantitativní povahy³.

³ Např. Fox a Alldred (2021, s. 7–8) v textu „Doing New Materialist Data Analysis: a Spinozo-Deleuzian Ethological Toolkit“ nevyklučují použití jakékoli metody vytváření dat (tedy ani kvantitativních šetření) při „deleuzovské analýze“ asambláží. Jen je potřeba, aby tato data osvětlovala něco významného z povahy formování/fungování/efektů asambláží.

Za třetí, z důvodu využití knihy jako startovního bodu k hlubší diskusi. Propojíme-li oba předchozí body, můžeme říci, že Vašát ve své knize používá konceptu asambláže (v intuitivní, velmi volné kombinaci s přístupem politické ekonomie) tak, aby (mimo jiné) formuloval své kritické výhrady k přístupu ukončování bezdomovectví v režimu BP. Na tomto místě je potřeba zdůraznit, že naším primárním cílem v tomto textu není kritické vymezení se vůči argumentaci Petra Vašáta. Knihu a její argumenty vnímáme jako vstupní bránu k hlubší sociálněvědní a konceptuální diskusi. My sice navazujeme a svým způsobem i odpovídáme na tyto výhrady, ale primárně nám jde o rozvíjení obecnější diskuse o ukončování bezdomovectví a také o zpřesňování myšlení s konceptem urbánních asambláží ve studiích města a bydlení v českém prostředí.

Článek je tak strukturován následujícím způsobem. Nejprve představíme koncept asambláže v podobě přístupu „urban assemblages“. Na závěr této části shrneme teoreticko-politickou kritiku praxe BP a následně popíšeme teorii a praxi ukončování bezdomovectví v režimu BP v USA a Evropě. V empirické části představíme projekt Rychlého zabydlení rodin s dětmi v Brně (Rapid Re-Housing). Shrňme hlavní cíl, výzkumnou otázku a metody. Představíme vybrané výsledky výzkumné studie. V diskusi aplikujeme konkrétní poznatky představené případové studie na výše zmíněnou kritiku a zdůrazníme hlubší souvislosti v diskusi ukončování bezdomovectví a konceptu urbánních asambláží. Text zakončíme obecnější rozpravou nad společensko-politickými okolnostmi praxe ukončování bezdomovectví v režimu BP.

Urbánní asambláže a imanentní město

Podle jednoho z čelných představitelů přístupu „urbánních asambláží“ Ignacia Faríase (2010, s. 13–15) spočívá hlavní přínos tohoto způsobu myšlení ve vymezení alternativní ontologie města, tedy v nalézání alternativních způsobů chápání (a vytváření) tohoto mnohdy chaotického a vícevrstevnatého objektu. V této linii uvažování a teoretizování nejsou města vnímána jako pevné, dané, homogenní „sociální celky“, jako „systémy“, ale jako heterogenní delokalizované, decentralizované entity, které zas a znovu vznikají a zanikají na konkrétních místech v sítích praktik a všemožně se propojují, rozpojují a přetvářejí mezi sebou. Tyto rozporné a složité vytvářené asociace praktik potom produkují mnohočetné reality města (Farías, 2010, s. 14; pro koncept multiplicity realit viz Mol, 2002), které na sebe naráží, překrývají se, ruší se navzájem, a proto musí být koordinovány, propojovány nebo drženy odděleně (Mol, 2010).

Takováto perspektiva vybízí k podrobnému empirickému studiu materiálně heterogenních propojování mezi objekty, prostory, materiály, stroji, těly, subjektivitou nebo symboly a narativy, které skládají (*to assemble*) město dohromady multiplicitními způsoby. Přístup „urbánních asambláží“ chápe město jako mnohočetný objekt, jako aktivní „asambláž asambláží“ (viz Bender, 2010, s. 312)

a hlavním úkolem výzkumníků a výzkumnic je identifikovat, popisovat a analyzovat tato mnohočetná uskutečňování (*enactment*) města a tím pochopit různé artikulace městských realit (Fariás, 2010, s. 14).

Colin MacFarlane (2011a) konkrétně definuje koncept asambláže jako „konstelaci singularit“, tedy seskupení komponent, které spolu-fungují (*co-functioning*) v symbiotickém a „sympatickém“ vztahu (MacFarlane, s. 207–208). Nikdy nejde o plné propojení a dokonalé splynutí jednotlivých komponent, ale spíše o parciální propojení částí, které spolu nějak souvisí a dokážou spolu vhodně navázat spojení. Každá jednotlivá komponenta je svou částí (ne celkem) parciálně propojená s ostatními, čímž spolu jednotlivé části komponent interagují a vytvářejí specifickou dynamiku, jakousi koherenci (pro koncept *barokní koherence* viz Law a Ruppert, 2016), která ovšem není dokonalá, je plná napětí a mezer. Zásadní je tu povaha interakcí mezi jednotlivými komponentami – ony totiž vytvářejí „celek“ a dynamiku, která není odvoditelná z jednotlivých komponent. Asambláž vykazuje určitou konzistenci, ale zároveň má rozmazané hranice; vykazuje jistou formu koherence v tom, co *dělá* a jaký má *efekt*, ale zároveň se neustále rozpouští a mění v něco nového a jiného (Tampio, 2009, cit. in MacFarlane, 2011a, s. 208).

Ukažme si nyní provedení tohoto teoretického instrumentária na příkladu knihy *Na jedné lodi*. Petr Vašát v ní z tohoto způsobu vnímání a uvažování o světě vychází zejména ve třetí („Asambláž ekonomiky ulice“) a čtvrté kapitole („Asambláž imanentního města“) a v závěru. V těchto kapitolách za metaforického užití efektů *uroboros* (nekonečný návrat konce k začátku) a *en to pan* (vše je jediné) ukazuje, že metaforika sociálního vyloučení se svým sugerováním „jádra“ a „okrajů“, na které jsou vyloučení lidé v situaci bez domova (a jediné, co musíme jako společnost udělat, je, že ty exkludované začleníme do „zdravého jádra“), je zavádějící a měla by být opuštěna. Bezdomovectví je integrální součástí měst, neexistuje žádný okraj ani jádro, vše je jediné (*en to pan*), město (na které působí globalizace, uspořádání ekonomiky v montovnu postavenou na levné práci) je asambláží uspořádanou právě takovým způsobem, že zas a znovu (efekt *uroboros*) uvrhává lidi do situace bez domova. Jestliže je tedy město emergentním efektem propojení jednotlivých asambláží, kde všechno v nějakém smyslu „souvisí se vším“, potom efekt *en to pan* říká, že propojení asambláží ve městě systematicky vytváří bezdomovectví a lidé bez domova zpětně zase svými praktikami (protože nejsou pasivní, ale aktivní) spoluvytvářejí město, a tedy i ono specifické propojení asambláží.

Tento teoretický aparát je podložím, z něhož v závěru vyrůstá kritika přístupu ukončování bezdomovectví v režimu BP. Jestliže je bezdomovectví vytvářeno „tak nějak vším“, protože vše je jediné a vše „spolu nějak souvisí“, jediné možné řešení bezdomovectví je komplexní přeuspořádání asambláží. Takovýto posun je v knize zachycen pojmem „demokratizace společnosti“. Z této perspektivy potom Vašát kritizuje ukončování bezdomovectví v režimu BP, které nenabízí „reálné a komplexní řešení“, protože se nesnaží upravit celkové uspořádání a propojení asambláží, ale pouze jeden dílčí prvek – bydlení:

Podobně zjednodušujícím způsobem se přistupuje i k samotnému řešení bezdomovectví (...) kritičtí pracovníci a aktivisté naopak chtějí „ukončovat bezdomovectví“ skrze bydlení, resp. zákon o sociálním bydlení či různé programy typu „bydlení především“ (housing first). Český diskurz o bezdomovectví je plný podobných jednostranných představ a snah (...) ovšem stejně jako v jejich případě se domnívám, že cesta dlážděná dobrým úmyslem, avšak založená na mylné, či dokonce záměrně falešné představě, je cestou špatnou. Je cestou, která nenabízí reálné a komplexní řešení. (Vašát, 2021, s. 269)

Nebo také zde: „Programy ‚bydlení především‘ možná ubytovávají lidi bez domova, ale rozhodně neukončují precarizované podmínky života třídy nejchudších.“ (Vašát, 2021, s. 288)

Pokud tedy zaujmeme takto formulovanou perspektivu urbánních asambláží (eklekticky kombinovanou s třídní perspektivou a politickou ekonomikou), v níž je vše jediné a tím pádem je bezdomovectví vytvářeno „tak trochu vším“, potom i ukončování bezdomovectví musí „souviset se vším“. Celková demokratizace společnosti je jediným pravým a důkladným způsobem ukončování bezdomovectví. Metoda BP je nedostatečná, protože ta souvisí „jen s něčím“ a neklade si ambice přeuspořádat celý „systém“ a všechny komponenty asambláží.

Kritika Petra Vašáta tedy opět otevírá onu *velkou otázku* studií bezdomovectví – je nutné pro ukončení bezdomovectví „demokratizovat celý systém“, anebo stačí dílčí řešení jedné komponenty „asambláže situace bez domova“, tedy bydlení? Pro potřeby tohoto textu výše formulovanou kritiku metody BP uchopíme jako empirickou výzkumnou otázku: „Je metoda BP v tuzemských podmínkách schopna ukončovat bezdomovectví, tedy dát (v našem případě) rodinám s dětmi, popřípadě jednotlivcům možnost vytvořit si domov a postupně zlepšovat svou celkovou životní situaci?“ A dále také: „Do jaké míry platí takováto kritika praxe BP a jeho konkrétního provedení v brněnském projektu“? Jestliže budeme schopni, skrze náš empirický případ, odpovědět na položené otázky, zároveň tím budeme schopni říci i něco obecnějšího o způsobech a strategiích ukončování bezdomovectví (v tuzemských podmínkách). Než se ovšem k našemu konkrétnímu případu dostaneme, krátce popíšeme přístup BP a jeho rozšíření z USA do Evropy.

„Bydlení především“ a jeho cesta z USA do Evropy

Přístup BP byl původně vyvinut v USA jako program „Pathways to Housing“. Projekt byl zaměřen na jednotlivce chronicky bez domova, často odmítnuté jinými projekty podporovaného bydlení z důvodu užívání návykových látek, duševního onemocnění, „problémového“ chování a kriminální historie. V přístupu Housing First, ač designovaném pro nejohroženější skupiny obyvatel, je bydlení jako základní lidské právo pro všechny, prosazováno od prvopočátku (Pleace, 2017; Tsemberis, 2010, s. 18–30). V praxi použití přístupu znamená, že po úvodním procesu přijetí klienta/domácnosti bez domova (žadatel/žadatelka

vstupuje do zabydlovacích programů a pokračuje v nich naprosto dobrovolně se tento/tato stává nájemníkem standardního nájemního bytu (městského, u bytové asociace či soukromého) a je mu/jí poskytována adresná sociální podpora ze strany týmu BP, která má vést ke stabilizaci nejen v oblasti bydlení, ale také v dalších aspektech jeho/její životní situace. Žadatel tedy neprochází systémem „prostupného bydlení“, nemá si nejprve „trénovat kompetence k bydlení“ v dalším podstandardním typu bydlení (azylový dům, tréninkové byty apod.), ale má být zabydlen rovnou ve standardním nájemním bydlení s doprovodnou sociální podporou členů týmu. Specifikem podpory je pak (mimo celou oblast práce na udržení bydlení a snižování rizik užívání návykových látek) zaměření na silné stránky jedince, bezpodmínečnost, individuální plánování zaměřené na člověka, podpora sociální integrace, zotavení a navázání na lokální zdroje v daném sousedství (komunitní centra, dobrovolnické aktivity, dobrovolnické či jiné vzdělávací aktivity; Pleace, 2017). V našem chápání je tedy intervence v režimu BP sama asambláží, jejímž zamýšleným efektem je převázání konkrétních vazeb jednotlivců a rodin bez domova na mnoha rovinách tak, aby došlo k ukončení situace bez domova.

V USA se v tomto duchu rozvíjely intervence zaměřené na řešení situace rodin bez domova, které byly zároveň vědecky testovány pomocí randomizovaných kontrolovaných experimentů již od osmdesátých let minulého století, například Beyond Shelter v Los Angeles, Rapid Exit v Minnesotě či HomeStart v Bostonu. Tyto programy nabývaly rodinám s dětmi rychlý přístup ke stabilnímu bydlení pomocí zajištění dávek na bydlení a sociální podpory. Všechny vykazovaly udržitelnost v bydlení mezi 80–90 % po dvou až třech letech (Lanzerotti, 2004)⁴. Dalším randomizovaným kontrolovaným experimentem s rodinami bez domova byl program „The Family Options Study (FOS)“ (Gubits et al., 2018), kdy byla celkem 2 282 rodinám přidělena buď „běžná podpora“, nebo přednostní přístup k (1) příspěvku na bydlení bez další podpory, (2) programu Rapid Re-Housing na maximálně 18 měsíců bez specifického příspěvku na bydlení nebo (3) prostupnému bydlení na maximálně 24 měsíců bez specifického příspěvku na bydlení, ale s intenzivní podporou. Intervence signifikantně snížila indikátor bezdomovectví a zvýšila počet rodin, které dosáhly na stabilní bydlení. Rodiny vykazovaly nižší míru stresu, užívání návykových látek a snížila se incidence případů domácího násilí. Pozitivní dopady měla intervence i na děti. Zlepšila se školní docházka, snížily se přestupy mezi školami a ubylo problémů v chování. Děti byly méně odlučovány od rodičů. Dále Collins et al. (2020) ukazují výsledky intervence BP na 90 rodinách, které získaly obecní bydlení a sociální podporu. Riziko znovuvstoupení do systému azylového ubytování bylo pro ně po dvou letech o 80 % nižší. Oproti tomu například Rog et al. (2021) testující Housing First u rodin s komplexními potřebami nezjistil příliš vysokou udržitelnost v bydle-

⁴ Další podobně úspěšné programy byly například Home to Stay program v New Yorku (case management s časově omezenou dávkou na bydlení) nebo program Family Critical Time Intervention.

ní po 12 měsících (38 % intervenčních rodin z programu vypadlo v porovnání s 42 % rodin v kontrolní skupině).

Do Evropy se BP pro jednotlivce rozšířil v rámci „Housing First Europe“, pilotního projektu v pěti evropských městech (Amsterdamu, Budapešti, Kodani, Glasgow a Lisabonu) mezi lety 2011–2013. Z evaluace projektu vyplynulo, že nájemní bydlení v bytech si bylo schopno s patřičnou podporou dlouhodobě udržet 87,9 % uživatelů programu. Ve všech evropských městech se pracovalo s lidmi dlouhodobě žijícími na ulici s duševním onemocněním, často také v kombinaci se závislostí na návykových látkách (Busch-Geertsema, 2013). Programy BP se tak po úspěšném pilotování začaly v Evropě rychle šířit.

Přístup BP se tedy šíří „od případu k případu“, v lokálně modifikovaných variacích. Možnost robustní evaluace programů však otevírá cesty k budování zásobárny znalostí, citlivostí a konceptů, kterými je přístup neustále rozvíjen a proměňován, ovšem za zachování základních principů. Jakým způsobem byla provedena implementace BP pro rodiny s dětmi v českém kontextu a s jakými dopady, zpracujeme v následující části textu.

Projekt Rapid Re-Housing v Brně

V českém prostředí byl prvním pokusem o aplikaci přístupu BP pro rodiny s dětmi brněnský projekt s názvem „Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing)“, který probíhal mezi lety 2016–2018. Jeho cílem bylo ukončit bezdomovectví 50 rodin s dětmi v bytové nouzi. Součástí projektu byl i *randomizovaný kontrolovaný experiment*.

Design výzkumu, výběr rodin, časový harmonogram

Aktivity projektu trvaly konkrétně od dubna 2016 do srpna 2018. V dubnu 2016 proběhl tzv. Registrační týden, v rámci kterého byly sečteny všechny rodiny s dětmi bez domova (podle typologie ETHOS⁵) (Hradecký et al., 2007) na území města. Tímto způsobem se podařilo sečíst celkem 421 rodin⁶, které zároveň souhlasily se zařazením do slosování o účast v randomizovaném kontrolovaném experimentu.

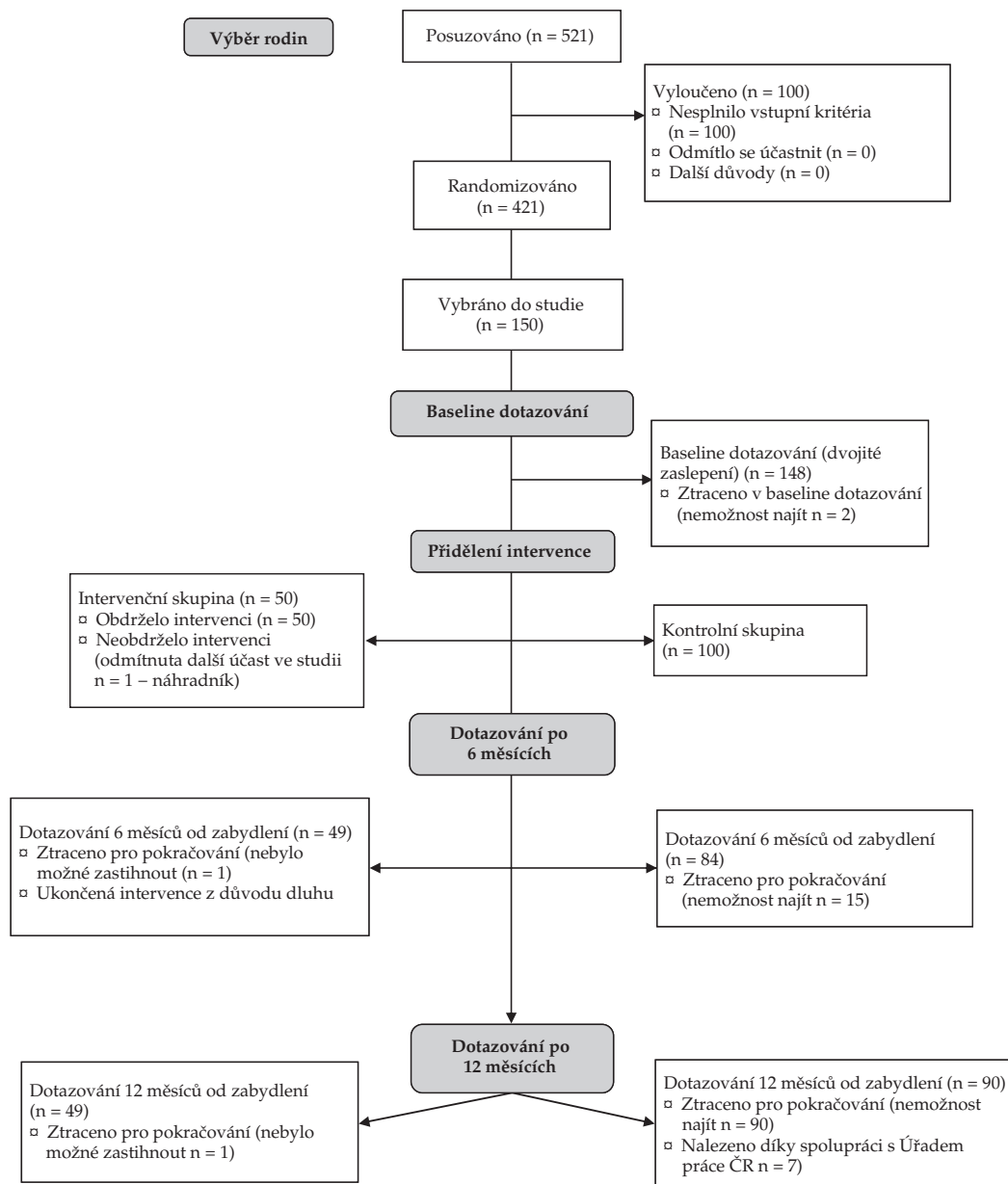
Dne 18. 6. 2016 proběhlo v rámci zasedání Sociální a zdravotní komise Magistrátu města Brna (dále jen MMB) samotné losování. Jednalo se o stratifikovaný náhodný výběr podle počtu nezletilých dětí v rodině⁷. Skupina 421 rodin

⁵ Jednalo se tedy o rodiny v situaci „bez střechy“, „bez bytu“, v „nejistém a nevyhovujícím bydlení“.

⁶ Původně bylo sečteno 521 rodin, ale 100 bylo při následné kontrole vyřazeno kvůli tomu, že nesplňovaly kritéria projektu.

⁷ Buďto aktuálně žijících s rodiči, či s potenciálem přistěhovat se do případného nového bydlení například z pobytu v institucionální péči.

Graf 1. Časový harmonogram

byla rozřazena do třech strat: 229 rodin s jedním až dvěma dětmi, 76 rodin se třemi dětmi a 116 rodin se čtyřmi a více dětmi. Z těchto strat bylo za dohledu notáře vylosováno 27, devět a 14 rodin do skupiny intervenční (celkem 50) a poté 54, 18 a 28 rodin do skupiny kontrolní (celkem 100).

Logika experimentu stála na měření obou skupin (jak intervenční, tak kontrolní) „před intervencí“ (tedy před zabydlením do obecního nájemního bydlení a poskytováním sociální práce) a dvakrát „po intervenci“ (v době šest a 12 měsíců po zabydlení). Intervenční a kontrolní skupina byla v dotazování před intervencí statisticky totožná (viz Černá et al., 2018), pokud tedy v následných měřeních (po šesti a 12 měsících) vykazovaly skupiny ve sledovaných parametrech odlišnosti, lze tyto efekty považovat za změny vyplývající z poskytnuté intervence (viz průběžná a závěrečná evaluační zpráva Ripka, Černá a Kubala 2018; Ripka, Černá, Kubala a Staněk, 2018). Výzkumný design dále obsahoval kvalitativní evaluaci, která sestávala z polostrukturovaných rozhovorů a ohniskových skupin⁸. Časový harmonogram výzkumných aktivit zachycuje Graf 1.

Po ukončení původního projektu (2018) byl společností SocioFactor, s. r. o., evaluován projekt návazné sociální podpory zabydlených rodin daného projektu, na kterou získala dotaci nezisková organizace IQ Roma servis, z. s. Z tohoto evaluačního výzkumu vznikly dvě evaluační zprávy (Sociofactor, 2019, 2020), z nichž v tomto článku taktéž čerpáme. Hlavní část datové základny se tedy váže k původnímu projektu a výzkumu, který ovšem na některých místech rozšiřujeme a doplníme o poznatky z evaluace návazné sociální podpory.

Očekávané efekty projektu

Hlavním očekávaným dopadem projektu byla vysoká míra udržení bydlení u intervenčních rodin projektu. Výzkum se však věnoval také dalším faktorům:

1. Primární výsledky se zaměřovaly na: (a) délku bezdomovectví rodin; (b) zlepšení jistoty bydlení rodin; (c) snížení psychosociálního stresu pečujících osob; (d) a snížení využívání pohotovostních zdravotních služeb.
2. Sekundární výsledky sledovaly dopady programu na stabilitu a kvalitu bydlení rodin, na zdraví a kvalitu života rodičů a dětí, na sociální integraci rodičů, ekonomickou stabilitu rodin, institucionalizaci dětí a školní docházku dětí.
3. Kvalitativní evaluace se zaměřovala na proces implementace projektu (způsoby poskytování sociální práce, doporučení realizačnímu týmu projektu či další).

⁸ Po skončení původního projektu a na základě pozitivních výsledků výzkumu a evaluace krátkodobých dopadů po 12 měsících se Ministerstvo práce a sociálních věcí rozhodlo podpořit šíření přístupu Housing first do dalších českých měst a v roce 2018 vypsalotační výzvu 108 „Podpora programu Housing First (BP)“.

Podoba dotazníků, kvalitativní evaluace a analýza dat

Výzkumný tým se skládal ze tří výzkumníků, kteří byli proškoleni koordinátorem výzkumného týmu ve vyplňování dotazníků baseline, dotazníků po šesti i 12 měsících za účelem zvýšení validity zkoumání. Dotazníkové šetření se skládalo ze tří vln dotazování. První vlna dotazování se odehrála „v bodě nula“, před nastěhováním rodin do bydlení. Výzkumníci ani rodiny v té době nevěděli, která z rodin je vylosovaná jako intervenční a která jako kontrolní, jednalo se tedy o dvojí zaslepení. Druhá vlna dotazování se odehrála šest měsíců po nastěhování intervenčních rodin a třetí 12 měsíců od nastěhování rodin.

Dotazníky byly před použitím pilotně ověřeny a prošly odbornou konzultací s Vědeckou radou projektu⁹. Dotazníky byly rozděleny do několika částí podle sledovaných hlavních a podpůrných indikátorů intervence. Každé dotazování bylo finančně odměněno, přičemž finanční částka se pro udržení motivace rodin postupně zvyšovala. Kvantitativní data byla analyzována ve statistických programech R (verze 4.0.5) a SPSS.

V rámci kvalitativní evaluace bylo realizováno celkem 23 individuálních polostrukturovaných rozhovorů s klíčovými aktéry procesu vzniku, implementace a udržitelnosti projektu. Dále sedm ohniskových skupin se zástupci intervenčních rodin a sedm ohniskových skupin s terénním týmem poskytujícím podporu zabydleným rodinám. Kvalitativní data byla analyzována za užití tematické analýzy (Braun a Clarke, 2006), otevřené kódování proběhlo v softwaru MAXQDA. Ve výsledkové části se však zabýváme jen těmi daty, která jsou pro text a jeho argumentaci klíčová.

Výsledky

Zabydlení (udržení bydlení, stabilita a jistota bydlení)

Tak jako cítíme se tam dobře, protože to máme takový vlastní prostor. Malej tam má svůj pokojíček, nemusíme se nikam hlásit. Máme tam takové soukromí – ne jak v azylovém domě. (Žena 1/FG 4)

Výsledkem, který byl považován za ústřední, byl počet rodin, které si dokázaly udržet bydlení. Po 12 měsících od zabydlení do standardního nájemního bydlení si dokázalo bydlení udržet 48 rodin z 50 původně zabydlených (96 %) (Ripka, Černá a Kubala, 2018). Toto číslo ovšem v průběhu času klesalo. Podle průběžné evaluační zprávy (SocioFactor, 2019) projektu návazné sociální podpory realizované IQ Roma servisem se ukázalo, že v únoru 2019 si bydlení udrželo 41 rodin (82 %).

⁹ Ta byla sestavena za účelem zajištění co nejvyšší vědecké kvality výsledků výzkumu a sestávala z renomovaných českých sociálněvědních odborníků.

Podle závěrečné evaluační zprávy z roku 2020 (SocioFactor, 2020) v bydlení žilo stále 41 rodin, z toho ovšem pouze 37 rodin (77 %) s nájemní smlouvou. Mezi další významné efekty intervence řadíme výskyt a délku bezdomovectví a subjektivně vnímanou jistotu bydlení. Intervence jednoznačně vedla (po 12 měsících od zabydlení) ke snížení výskytu a délky bezdomovectví. Zatímco rodiny z kontrolní skupiny strávily v substandardním bydlení v průměru 9,14 měsíce, intervenční rodiny pouze 0,16 měsíce. Zvýšila se také subjektivně vnímaná jistota bydlení u intervenčních rodin. Na dotaz, zda se respondent/ka domnívá, že bude moci na místě bydlet tak dlouho, jak bude chtít, odpovědělo kladně 91 % intervenčních rodin, u kontrolní skupiny to bylo pouze 43 %. Rozdíly byly statisticky významné.

Krátkodobé dopady na stabilitu bydlení rodin jsme měřili podle počtu stěhování rodin za posledních šest měsíců a výskytem krizových situací v rodinách. Výsledky ukázaly, že intervenční rodiny se stěhovaly pouze dvě (vždy z městského bytu do azylového domu). Kontrolní rodiny se stěhovaly v průměru méně než jednou za sledované období (0,6×). Intervenční rodiny také neuvedly, že by se během jednoho roku po zabydlení stalo, že by členové rodiny nevěděli, kde budou večer spát (krizová situace v rodině). U kontrolní skupiny se takovéto situace objevovaly (v průměru 0,83 případu na rodinu za rok). Rozdíl ovšem nebyl statisticky významný (vzhledem k velikosti vzorku).

Nájemní smlouvy měly intervenční rodiny podepsány na dobu určitou, a to na jeden rok. Součástí byla notářská doložka, která v případě vážného porušení nájemní smlouvy mohla sloužit jako exekuční titul a vést tak k jejich rychlému vystěhování. Stabilita a jistota bydlení tedy byla projektem poskytována s určitými limity.

Vytváření domova (kvalita bydlení, kvalita sousedství, pocity příslušnosti k bydlení)

No, u nás je ta změna, že máme takovej svůj klid, že se nemusíme nikde hlásit. Nemusí tam ... když tam přijde návštěva, že to nemusíme hlásit přes paní – za to jsem hodně ráda, že tam mám to soukromí. (Žena 2/FG 4)

Krátkodobé dopady na kvalitu bydlení jsme ve výzkumu hodnotili výskytem problémů spojených s nekvalitním bydlením, subjektivně hodnoceným stavem bydlení, podlahovou plochou bydlení, odděleností spaní dětí a dospělých a subjektivním vnímáním kladů a záporů bydlení.

Data pro intervenční skupinu vykazovala výrazně nižší výskyt problémů s nekvalitním bydlením. Všechny zabydlené rodiny z intervenční skupiny byly jeden rok po přestěhování v prostředí, kde měly přístup k vlastnímu zdroji vody, teplé vody, záchodu, koupelně a kuchyni. Intervenční rodiny popisovaly pouze dílčí problémy s technickým stavem bytu, jako byl například prokapávající sprchový kout či křivé podlahy. U rodin z kontrolní skupiny byla 2,85krát vyšší pravděpodobnost, že se v domácnosti vyskytnou plísňe, dále byl u kontrolní skupiny vyšší výskyt problémů spojených s podlahovými krytinami, zápachem,

nefunkčními toaletami či elektřinou. Rodiny z kontrolní skupiny také reportovaly špatné hygienické podmínky (11 případů) způsobené přítomností hmyzu (švábi a štěnice) a potkanů. Změnu po zabydlení popsala komunikační partnerka z intervenční rodiny například takto:

Doteď jsme měli společně všechno a ty záchody, to bylo katastrofální. Děti si nesedly na tu desku, já jsem trpěla infekcemi. Potom jsem byla těhotná na té ubytovně, tak to bylo nejhorší. Holka otevřela a říká: „Mami, konečně – my máme svůj záchod, máme svou koupelnu, máme pokoj!“ Ona byla za to úplně šťastná. A to jsem viděla, až jí vyhrkly slzy... (Žena 2/FG 2)

Po jednom roce od zabydlení vnímaly stav svého bydlení rodiny z intervenční skupiny jako významně lepší. Intervenční rodiny dosáhly skóre 1,73, zatímco kontrolní rodiny 2,37 (1 – velmi dobrý po 4 – velmi špatný). Podlahová plocha byla u rodin z intervenční skupiny v průměru vyšší o 24,6 m². Přepočítáno na osobu (každého člena domácnosti) měl každý člen rodiny v intervenční skupině k dispozici o 5,6 m² více než člen rodiny z kontrolní skupiny. Pozitivní dopady přestěhování na zvětšení životního prostoru zmiňovaly komunikační partnerky z intervenčních rodin v rámci ohniskových skupin:

... Děti byly nervózní. Ony se hádaly, kopaly se. To bylo strašný. Do školy nechtěly vstávat... a teď holky jsou v pokojíčku, ten je na televizi, já si dělám kuchyň, uklízím si, úplně v klidu. Nespěchám na nic. Je to něco jinýho. (Žena 6/FG 1)

Výrazné rozdíly byly zaznamenány u možnosti odděleného spaní dětí a dospělých. U rodin z intervenční skupiny měly děti svůj vlastní pokoj v polovině případů. U kontrolní skupiny to bylo pouze v 16 % případů.

Na otevřenou otázku po subjektivním vnímání největších kladů a záporů bydlení odpovídaly rodiny z intervenční skupiny, že si nejvíce cení klidu, který jim poskytuje prostornost bytu a vlastní sociální zařízení. Negativa byla spatřována v hlučném okolí včetně sousedů, nevyhovující dispozici bytů, v některých případech i v sousedství, kde se byty nacházely, a ve sporech se sousedy. U kontrolních rodin byl také nejčastější odpovědí klid, ale další nejčastější odpovědí bylo, že žádné klady na současném bydlení není možné najít. Důležité bylo hlavně mít střechu nad hlavou. Kvalitu sousedství jsme posuzovali podle míry spokojenosti rodin s obydím a sousedstvím, vztahy se sousedy a subjektivně vnímanou bezpečností v okolí bydliště.

Rodiny z intervenční skupiny byly spokojenější s obydím a se sousedstvím, ve kterém se jejich bydlení nacházelo. Spokojenost se u intervenční skupiny zvýšila o 39 % u obydí a se sousedstvím o 19 %. Vztahy se sousedy se po přestěhování nezměnily (rozdíly nebyly statisticky významné). Čtvrtina všech rodin (jak intervenčních, tak kontrolních) neměla žádné kontakty se sousedy (nevšímalý si sousedů a oni si nevšímalí jich).

U subjektivně vnímané bezpečnosti v okolí bydliště nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl. Tento výsledek může být dán do souvislosti s faktem, že 58 % přidělených bytů (29 z 50) intervenčním rodinám bylo v lokalitách s tzv. „vysokou koncentrací sociálně vyloučených osob většího rozsahu“ (posuzováno podle interního dokumentu MMB). Intervenční rodiny neměly příliš na výběr z lokalit, ve kterých se byty nacházely.

U zabydlených rodin z intervenční skupiny se postupem času začal vytvářet pocit přináležitosti k místu bydlení, který by mohl být označen za „pocit domova“. Zástupci intervenčních rodin se k tomuto tématu vyjadřovali v ohniskových skupinách. Prožívání domova dávali do souvislosti právě se získáním stabilního bydlení. Domov pro ně znamenal mít vlastní prostor a soukromí nebo také klid, pohodlí, pocit spokojenosti a štěstí:

Je to lepší, když přijdu domů než na ubytovnu. Prostě jsi doma, čisto, navařený – najím se, osprchuju se, soukromí. (Muž 4/FG 3)

Je to ten klid, kluk že má svoje, že má klid na učení, může si hrát v klidu... (Žena 2/FG 2)

Že jsem taky vždycky měla hlavu jak balón. Doma má člověk svůj klid. (Žena 3/FG 4)

Vytváření domova pro rodiny z intervenční skupiny souviselo i s praktickými aspekty, jako například s možností vybavit si byt podle svých preferencí: „Už jdete do toho bytu, už vás to baví, máte bujnou náladu, a to si koupím do bytu a to si koupím...“ (Žena 3/FG 1)

V souvislosti s tímto potom domov znamenal mít pro děti vlastní pokoj, vlastní postel a prostor pro odpočinek:

My jsme strašně šťastný, že kluci mají svůj pokoj poprvé. Že máme každý své soukromí, který jsme u rodičů neměli. Tam jsme měli jednu postel tři lidi, tak je to takový neideální. Máme se konečně kam vrátet. A můžeme tam relaxovat. (Žena 2/FG 1)

Jako důležitý aspekt se také ukázalo být vědomí, že jde o standardní městské bydlení s nájemní smlouvou: „... jsem ráda, že už máme střechu nad hlavou, vím, že mě nemůže nikdo vyhodit.“ (Žena 5/FG 1)

V tomto ohledu se zdá, že stabilní a kvalitní bydlení může pro rodiny představovat důležitou komponentu na cestě k utváření domova. Možnost prodloužit nájemní smlouvu každý rok a celková stabilita bydlení tak otevíraly intervenčním rodinám dlouhodobější horizont bydlení v daném domě i sousedství a potenciálně tak mohly podle našeho chápání podpořit ukončení jejich bezdomovectví.

Zdraví, psychosociální stres

Můžu zaklepat, že nemusím ani ten sprej. (Žena 4/FG 4)

Rodiny v intervenční skupině během 12 měsíců od nastěhování využívaly méně často krizových zdravotních služeb a měly méně hospitalizací. Počet ošetření na pohotovosti v kontrolní skupině odpovídal 4,13, zatímco ve skupině intervenční dvěma ošetřeními na rodinu. Počet odvozů sanitkou byl po roce intervence 0,32 na intervenční rodinu oproti 1,32 v kontrolní skupině. Počet hospitalizací byl díky intervenci 0,37 na intervenční rodinu za rok oproti 1,15 v kontrolní skupině.

Dalším významným ukazatelem byl psychosociální stres osob vyplňujících dotazník měřený Kesslerovým indexem (Kessler et al., 2003). Index je sestaven ze šesti otázek, které zachycují výskyt symptomů vysoké míry stresu v posledním měsíci před dotazováním. Respondentky v intervenční skupině reportovaly výrazně lepší stav duševního zdraví v průměru o 4,74 bodu Kesslerovy škály (maximální počet bodů je 24). Zástupci rodin z intervenční skupiny měli 4,5násobně nižší šanci, že se ocitnou v pásmu vysoké míry psychosociálního stresu oproti skupině kontrolní.

Finanční stabilita rodin

Mně to pomohlo, že předtím jsem bydlela u rodičů, tak člověk má teď víc přehled, co si protopí, a tak – ty energie a všechno, si to víc všechno pohlídá, už je takovej samostatnější. U soukromníka to přesně nevěděl, kolik si protopil, kolik mohl vzít navíc peněz. Teď mám svůj přehled, jak si ušetřím, mám přeplatky. To si poznám sama... To je spíš takový osamostatnění. Že si to člověk pohlídá všechno sám. (Žena 1/FG 1)

Pro účely této části vybíráme ty ukazatele, které potenciálně mohou ilustrovat celkovou finanční stabilizaci rodin, jinými slovy mohou indikovat vykročení směrem ven z prekarizovaných podmínek života. Průměrné měsíční příjmy intervenčních rodin byly 21 000 Kč, zatímco rodin kontrolních 17 900 Kč. I když rozdíl nebyl statisticky významný, je substantivní. Intervenční i kontrolní rodiny vydávaly v průměru téměř stejnou částku za bydlení (cca 8 500 Kč). Podlahová plocha za podobnou cenu však byla v případě intervenčních rodin výrazně vyšší. Zatížení intervenčních rodin náklady na bydlení bylo nižší oproti rodinám kontrolním, a to v průměru 40 % celkových příjmů vynakládaných na bydlení oproti 47 % u rodin kontrolních.

V dotazování nebyla zjištěna statisticky významná změna v ekonomické stabilitě rodin, konkrétně v částce, která rodinám chybí každý měsíc na pokrytí základních potřeb. Nicméně rozdíl v průměrech je výrazný: zatímco kontrolním rodinám chybělo každý měsíc na pokrytí základních potřeb v průměru 6 118 Kč,

u intervenčních rodin to bylo 4 505 Kč. Dotazování neprokázalo statisticky významný rozdíl ve stabilitě finanční situace domácnosti měřené počtem dní, kdy měla domácnost hotovost během posledního měsíce. Statisticky významně se neprokázalo ani zlepšení kontroly rodin z intervenční skupiny nad dluhy.

Dvacet dva procent (11) respondentek z intervenční skupiny a 33 % (30) respondentek ze skupiny kontrolní vykonávalo během posledního měsíce nějakou placenou práci. Tento rozdíl nebyl statisticky významný, což souvisí s nízkým počtem pozorování, nicméně neprokázal se vliv intervence na zaměstnanost pečujících osob po 12 měsících. Nejčastějším důvodem pro absenci práce byla mateřská či rodičovská dovolená, tu uvedla polovina respondentek. Následovaly problémy s péčí o děti, péče o domácnost, neúspěch při hledání práce a pracovní neschopnost ze zdravotních důvodů.

Data z průběžné evaluační zprávy návazného projektu (který sledoval jen rodiny z intervenční skupiny; SocioFactor, 2019), tedy v bodě listopad 2018, ukazují, že se celkový příjem rodin v porovnání se stavem v roce od zabydlení nezvýšil. Ke zvýšení příjmů domácností tehdy nedošlo ani přesto, že si relativně vysoký počet lidí ze zabydlených rodin našel práci (ve více než třetině domácností). Od začátku návazného projektu (duben 2018) si práci našlo 16 osob¹⁰ z rodin v intervenční skupině. Nicméně pokud bychom se podívali na průměrný příjem rodiny, kde se vyskytuje pracující osoba (24 054 Kč), a rodiny, kde námezdní práci nemá nikdo¹¹ (17 978 Kč), rozdíl je 6 076 Kč. Z nově nalezených prací bylo pět na hlavní pracovní poměr, čtyři na DPČ, čtyři na DPP a tři práce probíhaly bez smlouvy. Průměrně si v těchto pracích lidé vydělávali velmi málo (7 370 Kč), pokud šlo ovšem o práci na HPP, potom se výdělky pohybovaly mezi 12 a 20 tisíci Kč. V důsledku nízkého vzdělání (v 80 % základní vzdělání), a tedy nízké kvalifikace se lidé z rodin dostávají k pracím manuálním, spíše nestálým a nejistým (vyjma těch na HPP).

Ze závěrečné evaluační zprávy návazného projektu (začátek roku 2020; SocioFactor, 2020) je však patrné, že mezi lety 2018 a 2019 medián celkového příjmu vzrostl. Byl zaznamenán nárůst o 1 228 Kč (průměrně o 1 818 Kč). Nejmenší nárůst měl hodnotu 1 183 Kč a nejvyšší 3 700 Kč. U 10 rodin¹² z intervenční skupiny došlo k nárůstu celkového příjmu, u dalších 11 rodin však došlo k celkovému poklesu příjmů. Nárůst by bylo možno vysvětlit i tím, že si v období mezi zářím

¹⁰ Celkově v bytech v intervenční skupině bydlelo v roce 2018 na podzim 201 osob; z toho bylo 114 dětí a 87 dospělých.

¹¹ Nejčastější důvody pro absenci námezdní práce v domácnostech (celkem 24) byly mateřská/rodičovská dovolená (11); důchod (2); aktuální hledání práce (4); nedostatečná nabídka zkrácených a flexibilních úvazků pro osamělé rodiče (5); zdravotní problémy (1); péče o nemocného syna (1).

¹² V druhé vlně dotazování v zimě 2019 se podařilo dotázat méně rodin než na podzim 2018. Výsledky tedy vycházejí z porovnání rodin, které se účastnily obou vln dotazování. Deset rodin proto tvoří téměř polovinu celého souboru.

2018 a podzimem 2019 našlo práci dalších 17 členů domácností (osm zástupkyň domácností, devět ostatních členů rodin). V pěti případech šlo o práci na hlavní pracovní poměr, v jednom případě DPČ, v pěti potom DPP, ve čtyřech případech smlouva chyběla. I přes tento vývoj však evaluační zpráva nedokázala najít jednoznačný vztah mezi zapojením na trh práce a výší dluhů a celkovou stabilizací domácností. Situace jednotlivých rodin jsou natolik rozmanité, specifické a mnohověstevnaté, že nelze identifikovat opakující se vzorec.

Diskuse

Z výsledkové části je patrné, že zabydlené rodiny si bydlení ve významném poměru za pomoci sociálních služeb udržely. Zástupci rodin z intervenční skupiny se cítili jistější ve vztahu ke svému aktuálnímu bydlení a byli si významně více schopni představit, že na daném místě budou žít, jak dlouho budou chtít. Významně se u nich snížil psychosociální stres. Zároveň došlo k méně častému využívání krizových zdravotních služeb a ke snížení počtu hospitalizací. Dále z výsledkové části vyplývá, že je bydlení pro intervenční rodiny stabilnější. Rodiny se méně stěhovaly a nezažívaly krizové situace. Také žily v kvalitnějším bydlení a subjektivně lépe jej hodnotily. U rodin z intervenční skupiny se potom vyskytovalo výrazně méně problémů s nekvalitním bydlením, došlo k výraznému zvýšení podlahové plochy bytů, a tím i k větším možnostem zajistit oddělené spaní dětí a dospělých. Došlo také ke zvýšení spokojenosti se sousedstvím. U řady rodin došlo k vytvoření pocitu domova, ke kterému vedlo právě silné prožívání vlastního (většího a kvalitnějšího) prostoru a soukromí. Co se týče oblasti finanční stabilizace rodin a zapojení se na trh práce, vykazovaly výsledky největší rozpornost. Z výsledků je vidět, že u některých rodin se skutečně daří zlepšovat celkové podmínky existence, nebo je zde alespoň naděje, že se tak v budoucnu stane, pokud bude intervence pokračovat. Na druhou stranu je potřeba také říci, že se tak neděje u všech a že u části zabydlených jsou dluhy a chudoba významným faktorem ohrožujícím stabilitu bydlení. Zlepšení ekonomické situace rodin vnímáme jako výzvu při dalším rozvoji metody BP v českém prostředí. Kolísání ekonomické situace rodin totiž může představovat rizikový faktor znovuoobjevení bezdomovectví původně zabydlených rodin (viz Černá et al., 2019).

Co nám tedy výsledková sekce, v níž jsou shrnuty efekty „asambláže BP“, konkrétně říká o tématu ukončování bezdomovectví? Je metoda BP v tuzemských podmínkách schopna ukončovat bezdomovectví, tedy dát (v našem případě) rodinám s dětmi, popřípadě jednotlivcům, možnost vytvořit si domov a postupně zlepšovat jejich celkovou životní situaci?

Při zodpovídání této otázky se přimlouváme za velmi nuancovaný pohled. Ze shrnutí výsledkové části je vidět, že projekt Rapid Re-Housing byl schopen lidi v situaci bez domova nejen *ubytovat*, ale také *zabydlet* do kvalitnějšího, méně stresujícího a na zdraví blahodárněji působícího prostředí, v němž je možné se

stabilizovat a postupně si vytvořit pocit přináležitosti k místu a v některých případech i postupně zlepšovat svou ekonomickou situaci. Nemusí tu jít hned o celkové a absolutní vytržení z „prekarizovaných podmínek života“, ale o obecné významné zlepšení životní situace zabydlených domácností. Lze tyto změny, vyvolané vyřešením bytové nouze rodin s dětmi, považovat za dostatečný posun? Jak se takový posun měří a jak se ony „prekérní sociální podmínky života“ operacionalizují? Jak poznáme onu hranici mezi tím, co je již dostatečným přeuspořádáním situace bez domova a co je stále ještě nedostatečným řešením? Z našeho úhlu pohledu je jasné, že posuny vyvolané praxí BP jsou natolik podstatné, že v jejich kontextu můžeme hovořit o ukončování bezdomovectví a o celkovém zlepšování podmínek života klientů programu.

Co nám dále výsledky výzkumu říkají o obecnějších otázkách ukončování bezdomovectví? Je zapotřebí spíše „demokratizovat celý systém“, anebo stačí dílčí řešení jedné komponenty „asambláže situace bez domova“, tedy bydlení? Do jaké míry platí v úvodu formulovaná kritika pro praxi BP a jeho konkrétní provedení v brněnském projektu? I v odpovědi na tyto otázky se budeme snažit podrobněji rozlišovat. Z našeho úhlu pohledu totiž „holistická kritika“ projektů BP přehlíží jeden důležitý aspekt, který se vyjeví právě v momentě, kdy myslíme s konceptem urbánních asambláží. V textu jsme ukázali, že vytvořením a fungováním sociální inovace v podobě „asambláže BP“ se podařilo převázat konkrétní vazby a přeuspořádat „asambláž situace bez domova“ podstatné části rodin v něco jiného, co vykazuje výše shrnuté výsledky. Vrátime-li se nyní podrobněji k textům např. McFarlane (2011a, 2011b)¹³, vidíme, že jejich pojetí konceptu urbánních asambláží by spíše podporovalo prozkoumávání praxe BP než argument o celkové demokratizaci společnosti. Jednou z důležitých teoretických inovací konceptu asambláže bylo totiž to, co McFarlane (2011a, s. 208) popisuje jako „vztahy vnějškovosti“ (relations of exteriority) asambláží. Asambláž je specifickou konstelací singularit/komponent, které ovšem nevytvářejí uzavřenou jednotu, a proto může kterákoli komponenta selhat, může se „pootočit“ nebo se vědomě (třeba intervencí v podobě BP) z asambláže vypojit a napojit se na jinou asambláž, což do asambláže přinese novou dynamiku, a skrze toto nové napojení jinam může dojít k celkovému přeuspořádání interakcí mezi jednotlivými komponentami. Koncept urbánních asambláží počítá s prolukami, mezerami, rozpory, napětími nebo propustnostmi. BP operuje právě v těchto mezerách, kde se snaží uvnitř existujících uspořádání převázat určité vazby tak, aby došlo k ukončení bezdomovectví.

Lze tedy tvrdit, že konkrétně projekty zastřešující se metodikou BP řeší sice pouze jednu z komponent „asambláže situace bez domova“, tedy bydlení, ale ve skutečnosti je bydlení pouze první komponentou (odtud název Housing First), která umožňuje vstoupit do situace tak, aby se otevřela možnost, že tímto vypojením jedné komponenty a jejím napojením jinam dojde k postupnému

¹³ Tedy k textům, z nichž vychází například i Petr Vašát (2021, s. 224).

přeuspořádání „asambláže situace bez domova“ jako celku; dojde k propojení dosud nepropojeného v „mezerách“ celkového uspořádání na konkrétních místech, v konkrétních aktérech-sítích.

Na základě přemýšlení s asamblážemi tak není možné jednoznačně tvrdit, že jediným způsobem, jak ukončit bezdomovectví v současných městech, je pouze přepojení všech komponentů – tedy demokratizace celé společnosti. Potřebujeme daleko podrobnější a nuancovanější pohled. Jedinou možností, jak je možné formulovat onen holistický „demokratizační argument“, je používat jiný teoretický registr, tedy třídní perspektivu a politickou ekonomii¹⁴, která je vhodná právě pro tyto „holistické pohledy a argumenty“ vycházející z „plánu transcendence“, proti kterému brojili už Deleuze s Guattarim. Brojili proti němu právě proto, aby bylo možné „proměňovat život v přítomnosti spíše než se fixovat na dalekosáhlé plány změn systému v budoucnosti“ (Barša, 2015, s. 17). Takovýto „holistický pohled“ skrze důsledné uplatnění konceptu urbánních asambláží není možný¹⁵.

Závěr

Rozvíjet diskusi na téma ukončování bezdomovectví není jednoduchý úkol. Z našeho úhlu pohledu je důležité zdůraznit, že celá debata nemůže být pouze akademická, protože by budila dojem, že je dostupná jen určitému privilegovanému segmentu lidí (akademiček a akademiků). Debata o ukončování bezdomovectví by měla zahrnovat širší vrstvy obyvatel včetně těch nejvíce zranitelných v oblasti bydlení. V tomto článku jsme se však přenesli více do akademické debaty prozkoumání jednoho z možných nástrojů ukončování bezdomovectví – přístupu BP – v návaznosti na teorii urbánních asambláží.

Z vývoje praxe BP v českém prostředí je zřejmé, že brněnská inovace byla za posledních pět let schopná postupně proniknout do politik bydlení na městských úrovních, byla schopná ovlivnit dotační tituly vypsané Ministerstvem práce a sociálních věcí a umožnit dále držet v patrnosti nutnost ošetřit „sociální a dostupné bydlení“ legislativně z centrální úrovně. Máme rovněž za to, že brněnský projekt BP zviditelnil skryté podoby bezdomovectví (azylové domy, ubytovny, přeplněné byty), které se neslučují s obecným stereotypním obrazem „vousatého bezdomovce na ulici“; dále vynesl do popředí chápání bydlení jako potřeby a práva

¹⁴ Perspektivu, která je – v našem chápání myšlení s urbánními asamblážemi – v mnoha ohledech přímo protikladná a s nimi neslučitelná, což plasticky dokládá již v úvodu zmiňovaná rozvětvená diskuse v časopise *City* (2011/15/2–15/6), která se jako diskusní sekce linula pěti vydáními časopisu.

¹⁵ McFarlane k tomu dodává, že myšlení s asamblážemi je „jistým étosem našeho vztahu se světem“ (McFarlane, 2011b, s. 386); z takového vztahu se není možné jen tak lehce vyvázat například náhlým skokem do jiné teoretické tradice (i když se nám to zrovna hodí pro politický argument).

a v neposlední řadě jako jedna z mála praxí aspirujících na status „evidence based policy“ v českém prostředí upozornil – skrze četné mediální výstupy – na celkovou prekarizovanou situaci (dlouhodobá nezaměstnanost, nízké mzdy, dluhové pasti) nízkopříjmových skupin obyvatel. Důkazem toho je i vyhrocený společenský konflikt, který se kolem projektu rozhořel, zpracovaný dokumentárním filmem „Bydlet proti všem“ Tomáše Hlaváčka. Tímto pohybem se může i onen „dílčí“ přístup „BP“ jako takový stát kanálem, skrze který proudí energie širší proměny společnosti. Nepovažujeme proto celý proces za zdaleka ukončený a je potřeba důsledně a podrobně prozkoumat další vývoj na mnoha úrovních.

Programy BP, jak jsme si ukázali, mají potenciál v určitých situacích ukončovat bezdomovectví konkrétních rodin a jednotlivců vypojením prvku bydlení z „asambláže situace bez domova“ a napojením na „asambláž BP“. Zároveň skrze zabydlovací projekty může docházet k propojování nepropojeného na úrovni měst i na centrální úrovni, což s pozorností, která byla (a stále je) na projekty upřena, může v konečném důsledku přispět k širším sociomateriálním proměnám. V posledku je proto podle nás potřeba formulovat vztah „demokratizace společnosti“ a praxe programů „BP“ důsledně inkluzivně, nikoliv exkluzivně.

PETR KUBALA vystudoval sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V současnosti pracuje v oddělení Socioekonomie bydlení Sociologického ústavu AV ČR. Zaměřuje se na výzkum z oblasti „studií bydlení“ se zaměřením na mladé dospělé, nerovnosti v přístupu k bydlení, vyloučení z bydlení a přístupu „Housing First“. V minulosti se podílel na evaluaci pilotního projektu Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi v Brně. Publikoval v odborných časopisech Time and Society, Housing Studies, Critical Housing Analysis nebo European Journal of Homelessness.

ELIŠKA ČERNÁ je profesí sociální pracovnice. Od roku 2016 působí jako odborná asistentka na Katedře sociální práce Ostravské univerzity. Zajímá se o témata radikální sociální práce, antiopresivního přístupu, nerovností v bydlení a bezdomovectví. Podílela se na výzkumu a evaluaci projektu Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi v Brně. V roce 2018/2019 absolvovala jako stipendistka Fulbright programu odbornou stáž na UC Berkeley v USA. V roce 2019 vydala knihu Z ulice do bytu: sociální práce v procesu reintegrace do bydlení (Praha: SLON).

ŠTĚPÁN ŘÍPKA vystudoval sociologii a sociální antropologii v Praze a Bayreuthu. Ve výzkumu se věnuje vyloučení z bydlení, obecním bytovým politikám a náboženství. Expertně a aplikovaně se zabývá ukončováním bezdomovectví a sociálním bydlením, bydlením Romů či financováním sociálního bydlení. Jako aktivista se podílel na vzniku Platformy pro sociální bydlení, které několik let předsedal. V Brně vedl výzkumný tým provádějící randomizovaný kontrolovaný experiment Housing First pro rodiny s dětmi, nyní působí jako poradce pro bydlení na Magistrátu hlavního města Prahy.

ONDŘEJ KRČÁL vystudoval ekonomii na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde v současnosti působí jako docent. Zaměřuje se na experimentální a behaviorální ekonomii a také dopravní ekonomii. V minulosti se podílel na evaluaci pilotního projektu Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi v Brně. Publikoval v odborných časopisech *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, *Applied Economics Letters* a *Economics of Transportation*.

ROSTISLAV STANĚK vystudoval ekonomii na Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde v současnosti působí jako docent. Zajímá se o behaviorální ekonomii, experimentální ekonomii, teorii her a empirickou mikroekonomii. V minulosti se podílel na evaluaci pilotního projektu Rapid Re-Housing pro rodiny s dětmi v Brně. Publikoval v časopisech *Journal of Industry, Competition and Trade*, *Judgment and Decision Making* a *Research in Economics*.

Literatura

- Barša P. (2015). *Cesty k emancipaci*. Academia.
- Bender, T. (2010). Reassembling the City: Networks and Urban Imaginaries. In I. Fariás a T. Bender (eds.), *Urban Assemblages: How Actor-Network Theory Changes Urban Research* (s. 303–323). Routledge.
- Blok A. a Fariás I. (eds.). (2016). *Urban Cosmopolitics: Agencements, Assemblies, Atmospheres*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315748177>
- Braun, V. a Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Busch-Geertsema, V. (2013). *Housing First Europe: Final Report*. Housing First Europe. <http://www.servicestoryelsen.dk/housingfirsteurope>
- Collins, C. C., Bai, R., Fischer, R., Crampton, D., Lalach, N., Liu, Ch. a Chan, T. (2020). Housing Instability and Child Welfare: Examining the Delivery of Innovative Services in the Context of a Randomized Controlled Trial. *Children and Youth Services Review*, 108(C), 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104578>
- Culhane, D. P., Metraux, S. a Bryne, T. (2011). A Prevention Centered Approach to Homelessness Assistance. *Housing Policy Debate*, 21(2), 295–315. <https://doi.org/10.1080/10511482.2010.536246>
- Černá, E., Kubala, P. a Ripka, Š. (2019). The Financial Instability of Housing First Families in the City of Brno – the Risk of the Recurrence of Homelessness. *Critical Housing Analysis*, 6(2), 24–32. <https://doi.org/10.13060/23362839.2019.6.2.489>
- Černá, E., Ripka, Š. a Bartošová, I. (2018). *Analýza výchozího stavu účastníků z cílové skupiny projektu. Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing)*. Ostravská univerzita. <https://dokumenty.osu.cz/fss/publikace/analýza-vychozího-stavu-zabydlení-rodin.pdf>
- Deleuze, G. a Guattari, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. University of Minnesota Press.
- Färber, A. (2019). How Does ANT Help Us to Rethink the City and Its Promises? In A. Blok, I. Fariás a C. Roberts (eds.), *The Routledge Companion to Actor-Network Theory* (s. 264–272). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315111667-29>

- Fariás I. a Bender. T. (eds.). (2009). *Urban Assemblages: How Actor-Network Theory Changes Urban Research*. Routledge.
- Fox, N. J. a Alldred, P. (2021). Doing New Materialist Data Analysis: a Spinozo-Deleuzian Ethological Toolkit. *International Journal of Social Research Methodology*, online first. <https://doi.org/10.1080/13645579.2021.1933070>
- Gubits, D., Shinn, M., Wood, M., Brown, S. R., Dastrup, S. R. a Bell, S. H. (2018). What Interventions Work Best for Families who Experience Homelessness? Impact Estimates from the Family Options Study. *Journal of Policy Analysis and Management*, 37(4), 735–766. <https://doi.org/10.1002/pam.22071>
- Hradecký, I., Barták, M., Cveček, D., Edgar, W. M., Ondrák, P., Pěnkava, P. a Ruzsová, P. (2007). *Definice a typologie bezdomovství*. Naděje. <https://nadeje.cz/img-content/files/docs/odborne/2007dtbezdm.pdf>
- Kessler, R. C., Barker, P. R., Colpe, L. J., Epstein, J. F., Gfroerer, J. C., Hiripi, E. ... Zaslavsky A. M. (2003). Screening for Serious Mental Illness in the General Population. *Archives of General Psychiatry*, 60, 184–189. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.60.2.184>
- Lanzerotti, L. (2004). *Housing First For Families: Research to Support the Development of a Housing First for Families Training Curriculum*. LaFrance Associates.
- Law, J. a Ruppert, E. (eds.). (2016). *Modes of Knowing: Resources from the Baroque*. Mattering Press. <https://doi.org/10.28938/9780993144998>
- McFarlane, C. (2011a). Assemblage and Critical Urbanism. *City*, 15(2), 204–224. <https://doi.org/10.1080/13604813.2011.568715>
- McFarlane, C. (2011b). On Context: Assemblage, Political Economy and Structure. *City*, 15(3–4): 375–388. <https://doi.org/10.1080/13604813.2011.595111>
- Mol, A. (2002). *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822384151>
- Mol, A. (2010). Actor-Network Theory: Sensitive Terms and Enduring Tensions. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 50(1), 253–269.
- Noble, A. (2015). *Beyond Housing First: A Holistic Response to Family Homelessness in Canada, Interim report*. Raising the Roof. https://homelesshub.ca/sites/default/files/attachments/2015_HousingFirstReport_EN-WEB.pdf
- Pleace, N. (2011). The Ambiguities, Limits and Risks of Housing First from a European Perspective. *European Journal of Homelessness*, 5(2), 113–127.
- Pleace, N. (2017). *Evropská příručka BP*. Úřad vlády. <https://housingfirsteurope.eu/assets/files/2017/05/housing-first-guide-czech.pdf>
- Ripka, Š., Černá, E. a Kubala, P. (2018). *Závěrečná evaluační zpráva/ Analýza cílového stavu. Dopady zabydlení po 12 měsících od nastěhování. Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing)*. Ostravská univerzita. <https://dokumenty.osu.cz/fss/publikace/zaverecna-zprava-zabydleni-rodin.pdf>
- Ripka, Š., Černá, E., Kubala, P. a Staněk, R. (2018). *Průběžná evaluační zpráva 2. Dopady zabydlení po šesti měsících od nastěhování. Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing)*. Ostravská univerzita. Dostupné z: <https://dokumenty.osu.cz/fss/publikace/prubezna-zprava2-zabydleni-rodin.pdf>
- Rog, D. J., Henderson, K. A., Wagner, C. A. a Abbruzzi, E. L. (2021). Housing Matters, Services Might: Findings from the High Needs Families Program Evaluation. *The Annals of the American Academy and Political Social Science*, 693(1), 209–229. <https://doi.org/10.1177/0002716221997037>
- Shinn, M. (2009). *Ending Homelessness for Families. The Evidence for Affordable Housing*. Homeless Research Institute, Enterprise. <https://www.housingvirginia.org/wp-content/uploads/2015/12/EndingHomelessnessforFamilies.pdf>
- Sociofactor. (2019). *Průběžná evaluační zpráva: Evaluace návazného projektu rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-housing)*. SocioFactor.

- Sociofactor. (2020). *Závěrečná evaluační zpráva: Evaluační zpráva projektu Návrhová podpora zabydlených rodin programu Rapid Re-Housing*. SocioFactor.
- Tsemberis, S. J. (2010). *Housing First: The Pathways Model to End Homelessness for People with Mental Illness and Addiction*. Hazelden.
- Vašát, P. (2021). *Na jedné lodi. Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Academia / Sociologický ústav AV ČR.

GENDER AVÝZKUM

GENDER AND RESEARCH

transdisciplinární časopis genderových studií
a feministické teorie

ročník 23, číslo 2/2022

Jazyk, pohlaví a gender / Language, Sex and Gender

Z obsahu:

Jana Valdrová: Genderově neutrální jména:
současný stav a perspektivy

Lujza Urbancová: Rodovo vyvážená slovenčina
v súčasnej spoločnosti

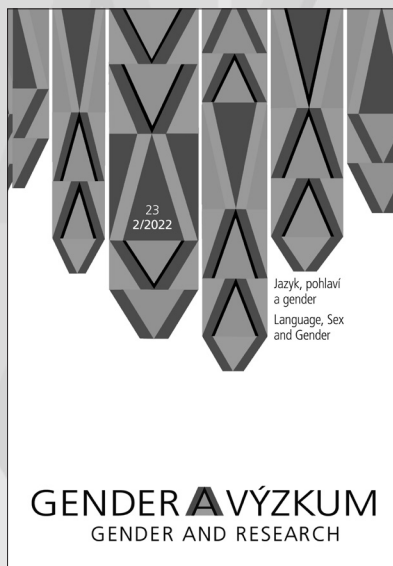
Vít Kolek: Způsoby označování osob z hlediska
ne/binarity genderu: kvantitativní sonda
do titulních stran vybraných českých periodic

Claudia Posch: Women, Who Climb - A Corpus
Linguistic Tour Description with Potential Danger
Zones

Karoline Irschara: Using a Corpus-Assisted
Discourse Studies Approach to Analyse Gender:
A Case Study of German Radiology Reports

Damjan Popiča, Vojko Gorjanca: Corpus-
Linguistic Analysis of Speech Communities
on Anti-Gender Discourse in Slovene

Knižní recenze, zprávy

Časopis je dostupný online na: <https://www.genderonline.cz>

Časopis dvakrát ročně vydává oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Je zařazen v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, CEJSH a dalších. Jako časopis zastávající politiku otevřeného přístup je veden v databázi DOAJ.

Prodej a objednávky zajišťuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., Jiřská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 210 310 217, e-mail: prodej@soc.cas.cz.

Předplatné V ČR zajišťuje firma SEND (<http://send.cz/casopis/732>).

Participativní bydlení: nová konceptualizace demokratických forem bydlení v České republice*

JAN MALÝ BLAŽEK^{1**}, TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC²,
PETR KUBALA², VÁCLAV ORCÍGR³

¹Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

²Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

³Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

Participatory Housing: A New Conceptual Framework for Democratic Forms of Housing in the Czech Republic

Abstract: In recent years, in response to the increasing unaffordability of housing, many European countries have seen a renewed interest in forms of housing that emphasise elements of cooperation, self-organisation, and sharing (of space, organisation, or ownership between households). In the Czech Republic, we recently identified the first efforts of some municipalities and smaller groups of citizens to transpose this 'housing innovation' into the Czech context, which until now has predominantly favoured individual owner-occupied housing. Considering that these emerging forms of housing in the Czech Republic have yet to be conceptualised in theory, the goal of our article is to initiate a debate on a more precise conceptual understanding. To this end, we propose an overarching definition of participatory housing, which we present using three defining principles and five dimensions of participation. Reflecting on existing Western European conceptualisations and a historical contextualisation of (related forms of) housing in the territory of what is today the Czech Republic, we discuss the specific dimensions of the concept of participatory housing, the conditions of its existence, and what makes it distinct from other forms of housing.

Keywords: participatory housing, conceptual framework, collaborative housing, housing crisis, Czech Republic, historical contextualisation

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 2: 173–195

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.029>

* Tento článek vznikl v rámci projektu TA ČR Prostředí pro život, č. SS03010221, s názvem Možnosti a limity sociálně a environmentálně udržitelného participativního bydlení v ČR. Do procesu formování konceptualizačního nástroje, který prezentujeme v tomto článku, se zapojili další členky a členové řešitelského týmu projektu. Děkujeme jmenovitě Anně Vinklárkové z Arniky – Centra pro podporu občanů; Davidu Tichému, Janě Kubcové a Eriku Petrusovi z Fakulty architektury Českého vysokého učení technického v Praze a Radku Suchánkovi z Fakulty umění a architektury Technické univerzity v Liberci.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Ing. Jan Malý Blažek, Katedra environmentálních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: maly-blazek@fss.muni.cz.

Úvod

V řadě evropských států je zásadním tématem snižování finanční dostupnosti konvenčních forem bydlení (vlastnického a soukromého nájemního) především pro domácnosti, které aktuálně vstupují na trh, ať se jedná o mladé dospělé (Grander, 2021; Hoření Samec a Kubala, 2022; Waldron, 2022), nebo ty, kterým se mění životní situace například kvůli rozvodu nebo jiné nutnosti se stěhovat. Některé studie popisují situaci jako *krizi dostupnosti bydlení* (Brysch a Czischke, 2021; Martínez a Gil, 2022), související také s krizí klimatickou a ekologickou (Horne, 2018; Nelson, 2018). Jednou z reakcí na danou situaci je hledání a rozvoj forem bydlení, v nichž se obyvatelé vyrovnávají s rostoucí komodifikací a financializací bydlení tím, že na realizaci bydlení záměrně spolupracují (Archer, 2022; Bresson a Denèfle, 2015; Brysch a Czischke, 2021; Ferreri a Vidal 2022; Hagbert et al., 2019; Tummers, 2016). Vytváří buď formy nové, jako jsou například stavební skupiny či sítě nájemníků, nebo aktualizují formy stávající, například v podobě zapojení do nových družstev, případně spolupracují s municipalitami. Implicitním cílem těchto (staro)nových forem je zvýšení přímé demokratické správy a kontroly domácností nad bydlením, ať už z hlediska jeho vytváření, kvality a způsobů užívání, dostupnosti a udržitelnosti nebo nastavení parametrů sdílení prostorů, věcí či aktivit. Rozvoj těchto forem bydlení je v České republice v začátcích, nicméně s postupující krizí dostupnosti bydlení lze zaznamenat snahy o hledání nových modelů v oblasti bydlení a přenesení inovace i do tuzemského kontextu. Nedá se však říct, že by přímo navazovaly na historickou zkušenost, přestože lze najít na území současné České republiky řadu historických paralel především v družstevním bydlení a tzv. kolektivních domech, na něž upozorňují bohaté studie především historiků architektury.

S ohledem na to, že v českém prostředí neexistuje teoretické ukotvení těchto forem, je cílem naší statě iniciovat debatu nad přesnějším konceptuálním rámcem. Zavádíme přitom zastřešující koncept *participativního bydlení*, které v tomto textu definujeme jako formy bydlení, v nichž více domácností záměrně a demokraticky rozhoduje o způsobu a míře zapojení v následujících dimenzích bydlení: (1) organizační, (2) ekonomické, (3) sociální, (4) prostorové a (5) v rámci sítě aktérů výstavby. Přinášíme návrh konceptuálního a analytického nástroje – kompasu participativního bydlení – který má za cíl diskusi a výzkum o způsobech a míře zapojení domácností a dalších aktérů zpřehlednit. Koncept i kompas jsou výsledkem mezioborové práce týmu sociálních vědců, architektů a architektek, přičemž potenciál jeho využití v praxi přípravy projektů participativního bydlení, v sociologickém výzkumu, teorii či v architektonické typologii je nutné podrobit diskusi a kritice obou disciplín. Představený konceptuální rámec je záměrně široký, aby mohl být aplikován na různé (i dosud nevzniklé) formy a příklady bydlení, proto v textu ohledáváme a diskutujeme i hraniční formy, které mají určité participativní prvky. Pro další výzkum je nicméně žádoucí konceptualizaci konfrontovat s konkrétními případovými studiemi. Principem, na němž je navržená konceptualizace založena, je totiž důraz na sledování projevů participace ve zmíněných dimenzích

u konkrétních projektů, nikoliv příslušnost k určité formě či konceptu bydlení. Konceptualizace tak představuje rámec pro teoretickou diskuzi o různých formách neindividualizovaného bydlení i nástroj pro další empirické zkoumání.

V rámci této stati reflektujeme zahraniční (především západoevropské) studie, konceptualizující formy bydlení, které jsou v literatuře nazývány jako kolaborativní, komunitní či participativní. Jsme si přitom vědomi, že přenos inovací z jednoho kontextu do druhého je komplexní a mnohvrstevnatý proces, kterého se účastní nepřeberné množství aktérů a sítí-aktérů (Konopásek et al., 2018; Nielsen a Jensen, 2013). Z jiného úhlu a v jiné teoretické formulaci komplexnost a mnohvrstevnatost tematizují i studie z okruhu tzv. policy mobility paradigmatu (viz McCann a Ward, 2012). Naším cílem zde však není analyzovat způsoby transferu jednoho prvku z jednoho kontextu do druhého ani identifikovat a analyzovat tyto konkrétní sítě.

Stať je strukturována následovně: nejprve je představen evropský kontext a různé konceptualizace forem participativního bydlení, které z tohoto geografického prostoru pocházejí. Tyto rámce jsou zároveň výchozím bodem pro naši navrženou konceptualizaci participativního bydlení. Poté se věnujeme historickému přehledu forem bydlení vzniklých na území dnešního Česka, které by se daly podle naší definice označit za zcela či částečně participativní; respektive mající určité participativní prvky. V další části stati pak představujeme vlastní návrh konceptualizace participativního bydlení. Představujeme celkem pět dimenzí, kterými lze určovat intenzitu participace. V diskusi naši konceptualizaci porovnáváme s existujícími (hraničními) formami bydlení a zamýšlíme se nad možnými úskalími používání navrhovaného konceptu. V závěru shrnujeme náš argument, naznačujeme další cesty možného rozvoje konceptualizace a identifikujeme směry dalšího možného výzkumu.

Konceptualizace participativního bydlení v evropském kontextu

Participace v bydlení není nový fenomén. Ve smyslu aktivní, koordinované a kolaborativní účasti domácností na procesu výstavby a správy obydlí, sdílení vlastnictví, služeb i prostoru se objevuje od konce 19. století v několika vlnách s kořeny v dřívějších náboženských či socialistických utopiích. V posledních asi 20 letech dochází v mnoha evropských i mimoevropských zemích k opětovnému rozvoji segmentu. Jedním z faktorů urychlujících tento proces byla hypoteční a finanční krize z období po roce 2008 a s ní související snižující se dostupnost bydlení a jeho rostoucí komodifikace a financionalizace (Bresson a Denèfle, 2015; Ferreri a Vidal, 2022; Tummers, 2016). Rozvoj participativního bydlení je také do značné míry reakcí na ekologickou neudržitelnost stávajících forem bydlení, resp. energetické náročnosti výstavby (Nelson, 2018, 2019; Pickerill, 2011). Tato poslední inovační vlna zahrnuje celou řadu forem bydlení lišících se velikostí, způsobem vzniku, mírou spolupráce mezi sousedy, mírou zapojení ostatních soukromých a veřej-

ných aktérů výstavby či důrazem na další aktivity (např. politické, ekologické, sociální či kulturní). S ohledem na velkou variabilitu tohoto segmentu došlo v posledních letech k řadě pokusů o konceptualizaci. V následujících odstavcích proto představujeme různé typologizace a konceptualizace stávajících participativních forem bydlení realizovaných v zahraničí, především v evropském kontextu (s důrazem na praxi v západní Evropě). Nejprve se věnujeme konceptualizacím, které rozdělují výzkumné pole na jednotlivé formy a typy projektů. Následně v reakci na konceptuální roztržičnost reflektujeme současnou debatu hledající zastřešující konceptualizaci.

Konceptualizace z hlediska formy: baugruppe, cohousing, nebo družstvo?

Za participativní bydlení jsou označovány více či méně rozšířené a známé koncepty cohousingů, stavebních skupin (tzv. baugruppen) a spolků, bytových družstev a spolupracujících sousedství a čtvrtí a dále, především v menších městech a na venkově, ekovesnic a dalších skupin svépomocného bydlení. Zahrnout je možné i různé formy institucionálního sdíleného bydlení (komunitní bydlení seniorů či osob s hendikepem) a obecního a nájemního bydlení s participativními prvky (Czischke et al., 2020). Řada z těchto obecných konceptů je však výrazně lokálně specifická. Některé z úspěšných místních forem se rozšiřují do dalších zemí, často v původních názvech (z německy mluvících zemí *baugruppen* či syndikáty nájemníků; Hurlin, 2019), mnohdy však v novém kontextu dochází k proměně původního významu, respektive pojem nabývá nových obsahů a konotací (jak ukazují na příkladu transferů městských politik studie z oblasti „policy mobility“, viz McCann a Ward, 2012). V jiných případech si konkrétní lokální formy z kulturních či právních důvodů udržují místní působnost, jako např. dánské silně komunitně orientované cohousingy (v dánštině *bofællesskab*, viz McCamant a Durrett, 2011), radikálně ekologické usedlosti tzv. *low impact developments* ve Spojeném království (Pickerill a Maxey, 2012) či v anglosaském prostředí široce rozšířené pozemkové spolky (*community land trusts*, viz Conaty et al., 2003; Thompson, 2020).

V mezinárodním srovnání, respektive při snaze o přenos určitých forem bydlení, mohou zapadnout i místní nuance rozlišující (a mnohdy zaměňující¹) např. v Německu následující formy: *Wohngemeinschaften* (komunity spolubydlení) – skupiny povětšinou dočasného nájemního spolubydlení; *Baugruppen* (stavební skupiny), též *Baugemeinschaften* (stavební komunity) – obyvatelé utvářející skupinu/komunitu za účelem společné výstavby a sdílení prostor; *Wohnprojekte* (projekty bydlení) – skupiny vytvářející bydlení se společnou vizí apod.

Je přitom obvyklé, že z *Baugruppe* (stavějící skupina) se stane v průběhu životního cyklu *Wohnprojekt* (projekt bydlení), *Gemeinschaftliches Wohnen* (komunitní

¹ Například mnichovské *forum für baugemeinschaften* zaměňuje pojmy *Baugemeinschaft*, *Baugruppe* a *Bauherrengemeinschaft*).

bydlení) nebo *cohousing*.² Komplikovanou konceptualizaci ve většině zemí umocňuje také mnohdy problematické právní ukotvení spolupráce obyvatel. Například některé baugruppe skupiny používají hybridní právní strukturu spolků a společností s ručením omezeným, jiné zakládají družstva. Jinde pod stejným právním rámcem najdeme paralelně „starou“ i „novou“ formu bydlení, kdy nová svým vznikem reaguje například na nedostatečnou participaci u dosavadních forem bydlení (typicky u družstev) (Thompson, 2020).

Konceptualizace z hlediska cílů: víc než bydlení

Z mapování (Blažek, 2019), které proběhlo v šesti evropských zemích mezi lety 2015–2018 vyplynulo, že klíčovým kritériem, kterým lze definovat komunitní rezidenční projekty, je záměrnost a význam, jenž je kladen na vytyčené cíle projektu bydlení. Záměrnost lze chápat jako sebedefinování skupiny domácností jako konkrétního projektu bydlení s vizí a cíli. Jen část projektů přitom vzniká pouze za účelem funkce bydlení. Velký význam má rozvíjení sebeorganizace a budování komunity jako určitého životního způsobu, ale i politické, kulturní, sociální, environmentální či spirituální cíle; a to nejen u specifických forem, jako jsou ekovesnice, rezidenční podniky (např. zemědělské, vzdělávací či výrobní), autonomní politické kolektivy, trailerparks a squaty³, ale i u řady „standardních“ projektů participativního bydlení, jako jsou baugruppe, cohousingy či družstva.⁴ S tím, jaké má projekt explicitně či implicitně definované cíle, pak často souvisí, jaká cílová skupina obyvatel jej realizuje a obývá. V zahraniční praxi tak vznikají např. feministické projekty orientované na ženy či LGBTQ+, věkově definované projekty (seniorské, 50+ apod.), sociální projekty podporující bydlení migrantů či osob s handicapem, environmentální či spirituální projekty a další (vybrané příklady viz id22: Institute for Creative Sustainability: experiment city [id22], 2012). Sledování provázanosti funkce bydlení s určitým životním stylem či s hierarchizací cílů tak samozřejmě přináší nejen řadu dalších forem, ale i souvisejících konceptů a konceptualizací. Ty jsou propracované především v oblasti tzv. záměrných komunit a ekokomunit (Escribano et al., 2020; Mulder et al., 2006; Pickerill, 2012; Communities Directory, 2010; Wagner, 2012).

² Podobně ve francouzském kontextu existuje mnoho souvisejících termínů, na něž upozorňují Bresson a Denèfle (2015): *co-habitat*, *habitat groupé*, *habitat partagé*, *habitat participatif*, *habitat autogéré*, *habitat alternatif*, *coopérative d'habitants* a *cooperatives d'habitation*.

³ U významu (ne)záměrnosti a cílů je vhodné zmínit také další příklady „dočasných“ a „hraničních“ forem bydlení, jako například okupaci různých prostor v rámci politických akcí za práva na město, nebo projektů bydlení utvářených marginalizovanými skupinami (například lidmi bez domova) (např. viz Vašát, 2021).

⁴ Ostatně, jedno z nejznámějších curyšských stavebních družstev se jmenuje *mehr als wohnen* (více než bydlení) Poskytuje platformu pro neziskovou bytovou výstavbu komplexních udržitelných čtvrtí (Boudet, 2017).

Konceptualizace zastřešujících – od kolaborativního k participativnímu

Bohatost místních kontextů a akademických perspektiv přinesla velké množství konceptů a pojmů zachycujících dané formy. Pojmy jsou však z řady důvodů naznačených výše záměrně i nezáměrně zaměňovány a redefinovány, a to nejen mobilitou inovace mezi městy, zeměmi, aktéry, ale i v čase. V následující části proto představujeme reakci na tuto situaci v podobě debaty o šíři zastřešujících univerzální konceptualizace. Jedním z klíčových aspektů, který odlišuje participativní formy bydlení od převažujících forem nájemního, vlastnického či obecního bydlení, je aktivní zapojení skupiny obyvatel do procesu vzniku, trvání či případného zániku celého projektu. Základní otázkou snah o zastřešující akademickou konceptualizaci různých forem bydlení tak je určit, kde leží hranice tohoto segmentu, respektive určit, co aktivní zapojení obyvatel znamená.

Tummers (2016) používá pro opětovný rozvoj segmentu participativních forem bydlení v evropském kontextu zastřešující termín *co-housing* (se spojovníkem⁵), zahrnující jednoduše iniciativy obyvatel kolektivně utvářejících bydlení. Ve Francii se vžil termín *habitat participatif* (participativní bydlení) pro iniciativy, v nichž je klíčovým aktérem výstavby a správy projektů kolektiv obyvatel (Bresson a Denèfle, 2015). Zimmermann (2014) jako představitel města Štrasburk (odbor městského plánování) upozorňuje, že participativní bydlení nelze chápat jako nezávislou svépomocnou výstavbu skupin bydlení. Definuje *habitat participatif* jako bydlení, které vzniká aktivním zapojením obyvatel již do městského plánování a tvorby politiky bydlení, do rozhodování o navrhování, výstavbě i správě bydlení i dalších aspektů městotvorby. Přestože francouzští autoři navrhuji zaměňovat *habitat participatif* s anglosaským *co-housing*, francouzský termín zahrnuje projekty vznikající i v různých kombinacích spolupráce, včetně top-down projektů, v nichž je hlavním developerem obec, stát nebo třeba neziskový sektor. Další autorky a autoři (Czischke et al., 2020; Lang a Stoeger, 2018) navrhuji zastřešit segment termínem kolaborativní bydlení (*collaborative housing*), které zahrnuje širokou škálu konceptů a místních variant participativního (*participatory housing*) a komunitně orientovaného bydlení (*community-oriented housing*), kategorií vymezených důrazem na spolupráci obyvatel jak dovnitř skupiny (komunitně), tak z hlediska spolupráce s dalšími aktéry (participativně) (Thompson, 2020).

Konceptualizace podle zapojení dalších aktérů: mezi bottom-up a top-down projekty

Existuje mnoho příkladů projektů (id22, 2012), v nichž je veřejný aktér dokonce aktivním tvůrcem participativního bydlení – definuje způsob výstavby a způsob zapojení obyvatel, nebo dokonce sám staví participativní obecní bydlení. Zapoje-

⁵ Bez spojovníku je uváděn jeden z modelů participativního bydlení – dánský, resp. americký *cohousing* – který je charakteristický designem prostoru, jenž podporuje sociální kon-

ní institucí však může mít také podobu nastavení podmínek – například v podobě podílu konkrétních participativních forem bydlení v územním plánu, jako je to běžné v Německu či Rakousku. Město či stát mohou mít roli také v podobě úvěrové instituce, konzultanta nebo moderátora či facilitátora procesu (Boyer, 2014; Lang a Stoeger, 2018; Tummers, 2015). Tummers (2015) dodává, že k pochopení významu, který mají *co-housingové* projekty jakožto specifické „mikrolaboratoře“ pro rozvoj měst, typologii bydlení, využití sdílených prostorů nebo aplikaci nových modelů financování či právních forem, lze dojít jen v kontextu konkrétního městského plánování. Droste (2015) v tomto smyslu reflektuje vliv, který na rozvoj *co-housingu* v Německu má městská politika bydlení, která může podpořit potenciál, jež nové formy mají pro dostupnost bydlení (LaFond et al., 2017). Jak upozorňují Czischke et al. (2020), i zmíněné komunitní pozemkové spolky (*community land trusts*) jsou formou participativního bydlení přesahující skupinu stavějících a bydlících. Pozemkové spolky jsou investorsky, majetkově i společenskou kontrolou a správou ukotveny v místní komunitě. Jsou vytvářeny často ve spolupráci s obcí nebo po jejím boku, avšak s klíčovou rolí místních obyvatel. Dostupnost bydlení umožňuje právě místní kolektivní vlastnictví a správa a neziskový charakter *commons* režimu. Důležitou roli ve výstavbě participativního bydlení mají také soukromé stavební společnosti s omezeným ziskem (*limited profit associations*), jako jsou například stavební družstva a další neziskové developři.

Czischke et al. (2020) i Thompson (2020) však upozorňují, že v případě rozšíření pojmu kolaborativního bydlení o rozličné top-down formy se samozřejmě zvyšuje riziko apropriace segmentu dominantními soukromými i institucionálními aktéry a tím i riziko omezení demokratické kontroly a zvýšení tlaku na komodifikaci bydlení. V každém případě je patrné, že zahrnutím top-down forem pod kolaborativní bydlení se otevírá diskuse o jedné z jeho klíčových charakteristik – o určujícím vlivu skupin obyvatel na navrhování, výstavbu a správu bydlení. Nalézt jasnou dělicí linii mezi „skutečně komunitními“ (svépomocnými až autonomními) projekty a projekty moderovanými dalšími aktéry s „jemnějším zapojením“ obyvatel je nesnadné. V tomto ohledu je velmi přínosná typologie vídeňských modelů kolaborativního bydlení Grubera a Langa (2018), které jsou rozčleněny podle intenzity zapojení měst, společností s omezeným ziskem (stavební družstva, developři) a skupin obyvatel do procesu výstavby a správy.⁶

takt a v němž se obyvatelé silně zapojují do plánování a správy a pravidelně spolu také tráví čas, například společným vařením (McCamant a Durrett, 2011).

⁶ Autoři navrhuji vymezit čtyři modely kolaborativního bydlení, které se odlišují od *konvenčního modelu*, v němž se obyvatelé zapojují jen do užívání/správy sdílených prostor; (A) *participativní model*, v němž je správa společných prostor plně pod kontrolou obyvatel, kteří se navíc zapojují i do procesu plánování sdílených prostor a do financování; (B1) *partnerský model*, v něm mají obyvatelé plně pod kontrolou nejen užívání a správu, ale také plánování společných prostor a jsou významně zapojeni do všech aspektů včetně financování, alo-

Riziko apropriace pojmu samotného (ať už v podobě kolaborativního, či participativního bydlení) možná není tak velké, jako je riziko kooptace původní myšlenky do standardní ziskové tržní logiky platformního kapitalismu. Tento proces lze sledovat například v oblasti sdílené nebo také kolaborativní ekonomiky. I přes rozvoj pestrých komunitních iniciativ a městských commons těží z trendu sdílení a spolupráce v dnešním neoliberálním městě především digitální platformy sdílené ekonomiky (Acquier et al., 2017; Frenken a Schor, 2017). A to i z důvodů ambivalentní podpory ze strany municipalit, které sdílení vnímají na jednu stranu jako příležitost rozvoje decentralizované správy, participace a nekomerčních aktivit občanské společnosti, na druhou jako příležitost rozvoje obvykle komerčních technologií v souladu s konceptem Smart City (Gruszka, 2017). Možná i v reakci na tento trend LaFond et al. (2017) pod participativní bydlení zahrnují pouze takové formy bydlení, které jsou skutečně vytvářeny komunitou sousedů (*self-organized*), pro něž slouží – odtud používaný termín komunitní bydlení (*community-led housing* nebo opět také *co-housing*). To nutně neznamená, že by skupina sousedů nemohla spolupracovat s dalšími aktéry, ať už soukromými, či veřejnými. Jako zásadní princip autoři uvádějí přímou demokratickou kontrolu nad procesem výstavby a správy bydlení. LaFond (2021) upozorňuje také na provázanost demokratické kontroly a sociální ekologie bydlení čili kontroly nad ekonomickými, sociálními a environmentálními aspekty bydlení – nad dostupností stejně jako nad energetickou efektivitou –, což je důležité z hlediska provázanosti krize bydlení a krize ekologické a klimatické.

Ať už různí autoři nazývají tyto formy bydlení různými termíny – kolaborativní bydlení (Czischke et al., 2020), co-housing (Tummers, 2015), participativní (Bresson a Denèfle, 2015) nebo komunitní bydlení (LaFond et al., 2017) – jsou zřejmě právě záměrnost formy a cílů bydlení, aktivní zapojení domácnosti a demokratická kontrola nad procesy tvorby a realizace třemi klíčovými odlišujícími vlastnostmi těchto segmentů od ostatních forem bydlení.

Historická kontextualizace bydlení s participativními prvky na území dnešní ČR: rozvoj, regres a stagnace

Historicky se na území dnešní České republiky formy bydlení s různou mírou participace obyvatel objevovaly především za první republiky a během období socialismu. V meziválečném období nastal stavební rozvoj, který reagoval na krizi bydlení způsobenou intenzivním procesem urbanizace. Základní předpoklady pro stavební rozvoj ve dvacátých letech 20. století přitom tvořily úpravy legislativy a významná státní podpora, která skrze různá opatření⁷ umožnila efektivnější

kace a realokace bytových jednotek. Následují (B2) *model autonomní baugruppe*, v níž je skupina autonomní, pouze na financování spolupracuje s dalšími aktéry, a (C) *syndikátní model*, v němž jsou obyvatelé zcela autonomní

⁷ Mezi ně patřilo např. ustanovení československého bytového fondu nebo vznik zákona

správu bytových fondů a rozvoj obecní i družstevní výstavby především malých bytů. Podobně jako dnes však došlo k situaci, že pouhá podpora nové výstavby nestačila k zajištění kvalitního a dostupného bydlení pro všechny, zejména pro skupiny nejchudších obyvatel. Nutnost disponovat určitým vstupním kapitálem i přes státní podporu prakticky vylučovala z možnosti dosáhnout na nový (vlastní) byt lidi bez úspor, a to včetně segmentu nájemního bydlení (Potůček, 2018, s. 18–24). Kritiku vůči nedostatkům jinak relativně účinných politik formulovala mj. i meziválečná levicová avantgarda, v jejíchž kruzích se zejména ve spojení s osobou teoretika Karla Teigeho postupně zrodily i myšlenky *minimálního bytu* a *kolektivních domů* (*koldomů*), které symbolizují jeden z historických příkladů bydlení s participativními prvky na našem území (ve smyslu sdílení aktivit a prostoru). Originální Teigeho myšlenky ve své čisté formě – zejména ve vztahu ke kolektivním domům – však nebyly nikdy realizovány (srov. Guzik, 2017). Důraz byl kladen především na společné sociální interakce a využívání společných prostor (jidelny, prostory pro kulturní a sociální využití). Nejblíže teoretickým konceptům, kterými byly koldomy definovány, byly nakonec jen dva – v Litvínově a ve Zlíně. Dost možná za to může fakt, že premisy definované meziválečnou avantgardou, jež koncepci koldomů formovaly, byly jednak odtrženy od představ a preferencí samotných nájemníků, ale vykazovaly i konkrétní praktické problémy. Patřily mezi ně limity umístění jídelny přímo v domě kvůli hluku i výparům, nízká flexibilita s ohledem na potřeby obyvatel (např. rozšíření rodiny) a nízká míra zapojení do organizace chodu společných aktivit (Guzik, s. 70–71). V kontextu námi prezentovaných definujících vlastností participativního bydlení zde chyběla zřetelná demokratická správa obyvatel, což možná také stálo za jejich nízkou sociální životností (viz např. Daňková, 2014; Musil, 1960).

Obdobně bychom limity ve vztahu k naší konceptualizaci našli i v dalších historických formách, přesto nelze kontext historického vývoje opomíjet, především pak u bydlení družstevního. Význam družstevního bydlení lze ilustrovat tím, že bytová družstva v letech 1921–1923 iniciovala přes polovinu novostaveb. Ve druhé vlně, v letech 1930–1931, související především s výstavbou malometrážních bytů, bylo v Československu registrováno přes 1 600 bytových družstev. Ambice družstevní výstavby se však dle mnohých hodnocení podařilo naplnit jen částečně – ať už to bylo rozdílnými představami intelektuálních elit, jež často družstevní výstavbu iniciovaly, představami samotných družstevníků nebo samotnou kvalitou i standardem družstevní výstavby, která byla obecně spíše podprůměrná (Guzik, 2018, s. 46–52).⁸ Družstevní výstavba se prosazovala i těsně po druhé svě-

o státní podpoře stavebního ruchu z roku 1919, který významně dotoval obecní a družstevní výstavbu domů s malými byty (Potůček, 2018, s. 16–18).

⁸ I v tomto období však existuje řada uznávaných příkladů kvalitní výstavby – mezi ně patří např. tzv. červené domy v Holešovicích s rozsáhlými společnými prostory (prádelna, ústřední kuchyně), pražské učitelské domy na náměstí Miloše Formana, družstevní dům u Trojdhody v Plzni nebo družstevní projekty architektů Josefa Havlíčka a Karla Honzíka (a mnohé další).

tové válce, kdy vznikl ambiciózní projekt sídliště Solidarita z přelomu čtyřicátých a padesátých let s některými vymezenými společnými prostory, jako byla prádelna či prostory pro děti (více viz např. Špičáková a Janečková, 2014). Velmi záhy se však projevil rozporuplný vztah nomenklatury KSČ k družstevnímu bydlení, kdy v průběhu padesátých let proběhla výrazná centralizace výstavby a omezení autonomie družstev jako i v případě Solidarity. K další proměně pozice družstevního bydlení jako jednoho z nástrojů bytového politiky přispěl až zákon o družstevní výstavbě z roku 1959 (srov. Novotná, 2020, s. 135–137). Díky výhodným půjčkám pro družstva s dlouhou dobou splatnosti, která činila až 30 let, a také podpoře státu zejména formou bezplatného poskytování pozemků nebo skrze pomoc s projektovou dokumentací významně roste od šedesátých let podíl družstevních bytů. V daném období (šedesátá až osmdesátá léta) mělo družstevní bydlení participativní prvky ve smyslu sdílení právní subjektivity a finančních nákladů. V řadě případů byla možná (až nutná) participace též na realizaci projektu; jinými slovy družstevníci se podíleli i přímo na výstavbě ve formě brigád, aktivovali svůj kulturní a sociální kapitál ve prospěch stavby (Hoření Samec et al., 2020).

Porevoluční transformace přinesla praktický zánik většiny forem bydlení s participativními prvky. Privatizace se dotkla prakticky všech skupin bytového fondu – státních, obecních, družstevních i podnikových bytů. Družstva začala být často vnímána jako relikty socialismu a docházelo k jejich zániku, přeměně na tzv. společenství vlastníků jednotek, respektive k dalšímu utlumení jejich participativního rozměru. Masivní privatizace bydlení tak z faktického hlediska proměnila strukturu bytového fondu, přičemž její praxe reprezentovala ideový příklon k individualizovaným formám bydlení (Lux a Sunega, 2014) a iniciovala kulturně ukotvenou a formovanou preferenci soukromého vlastnického bydlení, *privatismus* (Hirt, 2012; Lehečka, 2019).⁹

Projektů bydlení, které bychom mohli označit za iniciované zdola (vytvářející komunitou), vzniklo od devadesátých let v Česku několik jednotek, převážně ve formě několika spolupracujících rodin budujících společné usedlosti nebo sdílejících komunitní byty a domy, které se však nepodařilo replikovat do podoby konkrétního modelu bydlení. Nemůžeme tak hovořit o širším rozvoji žádné z nejčastěji uváděných forem participativního bydlení, jako jsou cohousing, baugruppe či družstva. Zmínit však musíme porevoluční (a ostatně i předrevoluční) tradici squatů, undergroundových a autonomních politických projektů (Kopáč a Kontra, 2021). V posledních letech však začínají některé samosprávy, veřejná správa a potažmo i soukromý sektor formulovat první obrysy pro podporu družstev a stavebních skupin (respektive v českém kontextu používaném pojmu spolkového bydlení). Na hodnocení jejich participativního potenciálu, stejně jako na reflexi určujícího vlivu skupin obyvatel na navrhování, výstavbu a správu bydlení je však příliš brzy.

⁹ Viz také Lokšová a Galčanová Batista (2021) k proměně diskurzu v souvislostech privatismu/liberalismu a vládnutí lokálních politiků ve vztahu k rozvoji bydlení v obcích.

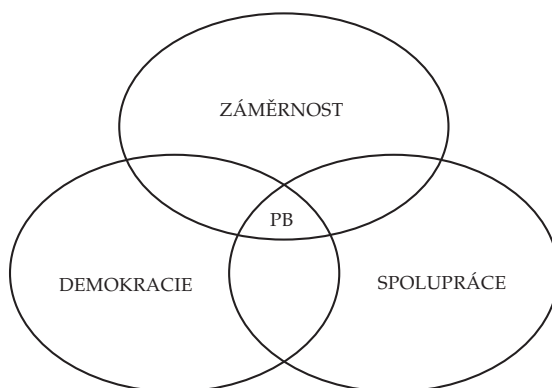
Nová konceptualizace participativního bydlení v ČR

Z pohledu do historie vyplývá, že na území dnešní České republiky máme zkušenost s různými formami bydlení, které lze označit jako bydlení s participativními prvky. Ty se historicky objevovaly v různé intenzitě, v režii různých aktérů a s důrazem na různé aspekty participace. Signifikantní význam měl tento segment nicméně pouze přechodně, především v období dvacátých a třicátých let 20. století a následně velmi krátce v poválečném období 1945–1948. Ambivalentní vztah socialistického státu k participativnímu bydlení se společně s revolučním společenským akcentem na individualizaci projektuje v postupný přerod v privátní či přinejlepším kvazi vlastnické formy bydlení. I aktuální veřejné projekty s participativními prvky (družstevní výstavba) zvyrazňuje především dostupnost kvazi vlastnického modelu bydlení. Dále dnes můžeme pozorovat tendence postupné apropriace komunitního trendu do bydlení u komerčních developmentů.

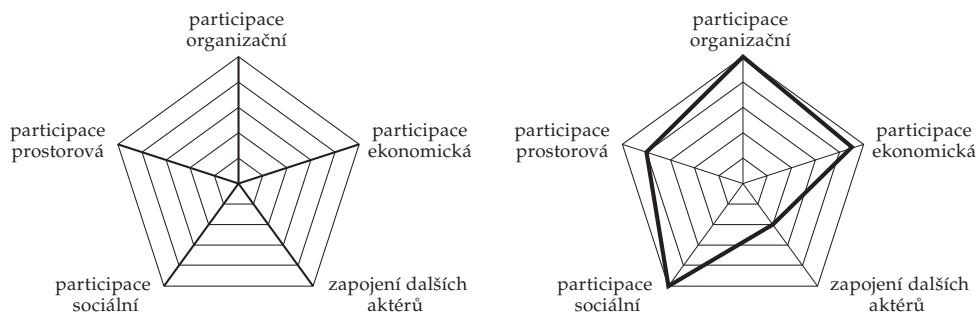
S ohledem na šíři praxí v historickém i evropském kontextu navrhuje pro české prostředí nový pojem *participativní bydlení* definovat na základě již zmíněných tří podmínek jako formy bydlení, které (1) umožňují a podporují aktivní zapojení a spolupráci obyvatel na realizaci bydlení, včetně vzniku a případně ukončení bydlení; (2) zajišťují demokratickou kontrolu nad procesem tvorby a realizace bydlení; (3) vznikají záměrně právě za účelem zapojení, spolupráce a demokratické kontroly a mají záměrnou formu a cíle bydlení (viz Obrázek 1). Formy bydlení, které splňují pouze jednu či dvě z těchto podmínek, za skutečně participativní bydlení nepovažujeme.

Zatímco podmínky záměrnosti a demokratické kontroly jsou podmínkami exkluzivními (stanovují příslušnost k participativnímu bydlení), obsahem par-

Obrázek 1. Základní mentální mapa participativního bydlení

Poznámka: Zkratka PB = participativní bydlení.

Obrázek 2. Kompas participativního bydlení

ticipativního bydlení je podmínka třetí čili spolupráce obyvatel v jednotlivých aspektech (dimenzích participace). V tomto smyslu je navržena konceptualizace inkluzivní, neboť za participativní bydlení považujeme jakoukoliv kombinaci a míru (úroveň) provozované participace.

Pojem participativní bydlení tedy vnímáme jako zastřešující koncept pro formy bydlení, které splňují tři základní podmínky (záměrnost, demokratická kontrola a spolupráce) a v nichž se domácnosti zapojují a rozhodují o míře sdílení následujících pěti aspektů: majetková práva a finanční náklady (tj. *participace ekonomická*), příprava a správa (čili plánování a provoz) projektu bydlení (tj. *participace organizační*), fyzický prostor (tj. *participace prostorová*), kontakty, věci a služby (tj. *participace sociální*) a síť vztahů, podmínek, podpory či regulací s ostatními veřejnými i soukromými aktéry výstavby (tj. *participace s dalšími aktéry*). Jako nástroj umožňující uchopit nepřeberné množství variant participativního bydlení v rámci vytyčených dimenzí představujeme *kompas participativního bydlení* – pětiúhelníkový hvězdicový diagram (Obrázek 2 vlevo, s příkladem použití vpravo).

Současná evropská debata o participativním, potažmo kolaborativním nebo komunitním bydlení se vede především v otázce míry zapojení obyvatel a jejich kontroly nad jednotlivými aspekty. Naše konceptualizace je v tomto ohledu blízká francouzskému *habitation participatif*, jak jej definují Bresson a Denèfle (2015) a Zimmermann (2014). Participativní bydlení chápeme jako konceptuální rámec, v němž je téma výstavby a správy bydlení reflektováno z pohledu obyvatel. Rámec je však otevřený nejen pro čistě *bottom-up* komunitní projekty, ale i pro širokou škálu multiaktérových řešení až po *top-down* projekty, v nichž hlavní developerskou úlohu mají obce či soukromý sektor. V tomto smyslu zahrnuje konceptuální rámec složky participace horizontální i vertikální (Černá, 2017); v rámci naší konceptualizace horizontální participace odkazuje na zapojení a spolupráci obyvatel především v první až čtvrté dimenzi, zatímco vertikální participace souvisí s pátou dimenzí a znamená míru a charakter zapojení dané skupiny do spolupráce s mocenskými aktéry typu veřejných institucí (obec, stát) či (kvazi) sou-

kromých entit jako družstva, banky, developeri a podobně. V praxi samozřejmě dochází k vzájemnému ovlivňování v rámci sítě aktérů ve všech dimenzích. Míru a způsob participace ovlivňuje legislativní rámec, konkrétní politika bydlení, nabídka finančních služeb či výsledek konzultace s odbornou společností. Ve všech dimenzích však obyvatelé participativního bydlení mají možnost demokratickým procesem definovat míru naplňování jednotlivých aspektů. To participativní bydlení dává do protikladu formám bydlení, v nichž uživatel nemá možnost definovat míru participace v žádném z aspektů jinak než přijetím podmínek od ostatních aktérů, ať už soukromých, nebo veřejných. V následujících odstavcích jednotlivé dimenze participace a jejich obsahy krátce představujeme.

Participace prostorová

Určité formě prostorové participace, tedy sdílení společných prostor mezi sousedy v rámci bytového domu nebo i sousedství domů, se z podstaty věci nelze vyhnout. Nicméně co odlišuje „pouhou“ koexistenci od prostorové *participace*, je prvek intencionality sdílení daného prostoru. Záměrnost využívání určitého sdíleného prostoru obyvateli je pak otisknuta přímo v materialitě domu, v cíleném designu prostoru. Jinými slovy, v rámci projektu bydlení je vymezen vnitřní či venkovní prostor pro setkávání obyvatel, které může být částečně formalizované (například v podobě provozu určitých komunitních i podnikatelských služeb, jako jsou typicky co-working, kavárna apod.) nebo neformální, umožňující společné trávení volného času, realizaci péče nebo sdílení věcí. Projekty participativního bydlení jsou inovativní v cíleném designu a naplňování různých úrovní sdílení prostor a jejich správy od veřejně dostupných prostor přes prostory přístupné pro celé společenství až po prostory dostupné pouze sousedům v jednom bytovém domě, podlaží nebo bytě. Prostorová participace má přímou souvislost s participací sociální, proto jsou jejich vrcholy na kompasu participace na stejné straně.

Participace sociální

Také participaci sociální odlišujeme od „běžné“ sociální interakce principem záměrnosti, pravidelnosti a případně také určitou institucionalizací interakcí ve smyslu projevu konkrétních pravidel, systémů a modelů sdílení služeb a věcí, logistiky společných nákupů či aktivit, systematizací užívání společných prostor či mechanismů komunikace. Sociální participaci je však možné realizovat i neformálně, bez explicitně vyjádřených pravidel nebo preferencí obyvatel. Sociální participace může nabývat velmi pestrých forem a má širokou škálu od společného trávení volného času, sdílené péče, ale i cíleného sdílení věcí a dalších služeb. Ostatně, právě nastavení sociální participace je často hlavním formujícím prvkem participativního bydlení; pro obyvatele participativního bydlení je často podstat-

ná nejen funkce bydlení, ale i další sociální a environmentální cíle ve snaze snížit zátěž z hlediska nutnosti vlastnit individuálně jednotlivé věci (typicky auta, vybavení), zvýšit kvalitu vztahů v sousedství a podobně.

Participace organizační

Participace organizační je navázaná na přípravu a správu projektu bydlení. Pro participativní bydlení je charakteristické, že jeho budoucí obyvatelé aktivně vstupují do procesu jeho vzniku, ať už v podobě koordinace výstavby, projektového managementu, svépomocí konkrétních úkolů a profesí, nebo zapojením do procesu navrhování architektonické podoby projektu. Tato dimenze do určité míry zrcadlí dimenzi „zapojení dalších aktérů“ (v kompasu jsou naproti sobě). Kromě přípravy a výstavby je důležité hledisko aktivního zapojení obyvatel do správy projektu – formálních úkonů, rozhodování sporů, údržby či oprav –, tedy nastavení a diskutování základního organizačního a rozhodovacího rámce a konkrétních pravidel, na jejichž základě jsou definovány úkoly a povinnosti související s provozem. Víze, východiska, základní pravidla, práva a povinnosti mezi obyvateli jsou nad rámec stanov definovaných právní formou nastavena v domovních řádech nebo podobných dokumentech. Ve vztahu k českému kontextu je určitou aluzí na organizační participaci účast v SVJ, případně v jejich „výkonných orgánech“ nebo účast (přímá či zastoupená) na činnostech družstva. V naší konceptualizaci vnímáme jako zásadní akcent demokratické kontroly ve smyslu důrazu na vytvoření inkluzivní infrastruktury, díky níž mají všichni členové určitého projektu stejnou možnost (nikoli nutně povinnost) zapojení a demokratický hlas v rozhodování. Ne v každém projektu, a tím spíše ne v projektech většího rozsahu s desítkami či stovkami domácností, je pro úspěšnou participaci nutné aktivní zapojení všech členů. Důležité je však vytvoření právních i kulturních podmínek, které obyvatelům participaci umožňují.

Participace ekonomická

Ekonomická participace zahrnuje aspekt právního a finančního uspořádání konkrétních projektů, kdy jednotlivé domácnosti nesdílí jen prostor a sociální kontakt, ale také finanční náklady a ekonomická rizika spojená s realizací daného projektu. Z hlediska konkrétních realizací je pak samozřejmě klíčové legislativní i širěji pojímané institucionální prostředí (zahrnující i nastavení politik bydlení, dotací, charakter finančního systému a infrastrukturu financování), které má vliv na výběr právní formy, vlastnického modelu i financování. Můžeme se setkat s aplikací jednoduchých právních forem, včetně společností s ručením omezeným, spolků a družstev, a také s kombinováním více právních osob (například s. r. o. a spolků). Zvolená právní forma může umožňovat participativní organizaci výstavby a správy budovy, souběh různých úrovní vlastnictví, ošetření antispekulativního mechanismu, případně čerpání společného úvěru nebo dotací,

oddělenou kontrolu účetnictví a podobně. Antispekulativní mechanismus, který zamezuje jednotlivým participujícím domácnostem, aby využily projektu pouze jako prostředku k přeprodání určitého aktiva, je jedním z klíčových nástrojů, který z pohledu spolupracujících obyvatel umožňuje předcházet komodifikaci bydlení. Praxe participativního bydlení přináší velké množství variant společného vlastnictví, které souvisí i s pestrostí řešení sdílených prostor a sociálních a ekonomických aktivit. Najdeme projekty plně v režimu sdílení *commons*, ale také projekty, v nichž domácnosti soukromě vlastní bytové jednotky a společně některé či všechny společné prostory. Projekty participativního bydlení jsou také unikátní používáním různých mechanismů financování, které umožňují zvýšit dostupnost bydlení a sociální mix, včetně různé velikosti vstupních finančních podílů, různých rychlostí splácení úvěru mezi domácnostmi, přímých půjček nebo solidárních fondů.

Participace s dalšími aktéry

Jestliže čtyři výše rozpracované dimenze participativního bydlení směřují ke skupině aktivních domácností, pátá dimenze zahrnuje způsob zapojení dalších aktérů v síti. Jedná se primárně o aktéry institucionální, reprezentované místními samosprávami a státní správou, případně profesionály a konzultanty, a především v zahraničním kontextu též soukromé developery s omezenou ziskovostí orientující se na segment participativního bydlení. Charakter zapojení dalších aktérů může obsahovat jak přímé zapojení jakožto jednoho z aktérů projektu (obec jako spoluvlastník či spoludeveloper; provozovatel sociálního participativního bydlení jako správce aj.), nebo v podobě nepřímého zapojení (například pronájemem pozemku, moderováním procesu, právním nebo poradenským servisem a dalšími vztahy). V souladu s naší definicí participativního bydlení je zapojení ostatních aktérů do procesu vnímáno jako *participativní*, jen pokud má skupina obyvatel možnost využít nástrojů demokratické správy – ať už ve formě zastupitelské, nebo přímé demokracie. Jinými slovy, pokud má skupina obyvatel možnost reálně vstupovat do procesu rozhodování o výše zmíněných dimenzích participativního bydlení (srov. Hagbert et al., 2019, s. 9–12). Právě daní autoři a autorky (Hagbert et al.) odkazují na roli výše zmíněných institucionálních aktérů v procesu vytváření a fungování kolektivů participativního bydlení, přičemž pojmenovávají dané vztahy jako *urban governance* (Hagbert et al., s. 7). Akcentují tak význam současného politicko-ekonomického kontextu (tzv. neoliberálního urbanismu) pro podobu projektů participativního bydlení jak z hlediska sociálního a komunitního (Hagbert et al., s. 204–206), tak z hlediska právního a ekonomického (Hagbert et al., s. 207–210), kdy stát, respektive orgány samosprávy fungují jako mediátoři trhu a skrze nastavení určitých politik a procesů deregulace a tzv. re-regulace facilitují klíčovou roli trhu v systému poskytování bydlení (Hagbert et al., s. 10). Z tohoto hlediska je míra zapojení dalších aktérů podstatná nejen z pohledu nastavení podmínek výstavby a správy, ale ovlivňuje také intenzitu participace domácnosti v ostatních dimenzích.

Diskuse a závěr

V úvodu jsme nastínili širší současnou krizi dostupnosti bydlení, abychom vymezili relevanci nových forem participativního bydlení, které mají potenciál dopady krize zmenšovat. V českém kontextu se jedná o spíše ojedinělé projekty iniciované přímo komunitou a v poslední době doplněné aktivitou samospráv. V České republice je situace komplikovaná i v důsledku negativních historických konotací kolektivních forem bydlení (tzv. „návrat před rok 1989“), ale také v institucionalizaci systému bydlení založeného na individuálním vlastnictví. I přes tuto nevýhodnou výchozí pozici dochází v důsledku souběhu krizí (dostupnosti bydlení, změn klimatu, stárnutí populace a s tím související osamělosti) k prvním snahám o implementaci na našem území, které ovšem doposud nebyly reflektovány v akademické debatě. V návaznosti na to jsme v této stati představili různé konceptualizace participativních forem bydlení pocházející ze západoevropského kontextu a přes jejich rozrůzněnost a určitou nepřehlednost jsme prezentovali jejich společný základ. Ten lze rozdělit do několika znaků a podmínek: v případě naší konceptualizace do tří podmínek a pěti dimenzí *participativního bydlení*. V rámci naší definice jsme identifikovali tři nejdůležitější znaky, které většina ostatních definic sdílí: (1) demokratickou kontrolu nad procesy tvorby, realizace a zániku projektů bydlení; (2) aktivní a spolupracující zapojení domácností do celého procesu v různých dimenzích (sociální, prostorové, organizační, ekonomické a v síti aktérů); (3) záměrnost vzniku, formy a cílů právě za účelem zapojení, spolupráce a demokratické kontroly bydlení.

V souvislosti s testováním funkčnosti naší definice a modelu je žádoucí v této sekci (1) diskutovat stávající užívání pojmu „participace“ v českém sociálněvědním diskurzu a (2) reflektovat hraniční fenomény, na jejichž příkladu můžeme naši definici zpřesnit na konceptuální úrovni. V závěru také navrhuje další možné směry výzkumu, jako je například empirické testování funkčnosti našeho konceptu.

Užívání pojmu participace je v českém prostředí spojeno s urbanistickou praxí, plánováním městského prostoru či komunitních služeb (Beránková, 2014) a s praxí sociální práce a pomáhajících profesí. Lze přitom uvažovat o různých úrovních zapojení občanů do rozhodovacích procesů (Arnstein, 1969), přičemž je možné zapojení konceptualizovat na aktivní (rozhodující procesy a mechanismy) a pasivní (informovanost, znalost, vědění). Pojem „participativní bydlení“ konotuje především *aktivní* zapojení do procesu vzniku a správy bydlení, nicméně v našem pojetí zahrnuje obě modality zapojení: pasivní i aktivní. Projekty a jednotliví obyvatelé participativního bydlení jsou totiž aktéři ukotvení v síti *nutné* spolupráce (buť v různé míře intenzity) s jinými institucionálními aktéry (srov. Hagbert et al., 2019), kde se předpokládá jak pasivní participace (přístup k vědění), tak aktivní jednání. V této souvislosti se ukazuje komplexita (vícerozměrnost) našeho modelu v tom smyslu, že zahrnuje určité mocenské (asymetrické) vztahy. Zatímco v rámci sítě s dalšími aktéry můžeme očekávat spíše charakter vertikální participace, a tedy výskyt určitých mocenských vazeb či vztahů a jejich

vyjednávání, u ostatních dimenzí (sociální, prostorová, organizační, ekonomická) předpokládáme spíše horizontální typ participace. V praxi velmi závisí na konkrétních projevech aktivovaných bodů sítě mocenských vztahů a na složitosti sítě; v tomto ohledu by charakter vztahů měl být předmětem dalšího empirického výzkumu.

Z hlediska ohledávání limitů naší definice a konceptualizace je nutné zdůraznit, že její šíře umožňuje zahrnout jak komunitní projekty vznikající zdola, tak celou škálu multiaktérových řešení až po projekty vznikající shora, v nichž hlavní developerskou úlohu mají právě další aktéři (např. obce, družstva, soukromý developer). Proti takto otevřené a široké konceptualizaci participativního bydlení by bylo možné namítnout, že její otevřenost je až příliš velká, a proto jí lze podřadit v podstatě jakoukoli formu bydlení, jelikož v příkladech každé formy bydlení dochází k určité míře sdílení (sdílení chodeb, vnitrobloku, rozhovorů, občasných výpomocí, fondů oprav). Tato námitka by však pomýjela fakt, že pro označení formy bydlení za participativní je potřeba, aby splňovala pravidla demokratické kontroly, záměrnosti a aktivního zapojení obyvatel, tedy všechny tři výše popsané podmínky. Tento klíčový prvek je vidět na rozdílu mezi participativním bydlením a například tzv. co-livingem (Coldwell, 2019). Co-living si jako formu sdíleného bydlení typicky kupují mladí svobodní profesionálové jako hotový produkt na trhu. Nepodílí se na vzniku ani na chodu projektů; mohou si maximálně vybrat z nabízených variant. V určitých dimenzích sice aktivně participují (sociální a prostorová dimenze), chybí ale prvek jakéhokoli zapojení do skupinového rozhodování. Jako forma bydlení v sobě co-living tedy obsahuje určité participativní prvky, ale nemůžeme ji, kvůli výše naznačeným důvodům, označit za participativní bydlení. Dalším hraničním příkladem by mohly být některé v současnosti vznikající developerské rezidenční projekty splňující definici klubismu uzavřených komunit (gated-communities) (srov. Ruiiu, 2014), v nichž je kladen důraz na služby poskytované obyvatelům, včetně služeb hotelového typu. Stejně jako v případě co-livingu se nejedná o participativní bydlení. Nesplňuje tři základní podmínky, které jsme identifikovali v hlavní části textu.

Nejbližší naší konceptualizaci participativního bydlení má forma družstevního bydlení. Záměrnost participace je u družstev primárně v dimenzi společného financování a vlastnictví, jakožto způsobu zajištění dostupnějšího bydlení. V současné praxi však má bytové družstvo význam spíše kvazi vlastnický. Již v době vzniku nových družstev je očekáván odkup bytu do osobního vlastnictví a na ostatní dimenze participace obvykle není kladen důraz. Participativní potenciál družstev tak často není naplněn. Nicméně protože bytová družstva splňují i parametr demokratické kontroly – při rozhodování má každý člen družstva ze zákona stejnou váhu a v podstatě tak je právně zajištěna určitá elementární infrastruktura pro demokratickou spolupráci – v praxi se příklady aktivnějších družstev v souladu s naší konceptualizací participativního bydlení objevují. V průběhu let však došlo také k transformaci řady družstev do podoby společenství vlastníků jednotek (SVJ), v nichž jednotliví vlastníci pokračují v rozhodování

o základních otázkách provozu společného bydlení. Ze zákona je však vliv na rozhodování určen de facto velikostí podlahové plochy v soukromém vlastnictví a SVJ tak nesplňuje podmínku demokratického rozhodování. Oproti družstvům navíc není záměrnost SVJ patrná v žádné dimenzi participace, záměrnost je především v realizaci soukromého vlastnického bydlení. Je přitom opět nutné dodat, že zákonná úprava samozřejmě ovlivňuje pouze formální participaci, a tedy forma a kultura rozhodování může být v jednotlivých bytových domech různá. V případě, že by si konkrétní projekt participativního bydlení zvolil právní formu SVJ pro plnění svých cílů, je samozřejmě možné, že může i SVJ naplňovat navrhované podmínky konceptu participativního bydlení. Na druhou stranu má výběr právní formy performativní význam – z hlediska praktického fungování je vhodné, aby zvolená „formální“ organizace co nejvíce odpovídala organizaci neformální, tedy aby byly v souladu právní předpisy, stanovy, ale také praktická organizační schémata projektů.

Za hraniční případ můžeme označit také širokou škálu sdíleného bydlení, kdy více jednotlivců sdílí určité prostory, přičemž jejich jednání se častěji vnímá jen jako pasivní adaptace než aktivní vytváření určitých forem bydlení. Zahrnout bychom sem mohli studentské spolubydlení, ale také příklady některých ubytoven, případně „projektů“ bydlení lidí, kteří jsou veřejným diskurzem marginalizováni (lidé bez domova). Samozřejmě i podél této hranice najdeme řadu příkladů, kdy se skupina obyvatel aktivně demokraticky zapojuje do různých aspektů bydlení, ze spíše náhodného studentského bydlení mohou vzniknout záměrné komunitní byty mladých dospělých apod.

Jako poslední hraniční příklad testující naši konceptualizaci uvádíme dosud ojedinělý realizovaný příklad bydlení, který v sobě cíleně zahrnuje participativní prvky a který byl podpořen institucionálními aktéry, a to Ministerstvem pro místní rozvoj podporovaný a v desítkách příkladů rozšířený model Komunitního domu seniorů (KODUS) (Věrtelář et al., 2019). KODUS vzniká ve spolupráci obcí a soukromých provozovatelů, akcentuje sdílení společných prostor a sociálních aktivit obyvateli domu. Absentuje zde však zapojení bydlících do procesu plánování či vlastnické struktury a nastavení organizačních vztahů je dáno spíše standardním nájemním řešením.

Závěrem lze říci, že námi navržený koncept participativního bydlení vybízí k dalšímu zpřesňování a empirickému testování. Jedním z kroků může být například postupné naplňování jednotlivých dimenzí (vrcholů a linií) obsahem (konkrétními fenomény či praxemi) a definování podoblastí (subdimenzí) a vztahů mezi dimenzemi. Na to navazuje možnost definovat míru participace, respektive snaha určit nulovou a maximální variantu pro každou osu, včetně zkoumání hraničních forem, v nichž dochází k záměrné participaci a demokratické kontrole pouze v některých dimenzích bydlení. V této souvislosti je možné také diskutovat využití kompasu participace pro sběr i interpretaci dat například z dotazníků či skupinových rozhovorů a s tím související otázku kvantifikovatelnosti kvalitativních zjištění. To vše je možné jen na základě konkrétních empirických studií. Námi

prezentovaná konceptualizace může přinést nejen lepší srozumitelnost z hlediska akademických debat i aplikace ve výzkumu, ale snad i přispět k pochopení komplexity otázky bydlení v jeho různých dimenzích a přesvědčit různé veřejné i soukromé aktéry o potřebě koordinované akce v zájmu snižování nedostupnosti a zároveň zvyšování kvality a udržitelnosti bydlení. Reflektujeme přitom plně skutečnost, že participativní bydlení není jediné možné řešení tzv. krize dostupnosti bydlení a souvisejících krizí. Vnímáme jej jako jeden z nástrojů, který musí být zapuštěn do široké palety možných řešení. Podpora nových forem participativního bydlení tak v žádném případě neznamena zanevřít na obecní výstavbu a bytovou (a sociální) politiku jako takovou. Pokud chceme, aby byla zajištěna inkluзивita, dostupnost, udržitelnost či jiné společenské cíle v bydlení a aby nedošlo k postupné komodifikaci těchto nových forem, je potřeba, aby byly významně provázány s obecní a státní bytovou politikou a společenskou debatou.

JAN MALÝ BLAŽEK je doktorandem environmentálních studií a odborným pracovníkem katedry environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Vystudoval hospodářskou politiku a sociální geografii na téže univerzitě. Odborně se věnuje ekonomickým souvislostem rozvoje ekokomunit a kolaborativních forem bydlení v českém i evropském kontextu a také participaci a sociálně-ekologické transformaci sídel.

TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC je sociolog, působící na Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i. Doktorské studium sociologie absolvoval na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Zaměřuje se na výzkum diskurzu bydlení, financializace bydlení a na nové formy poskytování bydlení realizované veřejnými a kolektivními aktéry.

PETR KUBALA je sociolog, působící jako postdoktorand na Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i. Doktorské studium sociologie absolvoval na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Odborně se ve výzkumu věnuje tématům mladých dospělých a sociálním nerovnostem v bydlení a dále sociologii času a etnografickým metodám.

VÁCLAV ORCÍGR je doktorandem sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a také vedoucím kampaně Praha – město pro život ve spolku Arnika. Odborně se věnuje tématům územního rozvoje, gentrifikace a práva na město.

Literatura

- Acquier, A., Daudigeos, T. a Pinkse, J. (2017). Promises and Paradoxes of the Sharing Economy: An Organizing Framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 125, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.07.006>
- Archer, T. (2022). The Mechanics of Housing Collectivism: How Forms and Functions Affect Affordability. *Housing Studies*, 37(1), 73–102. <https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1803798>

- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Beránková, P. A. (2014). *Konstrukce prostorů participace: Zapojování občanů do procesu tvorby rozvojových plánů měst z pohledu jejich tvůrců* [diplomová práce]. Fakulta sociální věd UK.
- Blažek, J. (2019, 21. června). *Balancing or Offsetting Alternatives? Socioenvironmental Strategies and Financial Sustainability in European Eco-Communities* [příspěvek na konferenci]. Fathomless Futures: Algorithmic and Imagined, Annual Conference of the Society for the Advancement in Socio-Economics Research, New York City.
- Boudet, D. (ed.). (2017). *New Housing in Zurich: Typologies for a Changing Society*. Park Books
- Boyer, R. (2014). Sociotechnical Transitions and Urban Planning: A Case Study of Eco-Cohousing in Tompkins County, New York. *Journal of Planning Education and Research*, 34(4), 451–464. <https://doi.org/10.1177/0739456X14554037>
- Bresson, S. a Denèfle, S. (2015). Diversity of Self-Managed Co-Housing Initiatives in France. *Urban Research & Practice*, 8(1), 5–16. <https://doi.org/10.1080/17535069.2015.1011423>
- Brysch, S. L. a Czischke, D. (2021). Affordability through Design: The Role of Building Costs in Collaborative Housing. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.2009778>
- Coldwell, W. (2019, 3. září). ‘Co-living’: The End of Urban Loneliness – or Cynical Corporate Dormitories? *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/cities/2019/sep/03/co-living-the-end-of-urban-loneliness-or-cynical-corporate-dormitories>
- Communities Directory. *A Comprehensive Guide to Intentional Communities and Cooperative Living*. (2010). The Fellowship for Intentional Community.
- Conaty, P., Birchall, J., Bendle, S. a Foggitt, R. (2003). *Common Ground – for Mutual Home Ownership: Community Land Trusts and Shared-equity Co-operatives to Secure Permanently Affordable Homes for Key workers*. New Economics Foundation and CDS Co-operatives.
- Czischke, D., Carriou, C. a Lang, R. (2020). „Collaborative Housing in Europe: Conceptualizing the Field.“ *Housing, Theory and Society*, 37(1): 1–9. <https://doi.org/10.1080/14036096.2020.1703611>
- Černá, E. (ed.). (2017). *Metodická příručka participace obyvatel při řešení problematiky bydlení*. Platforma pro sociální bydlení
- Daňková, H. (2014). *Kolektivní dům v Litvínově v letech 1945–1960* [diplomová práce]. Fakulta humanitních studií UK.
- Droste, Ch. (2015). German Co-Housing: An Opportunity for Municipalities to Foster Socially Inclusive Urban Development? *Urban Research & Practice*, 8(1), 79–92. <https://doi.org/10.1080/17535069.2015.1011428>
- Escribano, P., Lubbers, M. J. a Molina, J. L. (2020). A Typology of Ecological Intentional Communities: Environmental Sustainability through Subsistence and Material Reproduction. *Journal of Cleaner Production*, 266, 121803, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121803>
- Ferreri, M. a Vidal, L. (2022). Public-Cooperative Policy Mechanisms for Housing Commons. *International Journal of Housing Policy*, 22(2), 149–173. <https://doi.org/10.1080/19491247.2021.1877888>
- Frenken, K. a Schor, J. (2017). Putting the Sharing Economy into Perspective. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 23(6), 3–10. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2017.01.003>
- Grander, M. (2021). The Inbetweeners of the Housing Markets–Young Adults Facing

- Housing Inequality in Malmö, Sweden. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1893278>
- Gruber, E. a Lang, R. (2018). Collaborative Housing Models in Vienna through the Lens of Social Innovation. In G. van Bortel, V. Gruis, J. Nieuwenhuijzen a B. Pluijmers (eds.), *Affordable Housing Governance and Finance: Innovations, Partnerships and Comparative Perspectives* (s. 40–57). Routledge. <https://doi.org/10.1201/9781315112350-3>
- Gruszka, K. (2017). Framing the Collaborative Economy —Voices of Contestation. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 23(6), 92–104, <https://doi.org/10.1016/j.eist.2016.09.002>.
- Guzik, H. (2017). Koldomy jako politikum. In H. Guzik (ed.), *Bydlet spolu. Kolektivní domy v českých zemích a Evropě ve 20. století* (s. 53–72). Arbor vitae.
- Guzik, H. (2018). Bytové družstevnictví: Velké naděje a nenaplněné ambice. In K. Pučerová, M. Kohout a D. Tichý (eds.), *Jak jsme chtěli bydlet: Bytová politika Československa 1918–1938* (s. 46–53). ARCHITECTURA & Galerie Jaroslava Fragnera.
- Hagbert, P., Larsen, H. G., Thörn, H. a Wasshede, C. (eds.). (2019). *Contemporary Co-housing in Europe: Towards Sustainable Cities?* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429450174>
- Hirt, S. A. (2012). *Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist City*. Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118295922>
- Horne, R. (2018). *Housing Sustainability in Low Carbon Cities*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315519371>
- Hoření Samec, T., Balgová, I. a Vacková, B. (2020). Svépomocné bydlení v době pozdního státního socialismu: responsabilizace, ideologie a beton. *Studia Ethnologica Pragensia*, 10(1), 58–77. <https://doi.org/10.21697/stv.7815>
- Hoření Samec, T. a Kubala, P. (2022). Dual Responsibilization for Housing in a Housing Crisis: Young Adults in the Czech Republic. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2091115>
- Hurlin, L. (2019). Mietshäuser Syndikat: Collective Ownership, the ‘Housing Question’ and Degrowth. In A. Nelson a F. Schneider (eds.), *Housing for Degrowth: Principles, Models, Challenges and Opportunities*, Routledge Environmental Humanities (s. 233–243). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315151205-21>
- id22: Institute for Creative Sustainability: experiment city (ed.). (2012). *CoHousing Cultures Handbook for Self-organized, Community-oriented and Sustainable Living*. JOVIS Verlag.
- Konopásek, Z., Soneryd, L. a Svačina, K. 2018. Lost in Translation: Czech Dialogues by Swedish Design. *Science & Technology Studies*, 31(3), 5–23. <https://doi.org/10.23987/sts.65543>
- Kopáč, R. a Kontra, G. (2021). *Padáme i na svou hlavu. Skvoty, centra, kluby v Praze. Co bylo, co zbylo z devadesátek*. Pulchra.
- LaFond, M. (2021, 3. prosince). *Participatory Housing* [příspěvek na konferenci]. Symposium: Možnosti a limity participativního bydlení, Praha.
- LaFond, M., Tsvetkova, L., Aguayo-Krauthausen R. a id22: Institut für Kreative Nachhaltigkeit (eds.). (2017). *CoHousing Inclusive: selbstorganisiertes, gemeinschaftliches Wohnen für alle = Self-organized, Community-led Housing for All*. JOVIS Verlag.
- Lang, R. a Stoeger, H. (2018). The Role of the Local Institutional Context in Understanding Collaborative Housing Models: Empirical Evidence from Austria. *International Journal of Housing Policy*, 18(1), 35–54. <https://doi.org/10.1080/19491247.2016.1265265>
- Lehečka, M. (2019). To Own or Not to Own. Post-socialist Housing Policy, Privatism and Regimes of Vulnerability in Prague, Czech Republic. *Archivio Antropologico Mediterraneo*, 21(2), 1–15. <https://doi.org/10.4000/aam.2228>

- Lokšová, T. a Galčanová Batista, L. (2021). Postsocialist Suburban Governmentality: A Shift from Reactive to Proactive Discourse in the Case of Brno, Czech Republic. *Cities*, 110, 103074. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.103074>
- Lux, M. a Sunega, P. (2014). Public Housing in the Post-socialist States of Central and Eastern Europe: Decline and an Open Future. *Housing Studies*, 29(4), 501–519. <https://doi.org/10.1080/02673037.2013.875986>
- Martínez, M. A. a Gil, J. (2022). Grassroots Struggles Challenging Housing Financialization in Spain. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2036328>
- McCamant, K. a Durrett, Ch. (2011). *Creating Cohousing: Building Sustainable Communities*. New Society Publishers.
- Mulder, K., Costanza, R. a Erickson, J. (2006). The Contribution of Built, Human, Social and Natural Capital to Quality of Life in Intentional and Unintentional Communities. *Ecological Economics*, 59(1), 13–23. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.09.021>
- McCann, E. a Ward K. (2012). Policy Assemblages, Mobilities and Mutations: Toward a Multidisciplinary Conversation. *Political Studies*, 10(3), 325–332. <https://doi.org/10.1111/j.1478-9302.2012.00276.x>
- Musil, J. (1960). Demografická situace kolektivních domů. *Architektura ČSR*, XIX, 196–199.
- Nelson, A. (2018). *Small Is Necessary: Shared Living on a Shared Planet*. Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1zk0mpz>
- Nelson, A. (2019). Housing for Growth Narratives. In A. Nelson a F. Schneider (eds.), *Housing for Degrowth: Principles, Models, Challenges and Opportunities* (s. 3–13). Routledge Environmental Humanities. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315151205-1>
- Nielsen, A. J. a Jensen, C. B. (2013). Travelling Frictions: Global Disease Self-management, Local Comparisons and Emergent Patients. *Science & Technology Studies*, 26(2), 61–79. <https://doi.org/10.23987/sts.55299>
- Novotná, E. (2020). Bydlet (a tvořit) ve svém: Podpora a rozvoj výstavby rodinných domů v šedesátých a sedmdesátých letech. In M. Janečková a I. Lehkoživová (eds.), *Karel Prager a Družstvo pro výstavbu rodinných domků s ateliéry* (s. 132–151). Archiv výtvarného umění.
- Pickerill, J. (2011). Building Liveable Cities Urban Low Impact Developments as Low Carbon Solutions? In H. Bulkeley, V. Castán Broto, M. Hodson a S. Marvin (eds.), *Cities and Low Carbon Transitions*, *Routledge Studies in Human Geography* (s. 178–197). Routledge.
- Pickerill, J. (2012). The Built Ecovillage: Exploring the Processes and Practices of Eco-housing. In M. Andreas a F. Wagner (eds.), *Realizing Utopia: Ecovillage Endeavors and Academic Approaches, RCC Perspectives* (s. 99–110). Rachel Carson Center for Environment and Society.
- Pickerill, J. a Maxey. (2012). Low Impact Development: Radical Housing Solutions from the Grassroots. In A. Davies (ed.), *Enterprising Communities: Grassroot Sustainability Innovations. Advances in Ecopolitics* (s. 65–83). Emerald Publishing. [https://doi.org/10.1108/S2041-806X\(2012\)0000009007](https://doi.org/10.1108/S2041-806X(2012)0000009007)
- Potůček, J. (2018). Československá státní politika bydlení: Mezi cílevědomostí a náhodou. In K. Pučerová, M. Kohout a D. Tichý (eds.), *Jak jsme chtěli bydlet: Bytová politika Československa 1918–1938* (s. 16–25). ARCHITEKTURA & Galerie Jaroslava Fragnera.
- Ruiu, M. L. (2014). Differences between Cohousing and Gated Communities. A Literature Review. *Sociological Inquiry*, 84(2), 316–335. <https://doi.org/10.1111/soin.12031>
- Špičáková, B. a Janečková, M. (2014). *Sídlště Solidarita*. Archiv výtvarného umění.

- Thompson, M. (2020). From Co-Ops to Community Land Trusts: Tracing the Historical Evolution and Policy Mobilities of Collaborative Housing Movements. *Housing, Theory and Society*, 37(1), 82–100. <https://doi.org/10.1080/14036096.2018.1517822>
- Tummers, L. (2015). Understanding Co-Housing from a Planning Perspective: Why and How? *Urban Research & Practice*, 8(1), 64–78. <https://doi.org/10.1080/17535069.2015.1011427>
- Tummers, L. (2016). *The Re-emergence of Co-housing in Europe*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315659886>
- Vašát, P. (2021). From Squat to Cottage: Materiality, Informal Ownership, and the Politics of Unspotted Homes. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1966393>
- Věrtelář, P., Mohylová, M., Rohrerová, L., Kotrla, J., Starostová, O., Kohout, M. ... Karabcová, N. (2019). *Komunitní dům seniorů 2016–2018 Dotační titul Ministerstva pro místní rozvoj*. Ministerstvo pro místní rozvoj.
- Wagner, F. (2012). Ecovillage Research Review. In M. Andreas a F. Wagner (eds.), *Realizing Utopia: Ecovillage Endeavors and Academic Approaches*. *RCC Perspectives* (s. 81–94). Rachel Carson Center for Environment and Society.
- Waldron, R. (2022). Responding to Housing Precarity: The Coping Strategies of Generation Rent. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.2022606>
- Zimmermann, P. (2014). *Co-building the City with Participatory Housing in Strasbourg (France)*. Energy Cities.

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

PRAŽSKÁ PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ JAKO MÍSTA PROTIKLADŮ

Tomáš Hoření Samec, Michal Lehečka (eds.)

Pražská panelová sídliště jsou místa, kde se protíná mnoho protikladů: na jednu stranu jsou ceněna pro to, že zajišťují praktické a relativně málo nákladné bydlení pro velký počet obyvatel, na druhou stranu byla často kritizována pro mnoho dílčích nedostatků i pro svůj celkový urbanistický koncept. Pro své obyvatele

se mohou zdát jako místa, která se příliš nemění, místa, která jsou v jistém smyslu známá a obyčejná. Tato zdánlivá neměnnost se projevuje především v ustálenosti majetkových vztahů, kdy převažuje soukromé a družstevní vlastnictví bytů. To také souvisí s neměnností ve vztahu k sociálnímu a ekonomickému statusu obyvatel, kdy pražská sídliště jsou místem, kde stále bydlí střední třída.

Nicméně pokládat pražská sídliště za místa, kde se zastavil čas a ustaly všechny změny, by byla iluze. Dotýkají se jich totiž procesy, které souvisí s rostoucí tendencí ke komodifikaci bydlení a městského prostoru, dochází na nich ke generační obměně, k plánování revitalizace budov a veřejných prostranství,

někdy souvisejících se zástavbou volných ploch, či přistěhování nových obyvatel, které přináší etnickou diverzitu. Proměňuje se také finanční dostupnost bydlení na pražských sídlištích, kdy rostoucí ceny nemovitostí a potažmo rostoucí nájemné sídliště postupně vzdalují od ideálu místa, kde mohou bydlet různé sociální vrstvy, nejen ti bohatí.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2020

47 s.

ISBN (print) 978-80-7330-376-1

ISBN (pdf) 978-80-7330-377-8

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Tištěnou brožuru si lze bezplatně objednat prostřednictvím e-mailu prodej@soc.cas.cz, případně je dostupná online na https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/horeni_samec_lehecka_eds._-_prazska_panelova_sidliste_jako_mista_protikladu.pdf

„Doufali jsme, že ten byt jednou bude náš.“ Boj za férovou privatizaci v případě iniciativy Moje Písnice*

JAKUB ČERNÝ¹*, YULIYA MOSKVINA², LUDMILA BÖHMOVÁ³

¹Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita

²Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

³Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha

‘We’d Hoped That the Flat Would Be Ours One Day’: The Fight for Fair Privatisation in the Moje Písnice Initiative

Abstract: In this article, we analyse the conditions behind the formation of the tenant initiative Moje Písnice, which existed in Prague between 2016 and 2020. In the theoretical part, we explain the concepts of urban movements and tenant movements in Central and Eastern Europe and emphasise the role of everyday life and emotions in the genesis of a collective actor. We use qualitative methodology based on an analysis of 12 in-depth semi-structured interviews with members and one supporter of the Moje Písnice Initiative. This initiative provides an illustration of the formation of collective actors in the urban space in Central and Eastern Europe. We focus specifically on the historical and social conditions behind the initiative’s development and the emergence of a shared identity and shared housing expectations and the disappointment resulting from unfulfilled hopes. Other important factors that we discuss are the intersubjectivity of emotions and the emancipatory potential of the initiative’s organisational structure, which enabled the participation of people with no prior experience with activism. We also focus on the public’s sense of disillusionment with civic engagement and with the political system in general since 1989. This research contributes to the study of tenant movements in postsocialist countries, which are often an overlooked actor in one of the most important processes in the post-1989 transformation – privatisation. In contrast to previous research, we focus on the role of shared emotions and the subjective experience of historical processes.

Keywords: urban movements, tenant movements, privatisation, emotions, CEE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 2: 197–219

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.023>

* Výzkum byl podpořen v rámci projektu Studentské grantové soutěže Ostravské Univerzity: SGS04/FSS/2021. Výstup byl podpořen v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 260596 a SVV: Sociální inovace, sociální práce a marginalizované skupiny. CEFRES, USR 3138 CNRS-MEAE.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Jakub Černý, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská Univerzita, Českosobratrská 1182/16, 701 03 Moravská Ostrava a Přívoz, e-mail: jakub.cerny@osu.cz.

Úvod

Bydlení v prostředí střední a východní Evropy (dále jen SVE) patří ke společenským segmentům výrazně ovlivněným postsocialistickou transformací na tržní ekonomiku (Lux a Mikeszová, 2012; Pixová a Sládek, 2016). V průběhu tohoto období došlo k mnoha institucionálním reformám na půdorysu procesů demokratizace, zmocnění lokálních vlád v rozhodování (decentralizace moci), privatizace veřejného majetku a deregulace (Sýkora a Bouzarovski, 2012; Tosics, 2019). Procesy privatizace a deregulace představují základní politické a ekonomické tendence transformačního období, které dodnes vzbuzují rozdílné reflexe ve vztahu k bydlení. Někteří autoři zdůrazňují pozitivní stránky privatizace v SVE spojené s nabýváním vlastnických práv (Stanilov, 2007a). Jiní popisují důsledky v podobě nedostupnosti a zhoršení kvality bydlení (Ivanička a Ivanička, 2007; Pixová, 2020), vzniku mocenských struktur založených na politickém podnikání na pomezí legality (Klíma, 2015) nebo rozmach obchodu s chudobou (Kupka et al., 2021). Podle dalších autorů (např. Sýkora, 2009) tyto procesy otevřely prostor pro prohlubování rozdílů mezi obyvateli z různých socioekonomických skupin, etnickou segregaci nebo akceleraci cen nemovitostí a oslabení sociálního státu, který by nerovnosti tlumil.

Sektor bydlení v SVE později ovlivnily také globální procesy, zejména pak finanční krize po roce 2008. Ta je spojena s nástupem velkých investičních společností orientujících se na poskytování nájemního bydlení, prohlubující se prekarizací nájemníků, nejistotou bydlení a celkovou komodifikací sociální funkce bydlení (Lombard, 2021; Muñoz, 2018; Soaita, 2022; Waldron, 2021). Kritičtí urbánní geografové tyto fenomény souhrnně označují termínem krize bydlení (např. Madden a Marcuse, 2016), který se začal v souvislosti se zvyšující se nedostupností bydlení v období po finanční krizi volně používat také v českém veřejném diskurzu. V tomto ohledu se bydlení v prostředí SVE začalo častěji pojímat jako investice (tzv. financializace bydlení) (Černá et al., 2020), což ovlivnilo i chování jednotlivců, státních i soukromých subjektů.

V reakci na dopady globální finanční krize se na poli kritického zkoumání bydlení objevuje také zvýšený zájem o městský aktivismus a boje za práva na město a bydlení (Muñoz, 2018; Soaita, 2022). V tomto ohledu mnozí autoři poukazují na specifickou povahu městského aktivismu v SVE a různorodost jeho podob, které neodpovídají rámcům sociálních hnutí utvářených převážně v prostředí západní literatury (Jacobsson, 2015a). Pro pochopení městských hnutí v SVE, kde je pro občanskou sféru charakteristická nízká důvěra ve formální instituce, ale také ojedinělost spektakulárních a ideologických forem aktivismu, je tak důležité znovu analyzovat procesy vzniku politického subjektu a nových solidárních vztahů (Bitušíková, 2015; Mihaylova, 2004; Williams a Horodnic, 2015).

Ve výzkumu prezentovaném v tomto článku se zaměříme na proces vzniku konkrétní nájemnické iniciativy Moje Písnice a na historické ukotvení tohoto procesu. K případu jsme se dostali skrze náš občanský zájem o problematiku práva na bydlení a na město. V českém prostředí jde o poměrně ojedinělý případ

nájemnické sebeorganizace, na kterém lze pozorovat formování kolektivního aktéra na pozadí postsocialistické transformace. Náš zájem i charakter případu nás vedly ke snaze o hlubší porozumění dané kauze z výzkumnické perspektivy, a to v souvislosti s tím, že relevantní studie věnující se nájemnickým iniciativám v českém prostředí spíše chybí a tématem se zabývají převážně média nebo angažované skupiny.

Nejde však pouze o absenci širšího zájmu o téma v českém prostředí. I zahraniční výzkumy v prostředí SVE se věnují především formám a taktikám organizace nájemnických hnutí, jak poukazujeme v první kapitole teoretické části. V té souvislosti Jacobsson a Korolczuk (2019) zdůrazňují, že výzkumy by se měly zabývat vznikáním politického aktéra v kontextu městského aktivismu v SVE. Téma utváření kolektivního aktéra v kontextu aktivismu za bydlení zpracováváme v druhé teoretické kapitole. Jako rámec nám slouží role každodenních vztahů (Jacobsson a Korolczuk, 2019; Soaita, 2022) a význam emocí při mobilizaci i jejich historické souvislosti, což není dosavadním výzkumem městských hnutí v SVE dostatečně analyzováno a v českém kontextu dokonce chybí úplně. V předkládané studii si klademe ústřední výzkumnou otázku: *Jak se utvářel kolektivní městský (nájemnický) aktér (iniciativa Moje Písnice) v kontextu privatizačního procesu postsocialistické transformace?*

V empirické části článku přinášíme analýzu skupiny nájemníků pražského sídliště Písnice spojených v iniciativě Moje Písnice (dále jen Iniciativa). Iniciativa vznikla na pozadí privatizačních procesů, kdy docházelo k převodu bytového sídliště do soukromé sféry. Privatizace stávajícím nájemníkům, obvykle původně podnikových bytů, představovala v českém prostředí běžnou praxi. V některých případech však došlo k privatizaci velkých bytových fondů do rukou soukromých investičních společností, což vedlo ke zhoršení nájemních podmínek a vyvolalo silné reakce původních nájemníků (Černá et al., 2020), což byl i případ Písnice. Zkoumání Iniciativy dává vhled nejen do formování kolektivního aktéra v prostředí městského aktivismu v SVE, ale také přináší důležité svědectví o prožívání transformačních procesů, v tomto případě privatizace, optikou samotných nájemníků.

Městská sociální hnutí ve střední a východní Evropě

Koncept „městských sociálních hnutí“ vznikl v reakci na nedostačující pozornost urbánní sociologie k fenoménu nepokojů ve městech. Starší výzkumy (např. Castells, 1983) pojímaly městská sociální hnutí jako možnost ovlivnit utlačující sociální struktury, pozdější výzkumy se zaměřovaly na vliv, diferencovanost, rozdrobenost a schopnost těchto hnutí ovlivnit způsoby rozhodování ve městě (Mayer, 2006; Mayer, Boudreau, 2012; Pickvance, 2003). Obecně lze říct, že městská hnutí usilují o ovlivnění fyzického prostoru, sociálních vztahů a politického procesu ve městě (Pruijt, 2007). Jsou různorodá, ale všechna prosazují „právo na město“ ve smyslu přístupu ke zdrojům (sociální služby, bydlení) a proměny

vlastní identity prostřednictvím proměny městského prostředí (Lefebvre, 1968). Městská hnutí ze své podstaty vystupují proti těm, kteří z procesu urbanizace těží přidanou hodnotu (developeři a investoři) (Harvey, 2008), čímž se snaží artikulovat jiné než kapitalistické významy městského prostoru.

Zatímco na Západě městská hnutí vznikala jako reakce na krizi fordismu v šedesátých letech, v SVE představují odpověď na specifickou podobu postsocialistické transformace (Domaradzka, 2015; Hamel, 2014; Mayer, 2007). Konkrétně reagují na proměny města v důsledku urbánní neoliberalizace a na vznik nových nerovností ve městě (Jacobsson, 2015b; Petrović a Backović, 2020; Pixová a Sládek, 2016; Polanska, 2010; Stanilov, 2007b). Vývoj demokratických institucí v SVE zaostával za tržními mechanismy, což vedlo k demokratickému deficitu na lokální úrovni, ztrátě vlivu samospráv na městský prostor, neomezené moci soukromého sektoru, korupci, propojení ekonomických a politických elit a omezení příležitostí pro aktivismus (Cook, 2010; Horák, 2007; Jacobsson, 2015a; Pixová, 2018, 2020; Sýkora a Bouzarovski, 2012; Temelová, 2009). Pixová (2018) nazývá tyto změny postsocialistickou šokovou terapií. Územní plány měst, základní nástroj proti deregulovanému rozvoji měst, v tomto kontextu naopak sloužily pro facilitaci soukromých a ekonomických zájmů a byly předmětem četných změn¹. Aktivisté v SVE tak jednají spíše v uzavřené struktuře politických příležitosti, v „institucionálně inkoherentním kontextu postsocialistické transformace a ne-transparentním legálním prostředí“ (Pixová, 2020, s. 19–20). V postsocialistickém prostředí dochází k nekultivovaným a neregulovaným konfliktům a vzájemné delegitimizaci aktivistů a politiků. Koalice mezi různými aktéry v tomto prostředí pak hrají podstatnou roli (Clément, 2015; Horák, 2007; Pixová, 2018; Polanska, 2015; Polanska a Piotrowski, 2015).

Jiní autoři poukazují na rozmanitost aktivismů v SVE, které nabývají různých podob od profesionálních a formálních organizací k neformálním iniciativám organizovaným zespoda po flexibilní organizační formy upravující svou podobu podle okolností (Bitušíková, 2015; Petrović, 2020). Rozmanitost se projevuje také tím, že aktivismus není nutně politický, často má etický ráz občanské sféry a nepolitické politiky (Jacobsson, 2015a) nebo je lokálně zaměřený i bez ohledu na to, že je *per se* reakcí na globální procesy (Pixová, 2018). Výzkumníci městských hnutí v SVE poukazují na metodologickou nutnost jít za hranice analýzy protestních událostí nebo sítí advokačních organizací (Císař, 2008, 2013; Jacobsson, 2015a; Jacobsson a Korolczuk, 2019) a zaměřit se na jiné druhy politického jednání. Městští aktivisté se často svou organizací staví do opozice vůči institucionálním a organizačním formám občanské sféry (NNO) a zdánlivě nepolitickou činnost proměňují v praxi aktivního občanství (např. hodiny jógy zdarma), žijí politikou každodennosti a budují vztahy založené na solidaritě (Jacobsson, 2015b; Jacobsson a Korolczuk, 2019; Polanska, 2020).

¹ Např. v roce 2013 Arnika zaznamenala víc než dva tisíce změn v Pražském územním plánování (Pixová, 2020, s. 42)

Nájemnická hnutí v SVE

Specifickou formou boje o bydlení v SVE jsou nájemnická hnutí. Svým způsobem tak představují předpoklad pro boje o město, protože jak poukazuje Muñoz (2018), centrálním prvkem bytí ve městě je domov, bez kterého je boj za město problematický nebo nemožný. Výzkum nájemnických iniciativ v prostředí SVE se věnuje především formám organizace, taktikám a tvorbě aliancí. Co se týká organizace, nájemnické organizace nabývaly v prostředí SVE různých forem od sebeřídících komitetů usilujících o privatizaci, renovaci a stavbu nových bytů pro nájemníky (Láng-Pickvance a Manning, 1997; Pickvance, 1994, 1996) po komunitní organizace a bytová partnerství, které usilovaly o ochranu susedství (např. proti nelegálním stavbám) nebo o údržbu bytů (Aidukaite, 2015). Z hlediska tvorby aliancí mají nájemnická hnutí v SVE rysy transakčních hnutí (snaží se budovat vztahy s jinými organizacemi), ale zároveň jsou založené na sebeorganizaci (Polanska, 2015). Na rozdíl od NNO jim mnohdy chybí finanční podpora ze zahraničí a fungují na základě menších buněk a pragmatických zájmů (Polanska). V souvislosti s polským hnutím Polanska poukazuje na taktickou důležitost budování aliancí (např. mezi nájemníky a squatterry), na roli zprostředkovatelů s vysokým sociálním a kulturním kapitálem, asymetrický vztah mezi médii a aktivisty a na důležitost strategických aliancí s politiky (Jeziarska a Polanska, 2018; Polanska, 2015; Polanska a Piotrowski, 2015). Dochází také k závěru, že konsolidovaná, neflexibilní, ideologická a identitární pozice může být překážkou pro budování aliancí. Co se týká taktik, nájemnická hnutí často interagují s institucionálním systémem, než že by se ho pokoušely přímo konfrontovat (Polanska, 2015). Příkladem jsou členové Sdružení nájemníků Prahy 1, kteří vstoupili do politiky a pokoušeli se o redistribuci peněz z privatizovaného majetku nebo protestovali proti deregulaci nájmu (Pixová, 2020, s. 95–96).

Pro nájemnická hnutí v SVE je podstatná ambivalentní role privatizace bydlení. V západní literatuře je privatizace považována za negativní jev doprovázející neoliberalizaci západních měst v osmdesátých letech a je spojována s deregulací, zeštíhlením sociálního státu, nadvládou tržní logiky, oslabením městských demokratických institucí a s komodifikací měst (Brenner a Theodore, 2002; Mayer, 2007, 2016; Peck et al., 2013). Hnutí bojující za právo na město jsou proto asociována s bojem proti privatizaci, a ne za ni. Jak ale ukazují výše uvedené výzkumy, boj za privatizaci může být v SVE naopak předmětem artikulace práva na bydlení a důvodem občanské mobilizace. To vychází z odlišných historických souvislostí, kdy velké množství lidí mělo možnost privatizovat státní nebo podnikové byty, které před revolucí obývali, a zajistit si tak bezpečné bydlení v době, kdy se oslabovala státní podpora bydlení, docházelo k celkové deregulaci tržního prostředí a s tím související komodifikaci celého segmentu bydlení. K rámování těchto bojů za privatizaci koncepty práv na město a na bydlení přistupujeme po následující úvaze. Na jednu stranu je privatizace individualizujícím procesem nabývání majetků, proto jen stěží můžeme v tomto případě boje za bydlení mluvit o kolektivní spotřebě (např. městské byty nebo doprava), o které usilují městská hnutí (Castells, 1983). Na druhou stranu musíme mít na mysli, že právo na město a na

bydlení nerozporuje malé soukromé vlastníky. Klíčovým kritériem tedy nemusí být soukromé vlastnictví jako takové, ale těžba renty na úkor těch, kdo nevlastní. To časem vede k monopolizaci, nadvládě velkých investičních společností a odsunutí nemajetné třídy za město (což bylo případem i několika našich informantů z Písnice). Na tento rozdíl mezi malým soukromým vlastníkem a velkou společností upozorňoval už i Karl Marx (1959), ze kterého vychází mimo jiné i teoretici práva na města Lefebvre a Harvey. V kontextu SVE je také důležité zmínit, že jednou z funkcí bydlení je ontologická jistota, která v období politické a ekonomické turbulence hraje velkou roli (Dupuis a Thorns, 1998; Gibas, 2015). V tomto ohledu a v kontextu postsocialistické transformace může privatizace do rukou nájemníků nebo nájemnických organizací (družstev nebo společenství vlastníků) představovat specifickou formu boje za právo na bydlení v deregulovaném prostředí, kde se prosazují velké investiční společnosti orientující se na výtěžek z nájmu.

Formování nájemnické iniciativy v kontextu transformačních procesů SVE

Formování nájemnických iniciativ představuje málo prozkoumané téma utváření kolektivního aktérství v podmínkách, které jsou spojené spíše s nízkou mírou angažovanosti. Samotná precarizace bydlení je spojována se snížením schopnosti nájemníků bojovat za právo na město a být politicky aktivní (Muñoz, 2018; Waldron, 2021). Transformace devadesátých let (privatizace a komodifikace bydlení, individualizace, zvětšující se nerovnosti) zase s odmítnutím občanské participace (Aidukaite, 2015), a to hlavně u sociálně slabších skupin (Pickvance, 2001). Mnozí (Lombard, 2021; Soaita, 2022) si nicméně všímají, že i v nerovných a nejistých podmínkách nájemního bydlení se objevuje aktérství formující rezistenci a specifické podoby aktivismu, které jsou méně spektakulární a ideologické a mohou tak unikat pozornosti výzkumníků. Jak poukazuje Jacobsson a Korolczuk (2019), města vytváří prostor, kde se lidé organizují směrem od privátního k veřejnému, ale způsobem, který je bližší každodennímu životu. Kolektivní identita, která je předmětem výzkumu mobilizace sociálních hnutí, se tak netvoří ani tolik vybočením z každodennosti, například sdílenou účastí na protestu nebo jiných aktivitách zaměřených navenek (Gamson, 1991) nebo vymezením se vůči opoziční skupině aktérů, ale sdílením každodenních aktivit a starostí (Flesher Fominaya, 2010). Malé činy a interakce každodenního života mohou být klíčové pro cestu k aktivismu v prostředí SVE, které je v mnohém ohledu specifické. Veřejný prostor je depolitizovaný, v občanském sektoru vládne nedůvěra k ostatním, ale také ke spektakulárním kolektivním akcím, kde otevřený politický protest může nést rizika (Bitušiková, 2015; Jacobsson a Korolczuk, 2019; Mihaylova, 2004; Williams a Horodnic, 2015). Jacobsson a Korolczuk (2019) poukazují na to, že pro zapojení do městského aktivismu v SVE jsou důležitá tzv. „společná místa“, kde lidé mohou probírat své starosti, kde se také formují jejich identity a která jsou v důsledku také místem pro rozvoj kolektivního aktérství. Takovými místy mohou být veřejné služby v sousedství, části ulic, domů nebo veřejného prostranství, kde se osobní mise s veřejným. Bradley (2014) v té souvislosti poukazuje na tzv. lokalismus při

budování demokratických aktivistických struktur, kdy z podstaty nehierarchické a každodenní vazby mezi nájemníky nebo sousedy, původně založené na každodenní solidaritě (půjčování nářadí, sdílení novinek, starost o společné prostory domu apod.), mohou sloužit jako podklad pro organizaci nájemnické iniciativy ve chvíli, kdy dochází k ohrožení, například pod tlakem na vymístění.

Kromě procesu privatizace a budování každodenních lokálních vazeb analyzujeme význam emocí v kontextu hnutí Moje Písnice. Emoce hrají klíčovou roli ve výzkumu politické participace (Adams, 2003; Della Porta a Giugni, 2013; Summers-Effler, 2002) a celkově v intersubjektivním procesu tvorby (politických) významů (Durnová, 2018). Spolu se Sarou Ahmed (2014) pokračujeme v sociologickém přístupu, který rozumí emocím jako praktikám, které se odvíjí od sociálních a kulturních podmínek. V kontextu postsocialistické transformace se pak objevuje směsice sdílených emocí, od euforie a naděje k deziluzi, nostalgii, zlosti a naštvání (viz sborník Svašek, 2006a). Transformace ve sféře bydlení tedy není pouze o politické a ekonomické změně, ale také o emocionálních procesech, které mohou vést k různým druhům jednání. Vlastnictví se transformuje do podoby „lepkavého objektu“ (Ahmed, 2014), se kterým je spojená touha a uspokojení, ale také frustrace při jejich nenaplnění. Tento společenský význam vlastnictví se šíří pomocí procesů privatizace, restituce, statní podpory hypoték či reklamy. Restituce není jenom ekonomickým procesem, ale i emocionálním dramatem pro majitele, kteří ji považují za návrat morálního dluhu, ale také pro nájemníky, kteří do bydlení investovali práci, čas a prožili v něm část svého života (Zerilli, 2006). Emoce přitom nejsou jen individuálním fenoménem, ale mají formu „společenských emočních diskurzů a činů“, tělesných zážitků (zejména v napojení na území), ze kterých se odvíjí osobní a sociální identita, jak ukazuje výzkum dynamiky majetkových vztahů na česko-německém pohraničí (Svašek, 2006b, s. 110). Někteří autoři (např. Fullilove, 2016; Valli, 2021) staví emocionální prožívání do centra problematiky gentrifikace a vymístění. Poukazují na dopady nepřímých forem vymístění nebo prekarizace v bydlení, na vnímání smyslu života a duševní zdraví nájemníků. Od emocí a jejich sdílení, v souvislosti s proměnami města, se pak odvíjí možnosti rezistence vůči různým formám vymístění (Fullilove; Valli). V té souvislosti poukazuje Polanska (2017) ve své studii polských nájemníků na propojení procesu kolektivní organizace a přerodu negativních emocí studu a viny v oprávněný hněv či naději a zplnomocnění. Právě proměna negativních emocí v pozitivní zážitky naděje a aktérství souvisí se zvýšenou participací v aktivismu a schopností překonávat výzvy, které aktivismus přináší, jak poukazují výzkumy na poli sociálních hnutí (Fletcher Fominaya, 2010).

Metodika

Vzhledem k explorační povaze výzkumného problému, zabývajícím se fenoménem utváření kolektivního aktéra, jsme zvolili kvalitativní výzkumnou strategii. Výzkum tedy používal také kvalitativní metody sběru dat, polostrukturované

rozhovory, které jsme doplňovali vlastním pozorováním při pohybu po sídlišti nebo neformálními rozhovory s obyvateli a podporovateli Iniciativy. Výzkumný kontext sídliště Písnice jsme zvolili na základě našeho občanského zájmu o oblast práva na bydlení (viz pozicionalita níže), a tedy i obeznámenosti s kauzou. Chtěli jsme celému případu porozumět především z pozice jeho aktérů – obyvatel – a přispět tak k vědění o aktivismu na poli bydlení v České republice. Zároveň v nás ale iniciativa Moje Písnice probouzela výzkumný zájem, protože jde v českém kontextu o jedinečný případ městského hnutí, které bojovalo o podobu privatizace. Písnici jsme zvolili také proto, že k boji docházelo poměrně nedávno (v letech 2016–2020), a bylo tak možné dostat se k aktivním členům a jejich vzpomínkám. V případě Písnice šlo také o nájemní bydlení vlastněné jedním subjektem, což snižovalo komplexitu a zkreslení. Hlavním kritériem výběru informantů byl převážně status dlouhodobého obyvatele sídliště (více jak 15 let) a také aktivní zapojení v iniciativě Moje Písnice nebo v případě solidárních aktérů aktivní podpora jejího úsilí. Pro výběr konkrétních informantů jsme pak použili metodu sněhové koule, kdy jsme nejdříve oslovili klíčové figury Iniciativy, které nám následně pomohly kontaktovat další aktivní nájemníky, kteří Iniciativu podporovali a účastnili se jejích aktivit. V tomto procesu jsme se také snažili o určitou heterogenitu souboru, aby se v něm objevili i lidé, kteří nebyli v samotném jádru Iniciativy. Výzkumný soubor tvořilo 11 nájemníků (šest mužů a pět žen) a jedna podporovatelka, která byla zároveň místní političkou. Velikost výzkumného souboru se řídila principem saturace, kdy jsme průběžně analyzovali získaná data a neustále se tázali, zda se setkáváme s novými významy a kategoriemi, nebo zda dochází k nasycení. Rozhovory probíhaly v různých prostředích, která si vybírali samotní participanté (doma, v práci, ale také online v důsledku pandemie covidu-19). V rozhovorech jsme se nezaměřovali pouze na období privatizace, ale také na celkovou zkušenost s životem na sídlišti, abychom pochopili širší kontext utváření kolektivní organizace, vztah lidí k místu, a tedy i možné historické souvislosti. Ústředním tématem rozhovorů byly otázky zaměřené na vznik Iniciativy v kontextu privatizace sídliště a subjektivní zkušenost s jejím fungováním i následné prožívání dopadů privatizace a samotného zapojení do Iniciativy.

Ve výzkumu jsme se také vyrovnávali s pozicionalitou vlastní i našich informantů. Naše vlastní role ve výzkumu byla spojena s naším vztahem k akademické instituci, ale také s dalšími aktivitami, které vycházejí z našeho zájmu o širší hnutí za právo na bydlení v ČR. Právě tato druhá role nám pomohla navázat důvěru při prvních kontaktech, ale vyvolávala také obavy, jak s informacemi bude dále nakládáno a k čemu budou využity, zejména v souvislosti s pocíťovanou nejistotou bydlení v budoucnu. Otázky důvěry a smyslu výzkumu tedy byly klíčové. Někteří členové Iniciativy vyjadřovali únavu z podávání rozhovorů do médií, měli pocit, že jejich svědectví je ve chvíli, kdy už je „dobožováno“, zbytečné. Na tyto obavy jsme se snažili reagovat rozpoznáním jejich pocitu nespravedlnosti z prodeje sídliště investiční společnosti. Pro lepší pochopení respondentů jsme často popisovali i naše další aktivity, do kterých jsme se zapojovali nejen jako

akademici, ale také jako aktivisté v oblasti bydlení (např. v organizaci Re-set). Poukazovali jsme na naši provázanost s občanským sektorem a možnost využít výsledky a zkušenosti pro podporu komunitního organizování v jiných sousedstvích, které čelí vymístění. Pro některé informanty bylo důležité slyšet, jaká instituce výzkum financuje a jakým způsobem a kde budou data z výzkumu použita (například, že budou anonymizována; nebudou použita v médiích apod.).

Ke sběru a analýze dat jsme přistupovali v duchu tematické analýzy (Nowell et al., 2017) a konstruktivistické zakotvené teorie (Clarke, 2006; Charmaz, 2012). V praxi to znamenalo, že jsme od začátku rozhovory průběžně kódovali, vytvářeli předběžné kategorie, na jejichž základě jsme dále upravovali výzkumnou otázku i samotné dotazování. Tyto kroky jsme prováděli nezávisle na sobě a analytické kategorie opakovaně srovnávali pro zvýšení validity závěrů. V analýze jsme nicméně neprocházeli striktně všechny kroky doporučené zakotvenou teorií, ale zůstali spíše u popisu klíčových kategorií a témat, které jsme propojovali do smysluplného příběhu, jenž kopíroval některé chronologické události spojené s historií sídliště.

V analýze jsme postupovali tak, že každý člen týmu prošel prvních 2–3 přepsaných rozhovorů a vytvořil soubor kódů a předběžných kategorií. Po tomto prvním kole jsme rozčlenili kódy v rámci několika chronologických etap (před privatizací, období první privatizace, mezidobí, druhá privatizace a postprivatizační období) a dále jsme tato období i tematické celky zpřesňovali. Pro zacílení analýzy jsme se nejdříve zaměřili především na období druhé privatizace, které bylo spojené s fungováním iniciativy Moje Písnice. Postupně ale začalo být zřejmé, že témata vynořující se v předchozích etapách příběhu informantů hrají podstatnou roli při interpretaci vznikání kolektivního aktéra v období boje o druh privatizace (tedy mezi lety 2016 a 2020) a začali jsme s nimi tedy pracovat mimo rámec chronologických etap. Oproti klasickému postupu zakotvené teorie jsme také, spíše než čistě induktivní metodou, vynořující se kategorie diskutovali s literaturou a vnesli tak zaměření na emocionální stránku formování Iniciativy a historický kontext, které podle nás představovaly nejzajímavější část analýzy. Na základě několika kol pročitání, kódování, shlukování a diskuse s literaturou i kolegy v týmu, jsme se shodli na hlavních kategoriích, které přibližují proces utváření kolektivního aktéra, povahu samotné organizace, její demokratický a emancipační potenciál, dopady organizování a samotné privatizace na prožívání členů Iniciativy. Pro účely tohoto článku pak prezentujeme několik klíčových tematických celků, které mapují utváření kolektivního aktéra v kontextu privatizačního procesu postsocialistické transformace:

- sociálně-historické podmínky utváření kolektivního aktéra,
- od neformálních vztahů k občanské organizaci a role intersubjektivní emocí ve vzniku kolektivního aktéra,
- utváření organizace a její emancipační role,
- proměna prožívání a následná demobilizace.

Výsledky výzkumu

Empirická část textu zodpovídá vytyčenou výzkumnou otázku a pokrývá hlavní aspekty vzniku iniciativy Moje Písnice i následnou zkušenost s jejím fungováním. Pro lepší pochopení celého procesu utváření Iniciativy i jednotlivých zkoumaných fenoménů radíme text chronologicky, vkládáme do něj také faktografické poznámky k historii sídliště a vývoji privatizační kauzy. První část se věnuje aktivizačním momentům a předpokladům pro zformování Iniciativy (sdílná identita, očekávání a pocit nespravedlnosti z jejich nesplnění), druhá část emancipačnímu potenciálu organizace. Poslední část je věnována důsledkům nejen mobilizace a organizace samotné, ale i konečné privatizace.

Předpoklad utváření kolektivního aktéra: sociálně-historické podmínky

Sdílená identita a sdílená každodennost

Projekt sídliště Písnice vznikl v druhé polovině sedmdesátých let. V rámci kolektivizujícího principu se na výstavbě sídliště podíleli budoucí obyvatelé, tehdejší zaměstnanci státních podniků (Vojenské stavby, Plynárny, Ministerstvo paliv a energetiky aj.) (Rychlíková, 2021). Tento princip byl charakteristický pro sociální skladbu sídlišť za socialismu, kde byli často obyvatelé umísťováni dle společného zaměstnavatele. Na jeho základě byla nejen socioekonomická, ale i věková skladba sídliště spíše homogenní. Obyvatelé sídliště Písnice spolu tedy sdíleli podobné životní milníky, zahrnující například výchovu malých dětí. Klíčové podmínky poskytnutí bydlení spočívaly v zapojení se do stavby sídliště a v závazku setrvání po dobu dalších 10 let v daném podniku: „... všichni, když dostávali ty byty, tak museli pracovat na tom sídlišti, odpracovat hodiny, pak být 10 let u toho podniku“ (r5). Společný každodenní život nahrával vzniku sdílené identity na sídlišti. Jako podstatné identifikují respondenti to, že se v době nastěhování nacházeli v podobné životní situaci („mladí novomanželé“) a s ostatními sdíleli určité charakteristiky, které vnímali pozitivně („perspektivní“, „samí slušní, příjemní lidé“, „normální Češi, taková střední třída“). Sousedskou komunitu tak spojují především s existencí sousedské solidarity a vzájemného rozpoznání se: „... společně jsme slavili třeba narozeniny dětí, tadyhle jsme chodili si dělat ohýnky, opejkat burty, jo, prostě znali jsme se tu, mohli jste se na kohokoliv obrátit.“ (r3) Jak ukazuje jedna z respondentek, sdílená identita byla také posilována absencí silných sociálních nerovností (buď na základě práce, nebo etnicity): „... zajímavá tady byla skladba obyvatelstva, tady bydleli úředníci ministerstva průmyslu, ale vedle rodina Roma-kopáče, který pracoval v nějakém podniku energetickém, takže dostal vlastně větší byt než můj manžel jako inženýr, tady se to nerozlišovalo...“ (r3)

Infrastruktura sídliště a blízkost k přírodě posilují kolektivní identitu tím, že jí dodávají sdílený narativ o minulém krásném a nerušeném životě:

... bydlelo se mi tam krásně, člověk vidí svoji práci každodenně, ví, jak to tam probíhalo... (r8)

... to tam bylo moc příjemný pro děti, uzavřený, nejezdily tam auta, jenom místní tam parkovali, takže jsme tam byli hrozně spokojení, tam ta Modřanská rokle, bylo kam chodit do přírody. (r10)

Zároveň infrastruktura sídliště poskytovala prostor pro mezigenerační setkávání, (např. bazén, kam rodiče vodili děti plavat) (Hoření Samec a Lehečka, 2020, s. 31). Celkově se dá říct, že socialistická politika bydlení a s ní související podmínky se svým způsobem podílely na utváření sousedských vazeb na sídlišti, které později hrály roli při vzniku Iniciativy.

Sociální psychologové Haslam a Reicher (2012) popisují, že jedním ze základních předpokladů vzniku rezistence je přesvědčení skupiny, že sdílená identita je předmětem nespravedlivého útlaku. V případě Písnice jako i v případě mnohých městských iniciativ v SVE nebyl pocit nespravedlnosti odvozen od ideologie, jako spíše od každodenních pragmatických zájmů (bydlet) a určitého historického momentu, který přinášel nové možnosti. Zažitá sociální norma devadesátých let deklarovala právo na odkup bytů stávajícím nájemníkům a podporovala sdílená oprávněná očekávání: „*všichni skoro v České republice měli možnost odkupu těch podnikových bytů*“ (r3). Touha „bydlet“, jak často říkali informanti, je individuálním, ale zároveň společným pragmatickým cílem, daným novou sociální normou, která pak spojovala většinu obyvatel sídliště nad rámec neformálních sousedských vazeb: „*Nás sjednocovalo to, že chceme získat ty byty, jako do svého vlastnictví... neplatit nájem... tam nějaká ideologie nebyla.*“ (r1) Privatizace do rukou stávajících nájemníků měla zaručit kontinuitu a zachování principu práva na bydlení (pro část nájemníků) také v novém tržním prostředí: „*... když jsem odcházel od vojenských staveb, které se rozpadly '93, tak nám bylo řečeno, že ty byty vlastně nám přenechají*“ (r12). Podle respondentů se tyto přísliby opakovaly i po převedení sídliště do rukou polostátní společnosti ČEZ v devadesátých letech, kdy začalo docházet i ke konkrétním přípravám převodu majetku.

Sdílený pocit nespravedlnosti

Klíčový moment, který zvýšil pocit nespravedlnosti, nastal kolem roku 2003, kdy mělo dojít k dlouho připravované privatizaci do rukou bytových družstev: „*My jsme dostali nabídku od ČEZu, abysme ty byty odkoupili, ale s tím, že nám neodprodají jednotlivé byty, ale že se můžeme utvořit po logických a logistických celcích.*“ (r5) Nájemníci shromáždili kapitál, mnozí z nich prodali auta nebo chaty, vzali si půjčky nebo úvěry, aby dosáhli na základní vklad do družstva. Z prodeje nicméně v poslední chvíli sešlo, když ČEZ od prodeje bytů nájemníkům odstoupil s argumentem ekonomické nevýhodnosti transakce a možných obvinění akcionářů z neplnění principu řádného hospodaře. V tento moment tak došlo k delegitimizaci původní dohody o právu na bydlení jako o právu na odkup, postaveném na vstupních podmínkách vycházejících z předlistopadového diskurzu bydlení. Převládá zcela nový diskurz, určený čistě tržními měřítky, který vtiskl privatizaci odlišnou podobu.

Delegitimizace dohody a důsledky z neuskutečněné privatizace vyvolaly v nájemnících *sdílený pocit nespravedlnosti*:

... No ta nespravedlnost. Manžel měl pocit opravdu, že musel být u toho podniku, od kterého to dostal, že tam musel být 10 let. Jako nás opravdu okradli, všichni ti lidi měli právo na ty byty. Protože to dostali od toho podniku... (r11)

Tuto zkušenost popisují jako „skličující“, „demotivující“, „vyvolávající nejistotu“. Někteří lidé se odstěhovali, ale část sídliště se s ČEZem neúspěšně soudila, čímž situace na mnoho let „zamrzla“. Informanti uváděli paralelu s kauzou OKD bytů² a vnímali v neproběhlé privatizaci a neúspěšných soudech hlubší vliv korporátních zájmů na justici a politiku. Konkrétní zkušenost s nerovným postavením běžných občanů a velkého kapitálu pak funguje jako jeden ze zdrojů emocí vzteku a bezmoci silně zakotvených v dynamice polistopadového vývoje:

Byli jsme nadšení, že se jdeme soudit, že to přece musíme vyhrát, a když jsme to prohráli a zjistili jsme, že proti ČEZu nemáme šanci, zřejmě v téhle republice, tak to bylo takový skličující, no. A pak se to vlastně, zavřely se vody a bylo to, bylo ticho, nic se nedělo. (r10)

Již před samotným vznikem iniciativy Moje Písnice se tak na sídlišti hromadilo naštvaní a frustrace na základě pocitu nespravedlivého útlaku a sdíleného pragmatického zájmu bydlet. Ale zároveň nešlo jen o něj, předpoklady pro pozdější mobilizaci se odvíjely od sousedské komunity, vyznačující se sdílením každodenních věcí, identifikací s místem a zážitkem dobrého bydlení.

Od neformálních vztahů k občanské organizaci a role intersubjektivní emocí ve vzniku kolektivního aktéra

Mobilizaci nájemníků odstartoval v roce 2016 nečekaný krok ČEZu, který měl definitivně zneplatnit oprávněná očekávání spjatá s bydlením na sídlišti. Jako klíčový moment identifikují všichni respondenti obdržení formálního dopisu, který v nich vyvolal „šok“. Dopis obsahoval oznámení, že se sídliště bude prodávat do rukou investiční společnosti. V tuto chvíli nešlo již „jen“ o to, zda situace zůstane nadále stejná (nájem u ČEZu) nebo se zlepší (privatizace bytovým družstvům), nýbrž o hrozbu zhoršení situace (zvyšování nájmů, změna podmínek užívání bytů), a zejména pak o potvrzení neplatnosti dohod a očekávání spjatých s historií života dlouhodobých obyvatel tohoto místa: „*Doufali jsme, že ten byt bude jednou náš.*“ (r11) Obyvatelé byli postaveni před hrozbu nepřímého vymístění prostřednictvím navýšení nájmů a nevýhodných smluv v případě nástupu soukromé

² Blíže o kauze pojednává například kapitola „Financializace bydlení. Když se z domova stává investice“ (Černá et al., 2020) v knize *Za hranice kapitálu*.

investiční společnosti jako nového vlastníka. Podle Twigge-Molecey (2014) nebo Desmonda a Shollenberger (2015) vymístění může mít i subtilní, nepřímou formu, kdy k vynucenému odstěhování nedochází na základě přímého vypovězení z nájmu nebo evikcí, ale na základě zásadní proměny podmínek, které stěžují aktuální nebo budoucí život v daném místě (zvýšení nájmu, proměna veřejných služeb, zhoršení životního prostředí apod.). Vymístění v tomto ohledu představuje podstatnou změnu v mocenských vztazích, která znemožňuje dále se identifikovat s místem k životu (bydlení v překérním nájmu) a spojovat s ním svou budoucnost. Informanti spojovali tento moment se směsicí negativních emocí (naštvaní, zmatení, zlost), prohlubující již dříve přítomný pocit nespravedlnosti: „... souseď, který pracoval ve vojenských stavbách, to sídliště stavěl vlastníma rukama a teď najednou měl zjistit, že to celé stavěl pro nějaké developery a že z toho bude platit pěkně vysoký nájem“ (r3).

Vznik Iniciativy byl spojený s rychlou proměnou původně negativních emocí v pocit sdílené naděje. To souviselo s jedním z prvních kroků Iniciativy, která v reakci na dopis podala žalobu na firmu ČEZ, kterou se snažila zpochybnit její vlastnické právo sídliště díky nejasnostem během privatizace ze státních podniků do polostátního ČEZu v devadesátých letech. Na základě žaloby první zájemce (investiční společnost finančníka Krupy) od plánované koupě odstoupil. Tento moment vyvolal v mnohých naději, že je možné situaci kolektivním organizováním změnit: „Úplně nejlepší bylo, to byla taková ta největší naděje, když ten Krupa, který to chtěl koupit, a vlastně to sídliště podalo proti tomu ten protest, tak to byla taková naděje, že on odstoupil.“ (r4) Individuální pocity nespravedlnosti nebo bezmoci se v Iniciativě přetvářely na „bojovou náladu“ a euforii: „... taková euforie, boj za něco, za něco našeho, něco, co nás docela stmelovalo“ (r7) nebo posilovaly kolektivní odhodlání k odporu: „500 nebo 1 000 lidí sešlo a tam se říkalo, že s námi takhle nemůžou jednat“ (r8). Iniciativa se tedy stala svého druhu emoční infrastrukturou, která umožňovala projev silných emocí: „... dozvídáte, že naše pozice není šťastná, ale zároveň něco se děje. Máte možnost vyjádřit se, projevit svůj názor a člověk si občas i zařve nebo zaskanduje“ (r5), což vedlo k legitimizaci jejího vzniku a motivovalo členy k zapojování se oproti preferenci pouze individuálních řešení nebo uzavírání se v již existujících sítích na úrovni jednotlivých vchodů.

Podle mnohých autorů (Adams, 2003; Della Porta, Giugni, 2013; Summers-Effler, 2002) emoce představují důležitý rozměr aktivistického zapojení, jak se ale ukázalo v příbězích obyvatel, samy o sobě nejsou jediným předpokladem pro kolektivní mobilizaci nájemníků v městském prostoru. Obyvatelé je mohou také prožívat jako paralyzující: „... já jsem vůbec nevěděla, co mám dělat“ (r10) a u mnohých mohou vést k odcizení nebo bezmoci, jak se také projevilo u části sídliště, která zůstala nezapojená a pasivní:

Lidi bývali vzteklí, když šli, když jsem je potkávala, když jsem šla z práce a oni se vraceli, tak všichni zuřili, byli vzteklí, bezmocní. (r6)

... se cítili v nejistotě. Někteří bývali chtěli, aby to dopadlo dobře, ale nezapojovali se. Nevím, jestli měli strach... (r11)

V transformaci individuálních emocí na kolektivní sehrály důležitou roli užší sousedské vazby na úrovni jednotlivých vchodů, které byly spjaty s každodenností života na sídlišti a mohly tak poskytnout funkční platformu pro sdílení emocí. Jednotlivé vchody, oproti celému organismu sídliště, se typicky vyznačují menší mírou anonymity a odcizenosti. Ve zkoumaném případě navíc sítě vztahů ve vchodech překračovaly „pouhou“ sousedskou neformální komunitu tím, že již dříve byly nuceny utvářet družstva v době neuskutečněné privatizace v roce 2003. Prvotní neformální skupina sousedů z jednoho vchodu tak zorganizovala (s využitím letáček, FB skupiny, plakátů) setkání obyvatel celého sídliště, na kterém se mohli potkat do té doby neorganizovaní obyvatelé. Tento moment představoval milník, umožňující vznik kolektivního subjektu přesahujícího původní komunitu v jednotlivých vchodech:

Já jsem vlastně ten den fakt prošel vchod, byli jsme čtyři, takže jsme šli dolů do kočárkárny... A nějak jsme o tom začli diskutovat... a prostě první nápad byl, jestli bychom nemohli něco svolat, nějaký lidi, tak jsme nakopírovali letáčky. (r2)

Společné setkání ať už na úrovni vchodu a zejména pak na úrovni sídliště sloužilo jako platforma pro překlápění individuálních emocí nespokojenosti do organizované formy kolektivního jednání. Vznikání kolektivního subjektu probíhalo jako intersubjektivní proces, kdy původně individuální negativní emoce se skrze jejich sdílení měnily na kolektivní pocity naděje a nových možností, což nadále posilovalo význam utvářející se kolektivní iniciativy: „Já bych nevěděla, co sama udělat, ale tím, že oni měli nějaký plán, tak tam člověk ještě cítil nějakou naději, že by to ještě šlo.“ (r4) Respondentka (r4) zmiňovala, že důležitou roli v přetváření emocí hráli lídři, kterým se dařilo prvotní skepsi nájemníků skrze proslovy a alternativní plány zvrátit v naději:

Já myslím, že voni byli hrozně dobrý, ty mluvčí, myslím, že ta atmosféra naše, těch nájemníků, byla skeptická, ale oni těma proslovama nám dokázali dát tu naději, že to dáme, že se tomu postavíme a že se nám to podaří.

Emancipační potenciál kolektivního organizování

Struktura Iniciativy se skládala z jádra, což byli nejaktivnější členové Iniciativy (lídři), aktivních informantů ve vchodech (důvěrníků), aktivních členů mimo jádro a pracovních skupin s rotujícími rolemi a pasivní většiny. Demokratický potenciál struktury byl viditelný ve snaze o rovnou distribuci informací v celém sídlišti a ve způsobu rozhodování. Jednotlivé kroky Iniciativy se probíraly na setkáních jádra, informace se pak šířily dál po sídlišti prostřednictvím důvěrníků ve vchodech. Samotné šíření informací se dá považovat za demokratizační proces, protože právě utajování informací používali zástupci ČEZ a CIB (nový zájemce o odkup sídliště) jako nástroj dominance (např. zatajování vlastnické struktury CIB, neinformování o blížícím se termínu soutěže).

Emancipační potenciál demokratické struktury a způsobu rozhodování

I když byla Iniciativa postavena na hlasování, vždy se snažila najít konsensus nebo alespoň 2/3 většinu, aby nedocházelo k demotivaci členů. Iniciativa měla mandát rozhodovat „za sídliště“, ale z výpovědí aktivních členů byl patrný silný demokratický étos, kdy se do rozhodnutí snažili získat a následně promítat pestrost pohledů klíčových sousedských jednotek (vchodů):

Když jsme si to všechno vyříkali, tak jsme šli všichni do těch svých vchodů, promluvili jsme si s lidmi, zjistili, jak oni to jako viděli, řekli jsme svoje názory, my jsme se snažili vždycky... nejen ten můj názor... a pak na tý schůzi jsme hlasovali podle toho, co chtěli ty lidi z toho našeho vchodu. (r1)

Lídři tedy udržovali demokratický proces a zároveň mobilizovali ostatní tým, že probouzel naději u skeptických obyvatel.

Participace na budování struktury Iniciativy měla i bez ohledu na výsledek jejího fungování emancipační účinek, který respondenti spojovali s nabytým sebevědomím při prosazování vlastních zájmů a ztrátou obav z vyjádření svého názoru. Tyto dovednosti odporovaly naučenému vzorci danému výchovou v době minulého režimu, kdy nebylo zvykem se vůči něčemu veřejně ozvat:

Ze začátku mi přišlo, že dělám něco nepovoleného (protest v parlamentu). Jak jsme byli vychovaní, naše generace, že se nesmí protestovat a nesmí se nic říkat a nesmí se nesouhlasit, tak ze začátku jsme, ale pak jsme si postupně zvykli, pak už jsme nosili i píšťalky. (r12)

Kolektivní organizace a její demokratická forma napomohly k utvoření prostoru, kde se mohl jednotlivec emancipovat skrze možnost „být slyšen“: „*máte možnost vyjádřit se, projevit svůj názor a člověk si občas i zařve nebo zaskanduje*“ (r5).

Emancipace pomocí nabytí nových dovedností

Členové Iniciativy se postupně učili novým praktickým věcem, což vedlo k autonomii a nezávislosti na externí pomoci:

Když jsme dělali nějaký demonstrace, když jsme byli na Václaváku, tak jsme si tam sami získali nějakou elektrocentrálu, měli jsme tam svoje nějaký ty repráčky, všechno vybavení, plakáty jsme dělali v týhle místnosti, to jsme všechno kupovali a dělali jsme si to sami, jo, takže nikdo v tomhle směru nám nepomáhal. (r7)

Respondent (r2) kladl větší důraz na principy organizace, které spojoval s aktivním přístupem, na rozdíl od protestních událostí, které vnímal spíše jako defenzivní:

... pro nás byly důležité spíš ty setkání, které jsme měli na tom sídlišti, předání těch

informaci, postupu a koordinace. Okej, půjdu si zademonstrovat, ale to už je nějaká defenziva než to, že jsme se snažili nějak aktivně posouvat tu iniciativu dál.

Respondenti si osvojovali dále řečnické schopnosti, organizování lidí, schopnost jednat s politiky, motivovat lidi k zapojení či psaní petic a dopisů. Někteří účastníci mluvili o osvojení si dovedností, které jim do té doby nebyly vlastní: „*Já jsem introvert... když přijela poprvé televize, tak já vůbec, tak ježíšmarija, co budu dělat, nebudu přeci mluvit do televize, to prostě nešlo, no... a ke konci jsem neměl problém na demonstraci řvát do megafonu na všechny.*“ (r2) Zkušenost zapojení do Iniciativy a osvojení si schopností představují pozitivní důsledky kolektivního organizování na půdorysu původně apolitických sousedských vazeb. U některých respondentů fungovalo jako důležitá zkušenost, která podpořila i následnou občanskou aktivizaci, jak zmiňuje respondent (r5):

... to ve mě probudilo... aktivní angažovanost v tom směru, že když se něco kolem mě děje, tak nebudu sedět doma a jdu říci svůj názor. Já bydlím kousek, na druhé straně Modřanské rokle, a když se tam řeší budova, radnice apod., ... tak ... nemám problém ten svůj názor říct nahlas.

Proměna prožívání a následná demobilizace

V důsledku reakce (a mnohdy také ne-reakce) státního aparátu a politiků na iniciativu obyvatel mnoho z nich mluvilo o prokouknutí z naivity a ztrátě důvěry v zastupitelskou demokracii, kterou do té doby nebylo třeba zpochybňovat. Tento postoj vyvěral jednak z opakované zkušenosti s vysokou politikou vyvolávající skepsi, ale také zvyšující se přesvědčení o propojení politiky s byznysem. Dalším zdrojem skepse byla zkušenost se soudy, které, optikou obyvatel, spíše nahrávaly investiční firmě a ČEZu a obyvatele od snahy domoci se spravedlnosti odrážovaly: „*soudkyně řekla, ať si to dobře rozmyslí, jestli chtějí platit soudní poplatky*“ (r8), „*soudkyně je zrazovala, v tom momentě oni to položili taky*“ (r6). Od partikulárních zájmů (snaha zajistit stabilní domov) se tak členové Iniciativy dostali k obecnější kritice systému: „*... myslím, že nám to otevřelo oči*“ (r10); „*... čím víc jedete politicky-ma patrama, tím víc zjišťujete, že těm politikům na těch občanech vůbec nezáleží*“ (r5). Zároveň nabyli pocitu, že rezistence je nad jejich kapacitu: „*... ze začátku to nebylo náročný, všichni jsme běhali jak pomínutý, chtěli jsme něco udělat a věřili jsme, že se nám to podaří, ale čím déle to trvalo, tak tím to bylo horší*“ (r9). Závěr organizování pak spojuje s pocitem bezmoci, který se dostavil ve chvíli, kdy i přes neustávající snahu došlo k prodeji sídliště společnosti CIB, která pro nájemníky představovala neprůhledný a nedůvěryhodný subjekt, aniž by se podařilo přesvědčit soudy nebo vysoké politiky o zájmech stávajících nájemníků: „*No, bylo to trpký v tom, že člověk chtěl něco vybojovat, ale je bezmocný, ta bezmoc.*“ (r12)

Iniciativa bojovala za privatizaci, která měla za cíl zvýšit jejich jistotu bydlení, místo toho byla zrealizována privatizace, která jejich nejistotu i prekarizaci

zvýšila. Jak zmiňuje většina respondentů, toto prozření a výsledná tržně motivovaná privatizace měly pro obyvatele demobilizační efekt a vedly k volbě individuálních řešení (odstěhování jinam, pořízení vlastního bydlení na hypotéku): „Člověk se musí postarat sám o sebe a nesmí věřit, nikomu.“ (r11) Individualizace řešení a stěhování za novým bydlením vedla k rozpadu komunity postavené na společném úsilí a dlouhodobém společném životě na sídlišti: „Když jsem měla úraz před dvěma lety, nebo třema. A zrovna rodina byla tak rozprchlá, tak já bych bez těch sousedů nepřežila, ale dneska, dneska bych už nepřežila, protože ti sousedé tu nejsou.“ (r3) Po sérii neúspěšných pokusů o privatizaci sídliště do vlastních rukou a po prodeji sídliště novému majiteli se Iniciativa stala neaktivní.

Diskuse a závěr

V článku jsme představili několik důležitých okolností, které nájemníci a členové iniciativy Moje Písnice spojovali se vznikem nájemnické iniciativy, čímž jsme odpovídali na klíčovou otázku o vzniku kolektivního aktéra v kontextu postsocialistické transformace.

Kolektivní organizace v případě zkoumané iniciativy vyvěrala ze společného života na sídlišti a z historických souvislostí bydlení, které se podílely na utváření sdílené identity a pocitu nespravedlnosti z nesplněných očekávání. Specifické podmínky podílející se na utváření kolektivního aktéra nájemnické iniciativy souvisely se socialistickou politikou bydlení a emocemi spojenými s privatizací. Společné soužití lidí stejné kohorty v socialistickém státě a záruky související s jistotou bydlení přispěly k následné organizaci založené na vztazích lidí, kteří mají podobné životní příběhy. Sdílená každodennost, která se projevovala ve společné výstavbě, práci, bydlení a trávení volného času s dětmi, ale také v organizaci praktických záležitostí v jednotlivých vchodech sídliště, se tak ukázala jako podstatná. Na přesměrování pozornosti k aktivismu založenému na každodennosti poukazují také předchozí výzkumy (Bradley, 2014; Jacobsson a Korolczuk, 2019; Soaita, 2022). Celkově tyto závěry poukazují na důležitost rozvoje sousedské komunity jako předpokladu k občanské participaci, na její sociální, ale také materiální souvislosti.

Druhým důležitým zjištěním je role intersubjektivní emocí při vzniku nájemnické iniciativy. Intersubjektivita v případě nájemnické iniciativy pro nájemníky fungovala právě v kontextu existujících vazeb, kde se emoce mohly přetvářet v kolektivní a sdílené prožívání a neizolovat se v množství individuálních reakcí. Ve výzkumu bylo patrné původní nadšení členů Iniciativy a následné zklamání z aktivismu a politických institucí. V tomto ohledu případ odráží celkovou emocionální náladu transformačního období v SVE. Svašek v souvislosti s transformací uvádí: „... v mnohých částech regionu bouřlivý politický a ekonomický vývoj vyvolal silné pocity, od nadějí a euforie k rozčarování, závisť, deziluzi, smutku, osamělosti a nenávisti“ (2006a, s. 2). Emoce, které jindy lidé prožívali individuálně nebo pouze jako sdílenou bezmoc, se v tomto případě pro-

jevovaly také kolektivně a přetvářely se v naději. Emocionální souvislosti nicméně nejsou častým předmětem zkoumání v souvislosti v transformaci v SVE. Jak uvádí Svašek, může to souviset s ustáleným způsobem diskuse ve vztahu k transformaci. Ta je spíše otázkou ekonomickou a politickou než emocionální. Ani výzkumy nájemnických hnutí v SVE se nezaměřují na emoce, ale spíše na formy nebo taktiky hnutí. Přitom právě nájemnická společenství jsou ta, která prožívala jednu z nejvýznamnějších ekonomických transformací a změn vlastnických práv v novodobých dějinách (Tosics, 2019) – postsocialistickou privatizaci. V našem výzkumu ukazujeme, že emoce, jako jsou euforie, naděje nebo šok, nejsou jenom sdílené, ale odráží celospolečenskou náladu a mají mobilizační potenciál, čímž jsou klíčové pro politiku městských hnutí. Kromě toho, aktivistická organizace představuje emoční infrastrukturu, kde se dá sdílet naštvaní, které jinak není ve společnosti vítané, nebo existují ustálené depolitizované způsoby jeho vyjadřování. Případ Iniciativy také ukazuje, že emoce mohou mít nejenom mobilizační, ale také demobilizační účinek, zejména v návaznosti na zkušenost se vznášením požadavků směrem k politickému systému, který jedná v pro občany uzavřené rozhodovací struktuře. Rostoucí skepse z deligitimizace dřívějších závazků státu a oprávněných očekávání členů Iniciativy je opět sdílená a odráží postupné zklamání z transformace přítomné v SVE (Svašek, 2006a). To může vést k preferování individuálních spíše než kolektivních řešení a k celkové nedůvěře v politický a soudní systém, což může být také předpokladem pro volbu antisystémových stran nebo pro rezignaci na standardní politický systém jako takový.

V souvislosti se vznikem Iniciativy jsme poukázali také na emancipační potenciál utváření její struktury. Úspěch nebo neúspěch městských hnutí v SVE můžeme hodnotit nejenom z hlediska dosažených cílů, ale také z hlediska emancipačního potenciálu přímé participace na organizaci a její demokratické formy. Aktivní občanky a občani, kteří nemají zkušenosti s přímou účastí v aktivistických či občanských iniciativách nebo s rozdělením odpovědností, skrze zapojení mohou získat dovednosti a nástroje pro budoucí aktivity. Respondenti otvírali otázku vnější podpory, která se jim nedostávala v podobě zkušeného komunitního organizátora nebo zkušenějších aktivistů, kteří by mohli některé části procesu pomáhat facilitovat: „*My jsme si na to přicházeli sami... tam nikdo nebyl.*“ (r3) To vedlo k nutnosti rychle získat dovednosti svépomocí bez vnější podpory. Jinými slovy, přestože nebylo dosaženo kýženého cíle (získání bytů), zkušenost s politickým organizováním byla v případě některých členů sama o sobě transformační. Tato zkušenost, pro mnohé nájemníky první v životě, tak mohla představovat emancipační moment, a to zejména v kontextu uzavřené struktury příležitostí a omezeného přístupu k demokratickým procesům na úrovni města. Na druhou stranu vzhledem ke konečnému výsledku boje, který byl neúspěšný, byla demokratická organizace Iniciativy také předmětem kritiky ze strany informantů. Někteří respondenti v ní spatřovali možnost ČEZu a CIBu dělat si, co chtějí, a na nikoho se neohlížet. Respondenti kritizovali časovou náročnost ne nutně garantující nejlepší taktická rozhodnutí. Někteří z nich zpětně hodnotili taktiku

protestu jako málo radikální v důsledku respektování hlasů, které preferovaly spíše počkat a jednat „slušně“: I přes faktický neúspěch Iniciativy, kritiku demokratické formy organizace a nedostatečnou vnější podporu se dá nicméně tvrdit, že městský aktivismus může nabývat na důležitosti pro inkubaci aktivního občanství a posilovat demokratický potenciál společnosti v reakci na krizi bydlení.

JAKUB ČERNÝ je doktorandem na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Zabývá se tím, jak sociální práce může reagovat na situace rezidenčního vymístění v době krize bydlení. Specificky se pak zaměřuje na téma rezistence jako neadaptivní odpovědi na strukturální útlak v oblasti bydlení a možnosti solidarity. Dlouhodobě pracoval jako výzkumník, sociální pracovník a psycholog v oblasti drog a závislostí. Jako aktivista byl zapojen do iniciativ v oblasti práva na město a na bydlení.

YULIYA MOSKVINÁ je doktorandkou na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a přidruženou Ph.D. studentkou na CEFRES. Jejím primárním akademickým zájmem je teorie sociálních hnutí, městských hnutí, radikální a reformní městský aktivismus, teorie organizace a pragmatická sociologie kritiky. V současné době pracuje jako komunitní organizátorka v týmu zabývajícím se právem na město pro platformu Re-set.

LUDMILA BÖHMOVÁ je doktorandkou oboru Studia občanské společnosti na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Ve své práci se zaměřuje na feministické hnutí v Chorvatsku, v širším pojetí pak na obecné teorie sociálních hnutí, squatterské a anarchofeministické hnutí. Dále se dlouhodobě zaměřuje na problematiku bezdomovectví a skupin ohrožených chudobou. Nyní pracuje jako komunitní organizátorka v rámci projektu pod platformou Re-set.

Literatura

- Adams, J. (2003). The Bitter End: Emotions at a Movement's Conclusion. *Sociological Inquiry*, 73(1), 84–113. <https://doi.org/10.1111/1475-682X.00042>
- Ahmed, S. (2014). *The Cultural Politics of Emotion* (2. vyd.). Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.4324/9780203700372>
- Aidukaite, J. (2015). Urban Mobilizations in Lithuania: Scope, Reasons and Non-Participation. In G. Pleyers a I. N. Sava (eds.), *Social Movements in Central and Eastern Europe. A Renewal of Protests and Democracy* (s. 210–223). 22ditora universitatii din bucuresti.
- Bitušíková, A. (2015). Shaping the City and Its Inhabitants: Urban Activism in Slovakia. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 219–247). Ashgate.
- Bradley, Q. (2014). *The Tenants' Movement: Resident Involvement, Community Action and the Contentious Politics of Housing*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315867083>

- Brenner, N. a Theodore, N. (2002). Cities and the Geographies of 'Actually Existing Neoliberalism'. *Antipode*, 34(3), 349–379. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00246>
- Castells, M. (1983). *The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*. Edward Arnold.
- Císař, O. (2008). Politický aktivismus v České republice. Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a europeizace. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Císař, O. (2013). A Typology of Extra-Parliamentary Political Activism in Post-Communist Settings: The Case of the Czech Republic. In K. Jacobsson a S. Saxonberg (eds.), *Beyond NGO-ization: The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe* (s. 139–167). Ashgate Publishing.
- Clément, K. (2015). From 'Local' to 'Political': The Kaliningrad Mass Protest Movement of 2009–2010 in Russia. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 163–195). Ashgate.
- Cook, A. (2010). The Expatriate Real Estate Complex: Creative Destruction and the Production of Luxury in Post-Socialist Prague. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(3), 611–628. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2010.00912.x>
- Černá, E., Hoření Samec, T. a Černý, J. (2020). Financializace bydlení. Když se z domova stává investice. In P. Barša a M. Dokupil Škabraha (eds.), *Za hranice kapitalismu* (s. 93–110). Rybka Publishers.
- Della Porta, D. a Giugni, M. (2013). Emotions in Movements. In D. Della Porta a D. Rucht (eds.), *Meeting Democracy: Power and Deliberation in Global Justice Movements* (s. 123–152). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139236034.007>
- Desmond, M. a Shollenberger, T. (2015). Forced Displacement From Rental Housing: Prevalence and Neighborhood Consequences. *Demography*, 52(5), 1751–1772. <https://doi.org/10.1007/s13524-015-0419-9>
- Domaradzka, A. (2015). The Urban Movement as a Challenger in the Polish Urban Policy Field. In G. Pleyers a I. N. Sava (eds.), *Social Movements in Central and Eastern Europe. A Renewal of Protests and Democracy* (s. 188–210). 22ditora universitatii din bucuresti.
- Dupuis, A. a Thorns, D. C. (1998). Home, Home Ownership and the Search for Ontological Security. *The Sociological Review*, 46(1), 24–47. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00088>
- Durnová, A. (2018). Understanding Emotions in Policy Studies through Foucault and Deleuze. *Politics and Governance*, 6(4), 95–102. <https://doi.org/10.17645/pag.v6i4.1528>
- Flesher Fominaya, C. (2010). Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and Debates. *Sociology Compass*, 4(6), 393–404. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00287.x>
- Fullilove, M. T. (2016). *Root Shock: How Tearing up City Neighborhoods Hurts America, and What We Can Do about It*. New Village Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt21pxmmc>
- Gamson, W. (1991). Commitment and Agency in Social Movements. *Sociological Forum*, 6(1), 27–50. <https://doi.org/10.1007/BF01112726>
- Gibas, P. (2015). Od bydlení k domovu: nákup bytu jako zrození domova. In M. Lux (ed.), *Standardy bydlení 2014/2015: Sociální normy a rozhodování na trhu bydlení* (s. 77–84). Sociologický ústav AV ČR.
- Hamel, P. (2014). Urban Social Movements. In H. A. Van der Heijden (ed.), *Handbook of Political Citizenship and Social Movements* (s. 464–492). Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781781954706.00029>
- Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, 53, 23–40.
- Haslam, S. A. a Reicher, S. D. (2012). When Prisoners Take Over the Prison: A Social Psychology of Resistance. *Personality and Social Psychology Review*, 16(2), 154–179. <https://doi.org/10.1177/1088868311419864>

- Horák, M. (2007). *Governing the Post-Communist City: Institutions and Democratic Development in Prague*. University of Toronto Press.
<https://doi.org/10.3138/9781442684386>
- Hoření Samec, T. a Lehečka, M. (eds.). (2020). *Pražská panelová sídliště jako místa protikladů*. Sociologický ústav AV ČR.
- Charmaz, K. (2012). The Power and Potential of Grounded Theory. *Medical Sociology Online*, 6(3), 2–15. http://www.medicalsociologyonline.org/resources/Vol6Iss3/MSo-600x_The-Power-and-Potential-Grounded-Theory_Charmaz.pdf
- Ivanička, K. a Ivanička, K. (2007). Regional Growth Dynamics in Central and Eastern Europe in the Socio-Economic and Geographic Context of a Post-Socialist Reality. In K. Stanilov (ed.), *The Post-Socialist City* (s. 35–53). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6053-3_3
- Jacobsson, K. (2015a). Introduction: The Development of Urban Movements in Central and Eastern Europe. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 1–33). Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315548845>
- Jacobsson, K. (ed.). (2015b). *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe*. Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315548845>
- Jacobsson, K. a Korolczuk, E. (2019). Mobilizing Grassroots in the City: Lessons for Civil Society Research in Central and Eastern Europe. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 33(2), 125–142. <https://doi.org/10.1007/s10767-019-9320-7>
- Jezierska, K. a Polanska, D. V. (2018). Social Movements Seen as Radical Political Actors: The Case of the Polish Tenants' Movement. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29(4), 683–696.
<https://doi.org/10.1007/s11266-017-9917-2>
- Klíma, M. (2015). *Od totalit k defektní demokracii*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kupka, P., Walach, V. a Brendzová, A. (2021). The Poverty Business: Landlords, Illicit Practices and Reproduction of Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime*, 24(2), 227–245. <https://doi.org/10.1007/s12117-020-09402-x>
- Láng-Pickvance, K., Manning, N. a Pickvance, C. G. (1997). *Environmental and Housing Movements: Grassroots Experience in Hungary, Russia and Estonia*. Aldershot: Avebury.
- Lefebvre, H. (1968). *Le Droit à La Ville*. Anthropos.
<https://doi.org/10.3406/homso.1967.1063>
- Lombard, M. (2021). The Experience of Precarity: Low-paid Economic Migrants' Housing in Manchester. *Housing Studies*, <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1882663>
- Lux, M. a Mikeszova, M. (2012). Property Restitution and Private Rental Housing in Transition: The Case of the Czech Republic. *Housing Studies*, 27(1), 77–96.
<https://doi.org/10.1080/02673037.2012.629643>
- Madden, D. a Marcuse, P. (2016). *In Defense of Housing. The Politics of Crisis*. Verso.
- Marx, K. (1959). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Progress Publishers.
<https://doi.org/10.2307/2550890>
- Mayer, M. (2006). Manuel Castells' The City and the Grassroots. *International Journal of Urban and Regional Research*, 30(1), 202–206.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2006.00652.x>
- Mayer, M. (2007). Contesting the Neoliberalization of Urban Governance. In H. Leitner, J. Peck a E. S. Sheppard (eds.), *Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers* (s. 90–115). Guilford Press.
- Mayer, M. (2016). Neoliberal Urbanism and Uprisings Across Europe. In M. Mayer, C. Thörn a H. Thörn (eds.), *Urban Uprisings: Challenging Neoliberal Urbanism in Europe*, *Palgrave Studies in European Political Sociology* (s. 57–92). Palgrave Macmillan UK.
https://doi.org/10.1057/978-1-137-50509-5_2
- Mayer, M. a Boudreau, J.-A. (2012). Social Movements in Urban Politics: Trends in

- Research and Practice. Pp. 273–291 in P. John, K. Mossberger a S. E. Clarke (eds.). *The Oxford Handbook of Urban Politics*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhnb/9780195367867.013.0014>
- Mihaylova, D. (2004). *Social Capital in Central and Eastern Europe. A Critical Assessment and Literature Review*. CEU University Press.
- Muñoz, S. (2018). Urban Precarity and Home: There Is No ‘Right to the City’. *Annals of the American Association of Geographers*, 108(2), 370–379.
<https://doi.org/10.1080/24694452.2017.1392284>
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E. a Moules, N. J. (2017). Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- Peck, J., Nik T. a Brenner, N. (2013). Neoliberal Urbanism Redux? *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(3), 1091–1099. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12066>
- Petrović, J. (2020). The Transformative Power of Urban Movements on the European Periphery: The Case of the Don’t Let Belgrade D(r)Own Initiative. In J. Petrović a V. Backović (eds.), *Experiencing Postsocialist Capitalism – Urban Changes and Challenges in Serbia* (s. 171–189). University of Belgrade.
- Petrović, J. a Backović, V. (eds.). (2020). *Experiencing Postsocialist Capitalism – Urban Changes and Challenges in Serbia*. Belgrade: University of Belgrade.
- Pickvance, C. (1994). Housing Privatization and Housing Protest in the Transition from State Socialism: A Comparative Study of Budapest and Moscow. *International Journal of Urban and Regional Research*, 18, 433–450.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1994.tb00277.x>
- Pickvance, C. G. (1996). Environmental and Housing Movements in Cities after Socialism: The Cases of Budapest and Moscow. In G. Andrusz, M. Harloe a I. Szeleny (eds.), *Cities After Socialism* (s. 232–267). Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9780470712733.ch8>
- Pickvance, C. (2001). Inaction, Individual Action and Collective Action as Responses to Housing Dissatisfaction: A Comparative Study of Budapest and Moscow. *Political Opportunities Social Movements, and Democratization*, 23, 179–206.
[https://doi.org/10.1016/S0163-786X\(01\)80021-5](https://doi.org/10.1016/S0163-786X(01)80021-5)
- Pickvance, C. (2003). From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(1), 102–109. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00434>
- Pixová, M. (2018). The Empowering Potential of Reformist Urban Activism in Czech Cities. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 29(1), 670–682.
<https://doi.org/10.1007/s11266-018-0011-1>
- Pixová, M. (2020). *Contested Czech Cities. From Urban Grassroots to Pro-Democratic Populism*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-981-32-9709-8>
- Pixová, M. a Sládek, J. (2016). Touristification and Awakening Civil Society in Post-Socialist Prague. In C. Colomb a J. Novy (eds.), *Protest and Resistance in the Tourist City* (s. 73–89). Routledge.
- Polanska, D. V. (2010). Gated Communities and the Construction of Social Class Markers in Postsocialist Societies: The Case of Poland. *Space and Culture*, 13(4), 421–435.
<https://doi.org/10.1177/1206331210374140>
- Polanska, D. V. (2015). Alliance Building and Brokerage in Contentious Politics: The Case of the Polish Tenants’ Movement. In K. Jacobsson (ed.), *Urban Grassroots Movements in Central and Eastern Europe* (s. 195–219). Ashgate.
- Polanska, D. V. (2020). Going against Institutionalization: New Forms of Urban Activism in Poland. *Journal of Urban Affairs*, 42(2), 176–187.
<https://doi.org/10.1080/07352166.2017.1422982>

- Polanska, D. a Piotrowski, G. (2015). The Transformative Power of Cooperation between Social Movements: Squatting and Tenants' Movements in Poland. *City*, 19(2–3), 274–296. <https://doi.org/10.1080/13604813.2015.1015267>
- Pruijt, H. (2007). Urban Movements. In G. Ritzer (ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (s. 5115–5119). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosu011>
- Rychlíková, A. (2021, 21. září). Od domova k investici: sídliště Písnice jako symbol historické proměny funkce bydlení. *A2larm.cz*. <https://a2larm.cz/2021/09/od-domova-k-investici-sidliste-pisnice-jako-symbol-promeny-funkce-bydleni/>
- Soaita, A. M. (2022). Everyday Activism: Private Tenants Demand Right to Home. *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2036329>
- Stanilov, K. (2007a). Taking Stock of Post-Socialist Urban Development: A Recapitulation. In K. Stanilov (ed.), *The Post-Socialist City* (s. 3–21). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6053-3_1
- Stanilov, K. (2007b). *The Post-Socialist City*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6053-3>
- Summers-Effler, E. (2002). The Micro Potential for Social Change: Emotion, Consciousness, and Social Movement Formation. *Sociological Theory*, 20(1), 41–60. <https://doi.org/10.1111/1467-9558.00150>
- Svašek, M. (ed.). (2006a). *Postsocialism: Politics and Emotions in Central and Eastern Europe*. Berghahn Books.
- Svašek, M. (2006b). Postsocialist Ownership: Emotions, Power and Morality in a Czech Village. In M. Svašek (ed.), *Postsocialism: Politics and Emotions in Central and Eastern Europe* (s. 95–115). Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9780857455598-005>
- Sýkora, L. (2009). Post-Socialist Cities. In *International Encyclopedia of Human Geography* (s. 387–395). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01072-5>
- Sýkora, L. a Bouzarovski, S. (2012). Multiple Transformations: Conceptualising the Post-Communist Urban Transition. *Urban Studies*, 49(1), 43–60. <https://doi.org/10.1177/0042098010397402>
- Temelová, J. (2009). Urban Revitalization in Central and Inner Parts of (Post-Socialist) Cities: Conditions and Consequences. In T. Ilmavirta (ed.), *Regenerating Urban Core* (s. 12–25). Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies.
- Tosics, I. (2019). Postsocialist City. In A. M. Orum (ed.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Urban and Regional Studies* (s. 1–9). Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118568446.eurs0245>
- Twigge-Molecey, A. (2014). Exploring Resident Experiences of Indirect Displacement in a Neighbourhood Undergoing Gentrification: The Case of Saint-Henri in Montreal. *Canadian Journal of Urban Research*, 23(1), 1–22. <http://www.jstor.org/stable/26195250>
- Valli, C. (2020). Emotional Displacement: Misrecognition, Symbolic Violence, and Loss of Place. In G. Baeten, C. Listerborn, M. Persdotter a E. Pull (eds.), *Housing Displacement* (s. 67–81). Routledge.
- Waldron, R. (2021). Generation Rent and Housing Precarity in 'Post Crisis' Ireland. *Housing Studies*. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1879998>
- Williams, C. C. a Horodnic, I. A. (2015). Evaluating the Prevalence of the Undeclared Economy in Central and Eastern Europe: An Institutional Asymmetry Perspective. *European Journal of Industrial Relations*, 21(4), 389–406. <https://doi.org/10.1177/0143831X14568835>
- Zerilli, F. M. (2006). Sentiments and/as Property Rights: Restitution and Conflict in Postsocialist Romania. In M. Svašek (ed.), *Postsocialism: Politics and Emotions in Central and Eastern Europe* (s. 74–95). Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9780857455598-004>

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

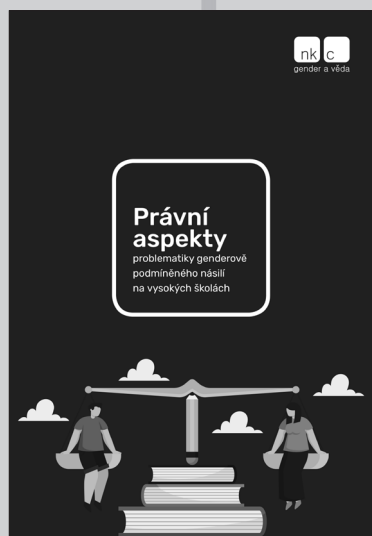
PRÁVNÍ ASPEKTY PROBLEMATIKY GENDEROVĚ PODMÍNĚNÉHO NÁSILÍ NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

Šárka Homfray

Genderově podmíněné násilí včetně sexuálního obtěžování jsou závažnými problémy, ke kterým dochází i ve vysokoškolském prostředí. Genderově podmíněné násilí má vážné dopady na studijní a pracovní výsledky osob, které jej zažívají, ale i na osoby, které jsou tomuto jednání vystavovány z pozice svědků. Proto NKC - gender a věda ve spolupráci s právníčkou Šárkou Homfray připravilo příručku, která shrnuje právní aspekty této problematiky a může tak sloužit jako hodnotný podpůrný materiál pro ombudsovy a další pověřené řešením této problematiky v akademickém prostředí.

Cílem této příručky je přispět k hledání řešení genderově podmíněného násilí v akademickém prostředí. Příručka nabízí vysvětlení právního rámce této problematiky, který může osobám odpovědným za tuto agendu přinést konkrétní nástroje k vytváření bezpečného prostředí na vysokých školách. Vedle základní právní analýzy

zároveň osvětluje rozdíly mezi jednotlivými typy právních norem, obsahuje přehled využitelných právních nástrojů a upozorňuje na nedostatky v právní úpravě.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
43 s.
ISBN 978-80-7330-402-7

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/pravni_prirucka_genderove_podminene_nasili_online_final.pdf

O politické ekonomii bydlení

Rozhovor s Manuelem Aalbersem a Steffenem Wetzsteinem

Politická ekonomie patří v oblasti výzkumu bydlení (housing studies) stále mezi poměrně nové přístupy, přestože po globální finanční krizi z let 2007–2008 došlo k výraznému nárůstu zájmu o její teorie a metody (Jacobs et al., 2022, s. 13). Dnes, v době prohlubující se krize nedostupnosti bydlení (Lee et al., 2022), tento zájem nijak neopadá. Naopak lze pozorovat, že poptávka po výkladech odlišných od převládajících perspektiv neoklasické ekonomie sílí.

V tomto rozhovoru dva významní političtí ekonomové bydlení Manuel Aalbers a Steffen Wetzstein vysvětlují, jak se coby geografové s tímto přístupem seznámili a proč se mu rozhodli věnovat. Politické ekonomii rozumějí jako alternativě k neoklasické či mainstreamové ekonomii a politickým řešením, která z jejích teorií vycházejí. V tomto ohledu je v rozhovoru kritizováno řešení problému nedostupného bydlení na základě posilování nabídky bydlení (developerů) prostřednictvím deregulování výstavby. Zároveň se pozornost soustřeďuje na vztahy státu a tržních aktérů a na roli financionalizace v krizi bydlení.

* * *

Jste sociální geografové, kteří se věnují politické ekonomii bydlení. Čím vás tento přístup zaujal? Neměli bychom zkoumání bydlení přenechat zaměstnancům ekonomických kateder?

Manuel Aalbers: Na začátku svého doktorského studia jsem se specializoval na městské plánování a sociologii města. O politicko-ekonomických přístupech v urbánním výzkumu jsem tehdy mnoho nevěděl. Znal jsem třeba Davida Harveyho, ale vážně jsem se jeho prací začal zabývat až díky tématu své disertační práce: hypotečnímu redliningu. Ten označuje praxi vylučování některých lidí z možnosti získat hypoteční úvěr v závislosti na místě, kde si chtějí bydlení pořídit. Tehdy jsem zjistil, že Harvey nejenže o této praxi psal, ale také se ji pokusil teoreticky uchopit. Právě toto mi ve výzkumu bydlení chybělo, spolu s větším porozuměním vztahům mezi finančním sektorem a bydlením. Mnoha neekonomům se finanční stránka bydlení zdá příliš složitá. Naproti tomu ekonomové vědí jen málo o bytové politice. Pro své zaměření na trh bydlení ji chápou především jako něco, co je třeba co nejvíce omezit – s výjimkou politických opatření, jež mají pomoci posílit stranu nabídky. Mě zajímal průsečík bytové politiky a trhu bydlení, které se tehdy jevily jako dva odlišné světy.

A tak jsem se dostal k politické ekonomii – jiný přístup, který by se pokoušel tyto dvě oblasti propojit, nebyl. Jedním z nejdůležitějších poznatků politické

ekonomie je právě to, že nás nabádá k přemýšlení o tom, jak stát a trh fungují pospolu. Nejsou to protiklady. Ve skutečnosti jeden bez druhého nemohou být. Existují samozřejmě další přístupy, které si to uvědomují. Antropologové, historici, ekonomičtí historici a někteří neortodoxní ekonomové vědí, že trhy a stát se navzájem produkují. Nicméně mainstreamoví ekonomové to vidí jinak.

Steffen Wetzstein: Vyrosl jsem ve Východním Německu, takže jsem si začal důsledky politické ekonomie pro můj život a příležitosti uvědomovat velmi brzy. Proč moji vrstevníci v Západním Německu mají statky a služby, které já nemám? Proč mohou cestovat a já ne? To ve mně vždy vzbuzovalo silný politický zájem. Akademičtější setkání s politickou ekonomikou se odehrálo podobně jako u Manuela. Doktorské studium jsem absolvoval v Aucklandu v době, kdy Nový Zéland procházel vývojem od téměř kvazi socialistického systému v polovině 20. století k jednomu z nejextrémnějších trhů řízených systémů. Pokud zažijete takovou změnu, která stvořila mnoho vítězů, ale také mnoho poražených, automaticky vás to motivuje k tomu, abyste se o ní dozvěděli více. Také jsem měl kolem sebe dobré profesory. Nebyl to ale ani tak David Harvey, jako spíše Nigel Thrift a další, kteří se na začátku druhého milénia pustili do, řekněme, kulturní politické ekonomie. Silný vliv na mě měl též Jamie Peck.

Dnes věřím v to, že není možné porozumět měnícímu se světu bez politické ekonomie. Mainstreamoví ekonomové nabízejí minimum nápadů, jak bychom mohli vyřešit současnou krizi. David Malpass ze Světové banky jen nabádá k opatrnosti. Christine Lagarde se naprosto zmýlila ve svých predikcích před půl rokem. Ekonomové chápou náš vysoce komplexní a velmi problematický svět jen velmi obtížně. Politická ekonomie je důležitá, neboť umožňuje zamýšlet se nad jiným systémem v kontextu současného politického dění. Čili přístup politické ekonomie bychom měli využívat právě proto, že nám nabízí určité porozumění tomu, jak funguje moc, a také specifickou metodologii k jejímu zkoumání.

Mainstreamová ekonomie (economics) bývá často kritizována pro omezené chápání toho, jak stát a trh skutečně fungují, a pro pokládání současného systému za daného. Manueli, v čem podle vás spočívají hlavní rozdíly mezi politickou a mainstreamovou ekonomikou?

Manuel Aalbers: Souhlasím se Steffenem, že moc, metodologie a míra, v jaké mainstreamoví ekonomové berou současný systém za daný, představují důležité rozdíly. Neoklasičtí ekonomové přistupují k současnému systému jako k přirozenému a v jeho rámci hledají spíše marginální rozdíly, a tedy jen marginální zlepšení, která tomuto systému odpovídají. Je velmi důležité si toto uvědomit. Znamená to totiž, že jejich výzkum a politická doporučení mají velké limity. Jinak to ani být nemůže, když již jejich pohled na to, jak fungují trhy a společnost, je limitovaný celou řadou předpokladů. Předpokládáte-li, že lidé vždy jednají racionálně, má to samozřejmě pro vaše bádání řadu důsledků. Psychologie, sociologie, antropologie nebo behaviorální ekonomie ukázaly, že lidé si často myslí, že jednají racionálně. Ve skutečnosti jde spíše o určitou racionalizaci, která, pokud vůbec, přichází až

zpětně, po vlastním rozhodnutí. Sami ekonomové si často velmi dobře uvědomují, jak omezující takové předpoklady jsou, ale nejsou ochotni se jich zříct.

Během doktorského studia jsem přečetl mnoho ekonomických studií o diskriminaci v bydlení. Hodně jich jednoduše konstatovalo, že k žádné diskriminaci nedochází. Nerozuměl jsem tomu, dokud jsem si nepřečetl text jednoho kritického ekonoma, jenž v podstatě vysvětloval, jak se jeho kolegové mylí (Nesiba, 1994). Pokud předpokládáte, že diskriminace neexistuje, nemělo by nikoho překvapit, že skutečně zjistíte, že žádná diskriminace neprobíhá. Problém spočívá v matematických modelech, které jsou založeny na teoretických předpokladech, jako že trh je nejlepším způsobem řešení všech problémů, lidé jednají racionálně a tak dále, které možnost diskriminace předem vylučují.

Čili některé z nejlepších kritik mainstreamové ekonomie pocházejí právě od ekonomů, kteří nutně nepracují mimo omezený, avšak dominující rámec neoklasické ekonomie. V politické ekonomii je mnohem snazší nechat se inspirovat jinými přístupy. Měl jsem doktorského studenta, který výborně propojil post-strukturální přístup s marxistickým (Di Feliciano, 2016). V neoklasické ekonomii by to šlo jen stěží, jelikož je zbytku světa tak vzdálená. Zároveň když už ekonomové skutečně pracují s empirickými daty, což jich dělá mnoho, provádějí fascinující analýzy s velice zajímavými výsledky. Neumějí vždy vysvětlit, k čemu došli, protože jejich způsob explanace je často omezený. Nicméně to, co dovedou s rozsáhlými datovými soubory, přesahuje schopnosti myslím většiny geografů.

Často cituji studii Fedu, jež popsala, jak se z poskytování hypotečních úvěrů stala hlavní činnost bank globálního severu (Jordà et al., 2014). Autoři analýzou bankovních půjček v letech 1870 až 2011 zjistili, že se podíl hypotečních úvěrů začal zvyšovat na úkor všech ostatních forem půjček po druhé světové válce a silně akceleroval ke konci osmdesátých let. Nyní banky půjčují skrze hypotéky více než ve všech ostatních půjčkách dohromady. Neznám geografa nebo kohokoli jiného, jenž by byl s to identifikovat takové trendy. Připravit data tak, aby byla komparovatelná napříč 17 zeměmi za období přesahující 140 let, je opravdu složité. A jsem moc rád, že taková studie vznikla.

Takže nějaké možnosti tu jsou. Možná ne ve smyslu přímého dialogu, ale rozhodně ve smyslu učení se jeden od druhého. Z mainstreamové ekonomie se toho mohu hodně dozvědět. Naneštěstí obráceně to tak jednoduše neplatí. V našem výzkumu pracujeme s otázkou moci, máme jiný pohled na stát, používáme odlišnou metodologii. To všechno velmi komplikuje schopnost mainstreamových ekonomů pochopit, co děláme, a začlenit to do svého univerza.

Steffene, v jedné z vašich posledních studií (Wetzstein, 2022) jste kritizoval politiku směřující k posílení tržní výstavby, vycházející z premis mainstreamové ekonomie. Proč ji považujete za problematickou?

Steffen Wetzstein: Jako v každé představě i v této je zrnko pravdy. Pokud například v Aucklandu na Novém Zélandu uvolníte pozemky pro bytovou výstavbu a doplníte to dalšími pobídkami, na výstavbě se to projeví. Zvláště pokud v té době mají

lidé k dispozici hodně peněz. Nicméně existují určité faktory, které tuto kauzalitu komplikují. Empiricky jen stěží můžete doložit, že růst nabídky bydlení se všude rovná poklesu cen bydlení. Některé studie údajně prokázaly opak, ale i zde je třeba být opatrný, protože některé z nich jsou poměrně stylizované. Podíváte-li se například na nedávnou studii o Aucklandu, analyzovala ne skutečnou výstavbu, ale povolení k výstavbě (Greenaway-McGrevy a Phillips, 2022). Domnívám se, že mnoho povolenek se nakonec zrealizovalo, protože žijeme v době, kdy se dají na bydlení vydělat opravdu pěkné peníze. Přesto vydání povolení ještě neznamená, že domy skutečně stojí.

Mou největší výhradou vůči protržním studiím a obecně celé představě o posílení nabídky bydlení jako nejlepšího způsobu řešení nedostupného bydlení je, že nezohledňují celkový kontext. Podpora nabídky může fungovat v systému, kde je neomezený přísun financí, kde ekonomika roste – byť díky spekulaci –, kde zkrátka existují pro výstavbu skvělé podmínky. Přesně takový systém jsme měli po roce 2008, 2009. Jenže opravdu se vyšší nabídka promítla do vyšší dostupnosti? Samozřejmě že ne. Naopak jsme s vyšší nabídkou viděli zároveň menší dostupnost. Proč? Protože tento proces určovaly jiné faktory než ty, s nimiž pracují tržní modely.

Ve zmíněné studii jsem kritizoval politiku posilování nabídky na základě kritické ekonomie a zkušeností stakeholderů. V obou případech byly jasně identifikovány limity této politiky a teorie, na niž se odvolává. Mainstreamová ekonomie nedokáže postihnout ohromnou míru komplexity a fungování distribuce veřejných statků a trhu s městskými pozemky. Je velmi obtížné toto zapracovat do jejích modelů, a proto ve výsledku bývají velmi redukcionistické.

Finanční kapitál je dalším důležitým faktorem, s nimiž tyto modely nepracují. Manuel v rozhovoru s Anne Haila mluvil o tom, jak samy finance vytvářejí poptávku po bydlení (Aalbers a Haila, 2018). Jde o, řekněme, samogenerující se poptávku, jež zásadně ovlivňuje bytovou dynamiku. Protržní modely jsou problematické právě proto, že se tváří, že finance neexistují. A přitom jde o klíčový faktor současného nárůstu cen bydlení.

Čili obecně je politika posilování nabídky bydlení velmi problematická, a to zejména tehdy, pokud se tvrdí, že pomůže chudým nebo nižším středním vrstvám. Ve Spojených státech jsou místa, kde větší výstavba může pomoci. Ale na mnoha jiných místech na světě, která jsem zkoumal, to neplatí. Naopak si myslím, že taková politika problém nedostupnosti bydlení pro lidi, kteří chtějí bydlet, jen zhorší.

Manueli, jak na politiku posilování nabídky bydlení a teorii za ní nahlížíte vy?

Manuel Aalbers: V zásadě souhlasím se vším, co říkal Steffen. Můj největší problém se týká otázky „nabídka čeho?“. Podle teorie se nabídka a poptávka potkávají. Ve skutečnosti tomu tak ale často není. Vidíme, že mnoho výstavby neod-

povídá tomu, co lidé poptávají nejvíce, tedy dostupné bydlení, ať už jde o cenu, velikost, nebo někdy i lokaci. Protržní přístupy mají tendenci toto přehlížet, jako by šlo o nějaký detail.

Ceny bydlení mají tendenci stoupat, ať už se nabídka zvyšuje, nebo ne. Dá se říci, že růst nabídky je téměř irrelevantní. Souvisí to se zmíněnou samogenerující se poptávkou, finanční kapitál žene ceny nahoru a to pochopitelně ovlivňuje rozhodování domácností. Kupují za vysoké ceny ze strachu, že už si to pak nebudou moci dovolit, tím ale jen nedostupnost bydlení dále zhoršují. Problémem je, že máme stále více bytů, které nejsou stavěny proto, aby v nich někdo dlouhodobě bydlel (druhý domov, investiční byt...), a zastánci protržní politiky orientované na nabídku se tváří, jako by tento rozdíl neexistoval. Neříkám, že bychom neměli stavět další domy. Měli bychom. Potřebujeme však stavět ty správné domy na správných místech a za správné ceny.

Mohli byste uvést nějaké studie, které empiricky dokládají tvrzení, že nabídka bydlení je téměř irrelevantní z hlediska dostupnosti?

Steffen Wetzstein: Myslím, že studie by tak daleko nešly, protože jde o opravdu silné tvrzení. Nicméně vynikající článek napsali Andrés Rodríguez-Pose a Michael Storper z London School of Economics, v němž kritizují logiku podpory tržní nabídky ne z perspektivy politické ekonomie, ale z mainstreamovějších pozic (Rodríguez-Pose a Storper, 2020). Dále mohu doporučit speciální čísla časopisů, jež významně posunula výzkum dostupnosti bydlení a která byla editována Desiree Fields a Stuartem Hodkinsonem (2018), Katrin Anacker (2019) a Georgem Galsterem a Kwan Ok Leem (2021).

Manuel Aalbers: Myslím, že je mnohem složitější doložit tvrzení, že růst nabídky je téměř irrelevantní, empirickým výzkumem než na příkladech ze skutečného světa. Převést naše teorie do modelu by bylo extrémně komplikované, a když to děláme, vždy čelíme kritice, že nekontrolujeme ty správné proměnné. Přitom právě toto dělají mainstreamoví ekonomové. Předstírají, že finanční kapitál je externalita, kterou nemusíte do modelu zahrnovat. Od ekonomů byste čekali, že to je to nejmenší, co by mohli udělat. A přesto finance v bydlení nezohledňují. Už jsme řekli, že náš svět je mnohem komplikovanější, než jak ho vidí neoklasická ekonomie. A to je součástí problému – zjednodušené teoretizování vede ke zjednodušeným modelům, které jsou sice dobře srozumitelné, ale mýjejí se s tím, co o fungování sociálního světa víme.

Proto, když politikům a úředníkům vysvětluji problematiku bydlení, raději pracuji s konkrétními případy. Na spoustě míst nebyl s růstem nabídky žádný problém, a přesto tam ceny rostly. Výborným příkladem je už zmíněný Auckland. Přestože v územním plánu zjednodušili novou výstavbu, ceny stále rostly. Možná ne tolik jako předtím, ale efekt nabídky na dostupnost byl zkrátka mizivý. Bylo

by skvělé, kdybychom měli více empirických studií na toto téma. Ale i když jich není tolik, myslím si, že existuje dost argumentů, které by měly lidi přesvědčit, že podpora nabídky nefunguje.

Steffene, co dalšího podle vás mainstreamová ekonomie opomíjí při zkoumání bydlení?

Steffen Wetzstein: Otázku městských pozemků. Josh Ryan-Collins se svým týmem odvedli skvělou práci, když ukázali, jak ekonomické myšlení po 150 či 200 let odhlíželo od toho, že trh s městskými pozemky nefunguje tak, jak to říkají developéři a jiní zastánci deregulace a trhu (Ryan-Collins et al., 2017). Pro dostupné bydlení je klíčové vlastnictví pozemků. V Singapuru a dalších zemích, kde pozemky vlastní stát, pozorujeme jinou dynamiku než na místech s pozemky v soukromém vlastnictví. O fungování pozemkového trhu toho potřebujeme vědět mnohem více, a na tomto základě bychom měli jako součást řešení nedostupného bydlení sledovat vytvoření systému, kde půdu vlastní obce a dlouhodobě ji pronajímají, na 44 nebo spíš 99 let. Jde o dlouhodobý program, ale pokud chceme skutečně něco udělat s krizí bydlení, včetně jeho financionalizace, musí být pozemky ve veřejném vlastnictví. Bude to dlouhý proces, ale možná už jsme svědky jeho zrodu v Barceloně nebo Berlíně.

Manueli, vícekrát jsme se dotkli vztahu státu a bydlení. Role státu je zásadní také ve vašem konceptu „realitně-finanční komplex“ (the real estate/financial complex) (první zmínka v Aalbers, 2012). Proč jste se rozhodl tento pojem vytvořit a co přesně znamená?

Manuel Aalbers: Používám jej jako metaforu srovnatelnou s vojensko-průmyslovým komplexem, o němž mluvil Dwight Eisenhower. Narážel tím na propojenost vojenského a průmyslového průmyslu se státem a toto propojení označil za společenskou a ekonomickou hrozbu. Dnes v mnoha zemích vidíme podobné propojení mezi státem, finančními trhy a bydlením. Zmínili jsme, jak důležitými se staly hypoteční úvěry pro banky. Z toho je zjevné, jak důležité je bydlení pro finanční sektor. To je poměrně srozumitelné, protože čím dražší bydlení je, tím více se musíte spoléhat na úvěry. Avšak propojení finančního sektoru se státem je stejně významné.

Dobrým příkladem tohoto vztahu jsou developéři lobbující za státní intervence v podobě daňových úlev. V mnoha zemích je ale stát zapojený do bytové výstavby přímo. Mnoho evropských států nebo měst má své vlastní velké developerské projekty nebo vstupují do partnerských projektů se soukromým sektorem. V Brazílii, Turecku, Číně a dalších asijských zemích či zemích Středního východu stát sám často sehrává roli hlavního developera.

Podstatnou součástí realitně-finančního komplexu je praxe, kterou Gavin Shatkin konceptualizoval jako monetizaci pozemků (Shatkin, 2017). Stát manipuluje s hodnotou pozemků za účelem zisku. Může jít o dobrou věc, pokud je cí-

lem výstavba dostupného bydlení. Naneštěstí státy často jednají jako tržní aktéři, tj. orientují se výhradně na zisk. Máme skvělé studie z Číny, kde se obce chovají právě takto (např. Theurillat, 2017). Zčásti jde o důsledek omezené schopnosti vybírat daně, takže se tím financují jiné nezbytné výdaje.

Stát tedy do trhu bydlení zasahuje nejen regulacemi, ale také skrze aktivní účast na těchto trzích. Některé trhy, jako například trhy pro realitní investiční fondy (REITs) nebo sekuritizaci hypotečních úvěrů, existují jenom proto, že se státy rozhodly regulovat. A rozhodně to nebylo motivováno snahou o dostupné bydlení. Tyto trhy byly stvořeny v důsledku aktivního lobbingu finančního sektoru a částí realitního sektoru. V některých případech bych se nebál hovořit o „převzetí regulace“ (*regulatory capture*) či „kognitivním uzavření“ (*cognitive closure*) (Aalbers et al., 2011), ale realita je samozřejmě mnohem složitější. Uvedené pojmy odkazují k tomu, co ukázal můj kolega Cody Hochstenbach, totiž, že mnohé politické strany nemusely být nikým přesvědčovány, aby se zasadily o vznik úzkého spojení státu, finančního a realitního sektoru. Udělaly to z ideového přesvědčení (Hochstenbach, 2022).

Koncept „realitně-finanční komplex“ je také nástrojem analýzy vztahů státu, finančními trhy a bydlení na různých úrovních: městské, státní a mezinárodní. Sekuritizace hypoték nebo realitní investiční fondy, skrze které různé instituce, například penzijní fondy, investují do bydlení, jsou v zásadě důsledkem mezinárodního dění, řízeného zájmy londýnského City nebo Wall Street. K rozmachu REITs dochází po globální finanční krizi v roce 2007, dříve je mělo minimum zemí. To nám opět připomíná, jak komplexním jevem regulace je, respektive jak mainstreamoví ekonomové jsou se svou představou protikladu státu a trhu empiricky pomýlení.

Steffene, jak se má financionalizace k vašemu pojmu globální městské krize dostupnosti bydlení?

Steffen Wetzstein: Nepochybně spolu souvisí, ale zároveň bychom neměli vše redukovat jen na financionalizaci. Svou roli sehrávají také další faktory, například migrace. Pokud jde o tu krizi, v mém pojetí představuje problém nedostupnosti bydlení důsledek politicko-ekonomického vývoje v posledních desetiletích. Pokud uvolníte regulaci kapitálu, jako to učinily mnohé země s rozvinutým hospodářstvím, někteří na tom nepochybně hodně získají: majitelé nemovitostí, vysoce kvalifikovaní pracovníci, pracovníci znalostního sektoru. Významná část společnosti tím však leccos ztratila. Mnozí pracující se potýkají se snížením mezd v duchu globální konkurenceschopnosti a omezováním rozsahu sociálního zabezpečení v důsledku úsporných opatření. Západní vlády tak v podstatě vytvořily skupinu ekonomicky zranitelných lidí společně s hospodářstvím, které není s to těmto lidem zajistit základní lidské potřeby, jako je i bydlení.

Nedostupné bydlení chápu jako projev takto vzniklého nesouladu mezi příjmy a výdaji domácností. V současnosti vidíme, že čím dál tím víc lidí zápasí

s příliš vysokými náklady na život. Nejde jen o bydlení nebo o vzdělání. Zboží každodenní spotřeby se stále zdražuje, což představuje zjevný odklon od dosavadního vývoje. Indie nebo Bangladéš už vám zkrátka nedodají tak levné produkty, ceny služeb se rovněž zvyšují. A to vše je důsledkem systému, který zde byl vytvořen a který tudíž může být přetvořen.

Součástí přestavby je formulování alternativního pohledu na bydlení. Už to, že k němu přistupujeme jako primárně k trhu, dost omezuje naši imaginaci. Spíše bychom jej měli chápat jako systém, který má jak tržní, tak netržní prvky – neformální bydlení, státem podporované bydlení atd. O bydlení musíme zkrátka uvažovat napříč společenskými oblastmi, jako je finanční sektor, městská ekonomika, místní samospráva, obyvatelé atd. Pokud chceme něco s krizí bydlení udělat, musíme usilovat o změnu napříč těmito oblastmi. Pouze tak dojde ke změně systému, která zajistí dostupné bydlení.

Rozhovor vedl 4. října 2022 Václav Walach
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
vaclav.walach@gmail.com

Literatura

- Aalbers, M. B. (2012). Subprime Cities and the Twin Crises. In M. B. Aalbers (ed.), *Subprime Cities: The Political Economy of Mortgage Markets* (s. 3–22). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444347456>
- Aalbers, M. a Haila, A. (2018). A Conversation about Land Rent, Financialisation and Housing. *Urban Studies*, 55(8), 1821–1835. <https://doi.org/10.1177/0042098018759251>
- Aalbers, M. B., Engelen, E. a Glasmacher, A. (2011). 'Cognitive Closure' in the Netherlands: Mortgage Securitization in a Hybrid European Political Economy. *Environment and Planning A*, 43(8), 1779–1795. <https://doi.org/10.1068/a43321>
- Anacker, K. A. (2019). Special Issue: Housing Affordability and Affordable Housing. *International Journal of Housing Policy*, 19(1), 1–141. <https://www.tandfonline.com/toc/reuj20/19/1>
- Di Felicianantonio, C. (2016). *Reversing Neoliberal Subjectification. The Re-emergence of Social Movements around Housing and Real Estate in the Metropolitan Areas of Rome and Barcelona* [Doctoral thesis]. KU Leuven/La Sapienza.
- Fields, D. J. a Hodkinson, S. N. (2018). Special Issue: Housing Policy in Crisis: An International Perspective. *Housing Policy Debate*, 28(1), 1–151. <https://doi.org/10.1080/10511482.2018.1395988>
- Galster, G. a Lee, K. O. (2021). Special Issue: The Global Crisis in Housing Affordability. *International Journal of Urban Sciences*, 25(1), 1–281. <https://doi.org/10.1080/12265934.2020.1847433>
- Greenaway-McGrevy, R. a Phillips, P. C. B. (2022). *The Impact of Upzoning on Housing Construction in Auckland*. Cowles Foundation Discussion Papers no. 2330. Cowles Foundation for Research in Economics, Yale University. <https://cowles.yale.edu/sites/default/files/files/pub/d23/d2330.pdf>
- Hochstenback, C. (2022). *Uitgewoond. Waarom het hoog tijd is voor een nieuwe woonpolitiek*. Das Mag Uitgeverij B.V.

- Jacobs, K., Atkinson, R. a Warr, D. (2022). Political Economy Perspectives and Their Relevance for Contemporary Housing Studies. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2100327>
- Jordà, O., Schularick, M. a Taylor, A. M. (2014). *The Great Mortgaging: Housing Finance, Crises, and Business Cycles*. NBER Working Paper No. 20501. National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w20501>
- Lee, Y., Kemp, P. A. a Reina, V. J. (2022). Drivers of Housing (Un)affordability in the Advanced Economies: a Review and New Evidence. *Housing Studies*, 37(10), 1739–1752. <https://doi.org/10.1080/02673037.2022.2123623>
- Nesiba, R. F. (1996). Racial Discrimination in Residential Lending Markets: Why Empirical Researchers Always See It and Economic Theorists Never Do. *Journal of Economic Issues*, 30(1), 51–77. <https://doi.org/10.1080/00213624.1996.11505766>
- Rodríguez-Pose, A. a Storper, M. (2020). Housing, Urban Growth and Inequalities: The Limits to Deregulation and Upzoning in Reducing Economic and Spatial Inequality. *Urban Studies*, 57(2) 223–248. <https://doi.org/10.1177/004209801985945>
- Ryan-Collins, J., Lloyd, T. a Macfarlane, L. (2017). *Rethinking the Economics of Land and Housing*. Zed Books.
- Shatkin, G. (2017). *Cities for Profit: The Real Estate Turn in Asia's Urban Politics*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/9781501709715>
- Theurillat, T. (2017). The Role of Money in China's Urban Production: The Local Property Industry in Qujing, a Fourth-tier City. *Urban Geography*, 38(6), 834–860. <https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1184859>
- Wetzstein, S. (2022). Toward Affordable Cities? Critically Exploring the Market-based Housing Supply Policy Proposition. *Housing Policy Debate*, 32(3), 502–532. <https://doi.org/10.1080/10511482.2021.1871932>
- Wu, F. (2022). Land Financialisation and the Financing of Urban Development in China. *Land Use Policy*, 112, 104412. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104412>

Fórum sociální politiky

Z obsahu 1. čísla:

Recenzované články

Valorizace a krácení starobních důchodů
Jaroslav Vostatek

Připravenost v oblasti sexuality a rodičovství: zkušenosti a perspektivy mladých lidí s mentálním postižením
Jana Bernoldová – Marija Revická – Iva Strnadová – Kateřina Sedláková

Esej

Impact of the Covid-19 pandemic on the global and Polish economies
Zuzanna Zaporowska

Diskuse

Klimatická politika po roce energetické krize
Kateřina Davidová

Wellbeing economy – ekonomika dobrého života
Jiří Silný

Knihy, které nezestárly

Jan Keller připomíná knihu sociologa Petera Wagnera „Soziologie moderny“

Recenze

Recenze publikace „Podpora příležitostí lidí s mentálním handicapem“
Monika Mužáková

Recenze knihy „Akademická svoboda jako filosofický problém“
Martin Brabec

FÓRUM

ODBOURNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

Fórum sociální politiky (FSP) je odborným recenzovaným časopisem. Jeho vydavatelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

FSP vychází čtyřikrát ročně v minimálním rozsahu 32 stran, cena jednotlivého čísla je 80 Kč, celoroční předplatné činí 320 Kč.

Objednávky jednotlivých čísel i celého ročníku přijímá
SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlíbku 1800/77,
193 00 Praha 9, e-mail: send@send.cz

Pro řešení krize bydlení nestačí reformovat kapitalismus *Rozhovor s Markem Gottdienerem**

Nedostupnost bydlení se stala problémem pro celou řadu států. Středoevropský prostor se po pádu socialistického systému napojil na globální finanční toky, které do jeho kontextu přenáší některé procesy typické pro tradiční kapitalistické země a které se zde mísí s lokálními specifiky. Lokálně zakotvená sociologie přitom čelí otázce, nakolik je možné následovat obvyklé přístupy západní sociologie, často vycházející z místně orientovaných studií, nicméně zobecňovaných na globální úroveň. Průkopník kritické urbánní sociologie a první autor, který rozpracoval myšlenky Henriho Lefebvra pro anglofonní publikum, Mark Gottdiener, poukazuje na trvalost a teoretickou odolnost konceptů Henriho Lefebvra a Manuela Castellse, které mohou být zásadní i pro středoevropský a východoevropský prostor. Pro specifické odrůdy kapitalismu v těchto zemích přitom nadále platí, že reformismus v otázce bydlení nikdy zcela nevymýtí nerovnosti, které kapitalismus způsobuje.

* * *

Dá se z globálního pohledu (a optikou vašeho sociologického přístupu) říci, že jsou v současné době v oblasti bydlení nějaké dominantní trendy?

Od hegemonického nástupu kapitalismu je bydlení stálou, avšak proměnlivou otázkou. Klíčovým problémem zůstává neschopnost tohoto ekonomického systému poskytnout přiměřené a dostupné bydlení, ať už pro ty, kteří si bydlení kupují, anebo pro ty, kteří si ho pronajímají. Výsledná nerovnost se projevuje několika způsoby. V městských oblastech je stále mnoho lidí, kteří platí za přístřeší nadměrnou, deformující část svých příjmů. Důsledky toho mají vliv na celou ekonomiku skrze deficit potenciálních spotřebitelských výdajů na jiné zboží nebo služby nezbytné pro vyvážené hospodářství a uvržení mnoha domácností do dluhů, protože kromě bydlení musejí pokrývat i své další životní náklady.

Předražené bydlení také vytlačuje méně majetné obyvatele z městských center do periferních oblastí, což způsobuje rozšiřování regionů, ve kterých se staví další byty, čímž se snižuje dostupnost pozemků, které by mohly sloužit jiným potřebám, jako je místní produkce potravin. Nadměrné náklady na bydlení navíc nutí část populace s nedostatečnými zdroji žít s příbuznými nebo ve

* Obsah rozhovoru a jeho editace se mnou významně konzultoval Petr Kubala, za jeho hodnotné komentáře mu děkuji!

Anglická verze rozhovoru je dostupná online na sreview.soc.cas.cz.

spolubydlení, potažmo se ocitají na ulici. Od nástupu průmyslového kapitalismu bylo bydlení vždy zdrojem těchto nerovností. Bydlení tak zůstává společenským problémem vyžadujícím náležitou a přiměřenou podporu z veřejných prostředků, protože soukromý trh řešení nenabízí.

Nyní se navíc objevuje další trend. Klimatické změny nutí společnost zcela přehodnotit využití půdy, stejně jako hrají roli technologické aspekty výstavby domů a budov. Odpovědí na klimatickou krizi je hledat udržitelné energie a udržitelná řešení v oblasti architektury a výstavby, stejně jako udržitelné městské plánování. Ačkoli soukromý trh s bydlením zůstává po celém světě hegemonický, dokonce i v takzvaných komunistických zemích, jako je Čína, zůstávají reakce na vzájemně propojené energetické a klimatické krize mezi jednotlivými společnostmi velmi proměnlivé. Některé země stále spalují uhlí jako hlavní zdroj energie, zatímco jiné trpí nedostatky v urbánním plánování, mezi které patří neregulovaný růst nekvalitního bydlení a slumů v konkrétních regionech. Žádná země dosud nedosáhla adekvátní kontroly nad problémy klimatu a přírodních zdrojů, ačkoli se konečně stávají relevantními tématy v rámci společenské diskuse.

Zmínil jste velké rozdíly mezi společnostmi a regiony. O jaká přesná regionální specifika a rozdíly jde?

Za velké rozdíly v dopadech spojené bytové a environmentální krize jsou zodpovědné dva hlavní faktory. Zaprvé, státy a společnosti s určitou formou sociálně orientované vlády a veřejným sektorem, který je přiměřeně financován, dosáhly pokroku. V nich také nalezneme vzdělané jednotlivce a organizované skupiny, které spolu mluví a podporují hledání řešení. Naproti tomu Spojené státy, abychom uvedli jeden příklad, nemají dostatečné pravomoci ani zdroje investované do politik veřejného sektoru, aby krizi adekvátně řešily. Navzdory četným vládním programům na podporu bydlení zůstává bydlení v městských oblastech pro vlastníky i nájemníky příliš nákladné. Soukromý trh dominuje a nová výstavba je většinou luxusní bydlení. Hledání udržitelných zdrojů energie zde zaostává za mnoha jinými státy, které mají silnější vládní kontrolu nad soukromým sektorem.

Zadruhé, nerovnoměrný globální vývoj v globalizovaném kapitalismu vedl k výrazným nerovnostem mezi společnostmi a státy. Bohatší země v západní Evropě vytvářejí alternativní či podporované formy bydlení a stále více přecházejí na udržitelné zdroje energie, zatímco jiné rychle rostoucí společnosti, jako je Čína a Indie, stále používají uhlí a – alespoň v Indii – náhražkové substandardní bydlení stavěné ad hoc v rámci procesu transformace venkova v městské oblasti zde přetrvává stejně jako v některých částech Afriky a Latinské Ameriky. Je však těžké v odpovědi na tuto otázku zobecňovat. Pro vytvoření komplexního obrazu regionálních rozdílů a srovnání v rámci jednotlivých zemí a mezi nimi je třeba souvislejší výzkum.

Jaké faktory způsobily rostoucí krizi dostupného bydlení od šedesátých let?

Diskuse o těchto faktorech je příliš složitá na to, abych na ně mohl odpovědět v omezeném čase a prostoru. Mohu však zmínit několik důležitých: baby-boom po druhé světové válce, který vedl k pokračujícímu, i když slábnoucímu prudkému nárůstu celosvětové populace, což si vyžádalo větší potřebu bydlení. Dále pokračující rozpad kontroly veřejného sektoru nad privátním bohatstvím, zrychlující se s dominancí neoliberálních kapitalistických změn počínajících v osmdesátých letech, kdy vlády Thatcherové a Reagana degradovaly moc na tržní řešení. Součástí problému je také menší zdanění globálních korporací a oslabení, ne-li eliminace programů sociální záchranné sítě. Tyto a další faktory značně zvýšily sociální nerovnost, vytvořily významnou vládnoucí ekonomickou elitu lidí žijících z nájemného a úroků z investic a vytvořily novou globální třídu ultrabohatých miliardářů, která deformuje globální zdroje extrémně škodlivým způsobem. Stejně problematické je její napojení na politickou sféru, která slibuje všestrannou pomoc a spolupráci, a přitom od této třídy inkasuje prostředky do svých pokladen.

Souhlasil byste s hlavním argumentem sociologa Davida Maddena a nedávno zesnulého urbanisty Petera Marcuse, že bydlení se může stát dostupnějším, pouze když jej postavíme mimo trh, tj. bude dekomodifikováno?

To, že neznáme stěžejní literaturu minulosti, často vede k tomu, že jsou komentáře méně významných akademických osobností vnímány jako originální příspěvky. Už Friedrich Engels publikoval v roce 1873 články na téma otázek bydlení. Odmítl reformní opatření, která měla splynout s programy místní samosprávy, protože jako marxista věděl, že společnosti, která by dokázala poskytnout adekvátní a dostupné bydlení, nelze v kapitalismu dosáhnout. Bydlení by určité neměly dodávat výhradně ziskové podniky a kapitalistický trh, jak je tomu v mnoha zemích. Ale na rozdíl od současných „myslitelů“, kteří papouškují jeho myšlenky, Engels věděl, že tento problém může vyřešit pouze demokratická socialistická revoluce (Gottdiener, 2018). Dekomodifikace sama o sobě nevyřeší problém základny sociálních krizí neoliberálního kapitalismu.

Navrhovat dekomodifikaci bydlení je zároveň teoreticky vyprázdněné. Bydlení je součástí kapitalistického realitního sektoru a toho, co Henri Lefebvre nazval „druhotný oběh kapitálu“. Jak poznamenává Lefebvre v knize *The Production of Space* (1995), nemovitosti jsou součástí kapitalistické „třídy“ – práce, kapitál, půda – a jako takové fungují s logikou a investičními akcemi, které se poněkud liší od sektorů průmyslového kapitálu a technologií. Realitní aktéři nejsou jen stavitelé a investoři. Mohou to být i spekulanti. Spekulace jsou jedním z klíčových faktorů, které deformují výstupy trhu s bydlením, což vede k tomu, že trh s bydlením je vychýlen směrem k bohatým. Žádný kapitalista nespekuluje s bydlením pro nízkopříjmové skupiny. Tlak je vyvíjen na stále vyšší hodnoty

pozemků a budov. Uznání relativní autonomie „druhotného oběhu“ realitního sektoru vedle primárního okruhu průmysl/finance/technologie poskytuje další podporu Engelsovu antireformnímu postoji vůči kapitalismu.

Můžeme pro boj s bytovou krizí používat stejné nástroje ve městech globálního Západu a ve městech východní a střední Evropy?

Stručně a jasně: ne! Zejména vlády se značně liší ve své historické roli aktérů socializace nákladů při tvorbě soukromých zisků. Právní a sociální praktiky se liší podle místa a země. Důležitý úkol regulace aktivit kapitalismu je ze své podstaty závislý na různých cestách, kterými se v průběhu času ubírají společenské formace. Pokud však jde o spekulace na realitních trzích, je patrná společná nit. Všechny kapitalistické společnosti postrádají adekvátní nabídku dostupného bydlení, protože jeho poskytování by bylo v rozporu s inherentním motivem zisku kapitalistického trhu.

Přesuňme nyní diskusi více do teoretické roviny. Poměrně často dochází k určité kritice aplikace teoretických konceptů a přístupů anglo-americké kritické urbánní teorie na země střední a východní Evropy. Je možné uchopit města v tomto regionu optikou „práva na město“ nebo tzv. „nové urbánní sociologie“ a jaké jsou limity, které musíme mít na paměti, pokud se pro to rozhodneme?

Je zřejmé, že přechod od totalitních a takzvaných „komunistických“ zemí uzurpovaných Ruskem po druhé světové válce k plné integraci do globálního kapitalistického systému je velmi specifický případ. V základu můžeme být z urbánní perspektivy svědky mnoha klíčových rozdílů. Autoritářské limity periferního růstu, jako jsou příměstské zelené pásy, jsou pryč ve prospěch rozvoje suburbánních území. Infrastruktura veřejné dopravy se nyní musí přizpůsobit nové formě vládní finanční podpory a to může vést i ke zvýšení cen jejího užívání. V době realizace tohoto rozhovoru je například systém metra v New Yorku, který každý den odbavuje miliony cestujících a prošel mnohonásobným zvyšováním cen jízdného, v pokračující finanční krizi, kvůli níž se již vystříдалo několik ředitelů, včetně jednoho dovezeného z Anglie. Přechod ke globálnímu kapitalismu znamená také příchod kapitalistického realitního trhu se všemi důsledky – nerovnostmi v bydlení, spekulacemi s pozemky, přechodem pouze na luxusní výstavbu, otázkou udržitelnosti životního prostředí, nadměrnou periferní zástavbou a mizením otevřených prostranství a novými způsoby financování, včetně vyšších zdanění.

Nejlepší perspektivou pro pochopení těchto změn zůstává spolehnutí se na teorii produkce prostoru Henriho Lefebvra, zejména v aplikaci a teoretickém vyladění, které jsme obsáhli s dalšími poznatky „New urban sociology“ a sociálně-prostorové perspektivy (Gottdiener a Hohle, 2019), zejména pokud jde o dopady na realitní sektor včetně bydlení a dopady na zásadně proměněný vztah mezi

veřejným a soukromým sektorem. Klíčovým omezením, které je třeba zvážit, je přesně to, jakým směrem se budou nově utvořené demokracie ubírat ve svých politických ekonomích. Budou země následovat severský model sociálního kapitalismu, nebo se uchýlí k autokratičtější a méně demokratické sociální formaci, jako například Maďarsko a Turecko, nemluvě ani o tom, co se stalo v samotném Rusku (země, která je „čerpací stanicí plynu“ a která se navrátila k autokratické vládě a kleptokracii řízené bandou oligarchů)?

Jsem rád, že jste zmínil „právo na město“, protože je to zbytečný termín – je příliš vágní pro analytickou specifičnost a příliš ideologicky nejednoznačný pro specifikaci politických strategií. Právo na město se stalo prázdným heslem některých geografů, které si vypůjčili z minoritnějšího textu vydaného Lefebvrem v šedesátých letech 20. století. Napsal ho ještě předtím, než plně rozpracoval ideje pro svůj opus magnum *The Production of Space*. Přesto jsem již v roce 1986 tvrdil, že Manuel Castells, autor *The Urban Question* (1977), zásadně brojil proti Lefebvrovi a ve prospěch jeho konceptu „kolektivní spotřeby“ a na něm založeného vysoce specifického politického přístupu (Gottdiener, 1995). Zejména Lefebvrův politický postoj je v podstatě zbožným přáním do budoucna, zatímco Castellsův politický přístup je naopak politickou strategií přímé akce v současnosti. Podle Castellse musí městské obyvatelstvo organizovat „městská sociální hnutí“ přímo zaměřená na specifické potřeby zajišťované vládou, tj. komodity a služby dodávané veřejnými prostředky, a nikoli apely na soukromý sektor ovládající městský prostor. Městská sociální hnutí byla kdysi důležitým tématem mezi urbanisty studujícími nevládní organizace a je třeba je znovu oživit namísto „koláčového“ myšlení podobného tomu, co stojí za projevy práva na město (pro úplnější srovnání Lefebvra a Castellse v této klíčové otázce politické strategie viz Gottdiener, 1995).

Hodně jsme diskutovali o urbánní teorii. Poskytuje však současná sociální teorie – při kontextualizaci současných akademických diskusí – stále prostor pro univerzálnější přístupy k městu, nebo urbánní teorii stále více dominuje úzký, cílený empirický výzkum s neuspokojivými možnostmi rozvoje teorie?

Přístup sociální produkce městského prostoru (Gottdiener, 1995; Gottdiener a Hohl, 2019) je založen přímo a zásadně na teoretických spisech Henriho Lefebvra (1995). Přesto jsou teorie i empirický výzkum dva aspekty jednoho akademického pole, a to i v přírodních vědách. Imperialistická tvrzení empiricky založených výzkumníků usilujících o akademickou hegemonii musí být zmírněna uznáním, že empirie se může mýlit, pokud nemá solidní teoretické zázemí. V tom případě se empirický výzkum stává pouze ideologií a propagandou ve službách hegemnické skupiny, která nahlíží na ekonomiku a politickou infrastrukturu jako na doplněk při sledování svých soukromých zájmů.

* * *

MARK GOTTDIENER (*1943) se stal prvním, kdo pro anglofonní publikum zásadněji rozpracoval práci ikonického francouzského filosofa a autora konceptu práva na město Henriho Lefebvrea. Podobně je jeho práce významně inspirována prací španělsko-amerického sociologa Manuela Castellse. Gottdiener je mimo jiné autorem vlivné knihy *New Urban Sociology*, ve které definuje paradigma socioprostorové perspektivy v kontextu sociálněvědního zkoumání měst. V roce 2010 obdržel cenu Lynd Award Americké sociologické asociace za celoživotní přínos. Dlouhodobě působil na University of California a City University of New York, je emeritním profesorem University at Buffalo.

Rozhovor vedl Václav Orcígr
Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova
vaclav.orcigr@fsv.cuni.cz

Literatura

- Gottdiener, M. (1995). *The Social Production of Urban Space* (2. vyd.). University of Texas Press.
- Gottdiener, M. (2018). Who Owns Lefebvre? The Forgotten Sociological Contribution to the New Urban Sociology. *Contemporary Sociology*, 47(3), 266–271.
- Gottdiener, M. a Hohle, R. (2019). *The New Urban Sociology* (6. vyd.). Routledge.

Petr Vašát: *Na jedné lodi: globalizace a bezdomovectví v českém městě*

Praha, Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2021, 352 s.

Kniha Petra Vašáta je příspěvkem do debaty o problematice bezdomovectví. Autor představuje podnětná teoretická východiska, která doplňuje závěry z vlastního výzkumu. Zatímco teoretická část je velmi hutná, odůvodnění vlastních stanovisek či výstupů z výzkumu je v mnohém problematické nedostatečnou či pokulhávací argumentací. Monografie tak ztrácí na kvalitě kvůli nedotaženosti dílčích výstupů či nedostatečnému odstupu autora od některých interpretací či závěrů. V monografii se tak nachází pasáže, kde autor uvádí informace, které si odporují, není jasné, na základě čeho autor předkládá svá stanoviska, popřípadě se v textu nacházejí chybná či nedostatečně zpracovaná data (například při porovnávání konzumace alkoholu lidí s domovem a bez domova, anebo když autor pracuje s průměrným příjmem lidí bez domova, obdobných pasáží je však v textu více). To však neznamená, že jednotlivé kapitoly nemají co nabídnout, naopak i přes dílčí nedostatky je to určitě monografie, která rozvíjí určitý typ české sociálněvědní akademické diskuse a kterou stojí za to si přečíst.

Autor ve vztahu k bezdomovectví užívá metafory lodi, která je pro něj místem sdílení, ale také je plavidlem, na něž mohou být „nežádoucí“ osoby (bezdomovci) naloděny a poslány pryč, mimo zorné pole občanů, pro které je bezdomovectví narušením přijatelné každodennosti a vlastních jistot. Pro lidi bez domova je pak město v podstatě mořem, jehož ulicemi každý den proplovají. V závěru knihy autor metaforu lodi rozšiřuje a na jedné lodi se tak ocitá bezdomovectví a globalismus, ale také lidé bez domova a lidé s domovem – všichni jsme součástí celku, který svými aktivitami a životy spoluutváříme, vzájemně se chtě nechtě ovlivňujeme.

S odkazem na teoretická východiska autor pracuje s tezí, že v situaci extrémní chudoby je hranice bytí bez domova a s domovem často rozostřená. Osoby v autorově výzkumu jsou tak osoby zcela bez domova i osoby s nejistým bydlením. Dle autora je všechny pojí obdobné denní trajektorie, prožívání času a prostoru, sociální vztahy. Bezdomovectví v tomto pojetí tak není stavem jako spíše sociální třídou charakteristickou nízkým ekonomickým statutem, životem v nejistotě a konkrétními (stigmatizujícími) atributy. A jsou to především předsudky spolu se sociální nerovností, které brání změně situace těch, kteří do kategorie „bezdomovectví“ spadají. Nutno však dodat, že pro logické uchopení jednotlivých výstupů a závěrů může být pro čtenáře matoucí, že autor i přes svou kritiku užívá v knize označení „bezdomovec“ a „bezdomovectví“.

Kniha je rozdělena do dvou částí. První část s názvem „Globální konexe“ je především teoretická, i když také předkládá dílčí závěry z autorova výzkumu. Druhá část s názvem „Každodenní život“ přináší ve třech kapitolách především výstupy z autorova terénního výzkumu doplněné o další data (dotazníkové šetření, photovoice). V první části se Vašát zamýšlí nad užíváním označení „bezdomovec“ a vymezuje se vůči němu. Tvrdí, že označení „bezdomovectví“ nemusí odpovídat zakoušené realitě osob takto označovaných – ty mohou prostor, kde žijí, považovat za domov, konvenční bydlení naopak pro ně domovem být nemusí (například osoby žijící v situaci domácího násilí). Bezdomovectví tedy nemusí být spojeno s absencí domova, ale v souladu s definicí ETHOS se jedná také o situace, v nichž je bydlení nejisté, nekvalitní, z ekonomických důvodů často měněné apod. Jelikož se domov wpisuje taktéž do konstrukce vlastní identity, může být například pro lidi bydlící ve squatu důležité nazývat se nikoliv bezdomovci (ostatně domov mají), ale squatery. Autor dále dochází k závěru, že mladší lidé vnímají

domov více skrze vztahy, zatímco lidé starší skrze materiálně.

Dle autora je nezbytné, aby nahlížení na bezdomovectví nebylo ahistorické – obsah a význam bezdomovectví nejsou neměnné. Autor to dokládá vývojem bezdomovectví v USA, který doplňuje lokálními (postsocialistickými) charakteristikami. Podkapitola podporuje autorovu tezi o tom, že bezdomovectví je spíše sociálně-ekonomickou třídou nežli skutečným stavem „bezdomoví“ a že podoba této třídy, její utváření a vnímání zevnějšku (tedy těmi, kdo do této třídy nepatří) se v čase a prostoru mění. V kontextu Česka se autor zabývá situací po roce 1989, která je dle něj zásadní pro porozumění aktuální problematice bezdomovectví (coby situaci extrémní chudoby a vyloučení). Česká ekonomika se postupně stávala „ekonomikou levných montoven“ a zároveň se do popředí dostával apel na vlastní zodpovědnost. Ten se odráží také do podoby sociálních služeb, které získaly především disciplinující charakter. Pro české prostředí je důležité autorovo tvrzení, že gentrifikace v Česku nevede primárně ke ztrátě bydlení, ale k vytlačování lidí s nižšími příjmy, kteří se tak stěhují do dostupnějších, avšak kvalitativně či lokalitou horších bytů a na ubytovny. Dle Vašáta ubytovny mají v české společnosti ambivalentní roli – pro romské obyvatele jsou pastí, z níž je obtížné se dostat, pro neromské obyvatele jsou určitou ochranou před tím, aby skončili „na ulici“. Při analýze bezdomovectví je tudíž dle Vašáta nutné vycházet z globálních i lokálních jevů, které se vzájemně ovlivňují a umožňují specifickou podobu bezdomovectví. Jinak řečeno, příčiny a podoba bezdomovectví mohou mít obdobné charakteristiky napříč státy, avšak zároveň podobu konkrétní, odrážející historicko-sociální charakteristiky daného prostoru. Současné bezdomovectví je tak dle autora vždy spoluutvářené městem a jedná se tedy o urbánní chudobu.

Vlastní výzkum autor realizoval v Plzni a v první části monografie proto popisuje

je proměnu tohoto města a to, jak jednotlivé změny ovlivňovaly a ovlivňují fenomén bezdomovectví. Například zaměření na kongresovou turistiku vedlo k punitivní politice, která však dle Vašáta byla v českých městech přítomna v podstatě vždy, a nejde tedy o nový přístup. Situaci bezdomovectví dle autora ovlivňují také další faktory, jako například postupné snižování dotací do sociálních služeb a založení tzv. územní strážní služby, která má dle autora za úkol (i když neoficiálně) postihnout žebráků, bezdomovců a narkomanů na území vnitřního města. Postupný nárůst bezdomovectví ve městě nevedl k přijetí takových opatření, která by řešila příčiny či pomáhala se ze situace vymanit. Bezdomovectví bylo nahlíženo jako prvek, který narušuje (veřejný) prostor a který je potřeba odstranit – nástrojem je přitom odklizení, odsunutí. Bezdomovectví tak ovlivňuje nejen veřejný prostor, ale také politická rozhodnutí – například tvorbu specifických vyhlášek. Osoby bez domova tudíž v proměně prostoru nehrají jen pasivní roli, ale také roli aktivní – svou přítomností prostor spoluutvářejí.

Lidé bez domova a lidé s domovem tedy netvoří dva odlišné světy, ale jsou součástí jednoho a téhož světa. Bezdomovectví jako sociální stav a každodennost lidí bez domova je spoluutvářeno a ovlivňováno vnějšími vlivy – na makro rovině především těmi politickými, na mikro úrovni specifickými (nejen) ekonomickými vztahy. Lidé bez domova si nezdídkou *vydělávají* prostřednictvím krádeží. Ty neslouží jen k uspokojení základních potřeb (například krádeže jídla), ale také k získání dále obchodovatelného zboží. K tomu je nezbytná poptávka po konkrétních výrobcích na straně zákazníků – *lidí s domovem*. Obdobná je situace při zaměstnávání lidí bez domova *na černo*, popřípadě za velmi nízkou a nejistou mzdou. Mezi oběma skupinami tak vznikají specifické vztahy, které mohou situaci bezdomovectví spoluutvářet či udržovat. S odkazem na vlastní šetření pak Va-

šát tvrdí, že v celkovém součtu lidé bez domova zajišťují své živobytí především prostřednictvím sociálních dávek a příjmu ze zaměstnání a brigád, krádeže či neoficiální příjmy tvoří v průměru menší část příjmu. Příjmy z práce jsou však většinou nízké a nejisté, ať už se jedná o (krátkodobá) zaměstnání, brigády, výpomoci v sociálních službách či třeba prodej časopisu Nový prostor. Vymanit se ze situace bezdomovectví je tudíž velmi náročné.

Ekonomickou praxi lidí bez domova Vašát ilustruje na příkladech dvou domácností. Tvrdí, že z ekonomické analýzy příjmů a výdajů je zřejmé, že lidé žijící na ubytovně mají sice v průměru vyšší měsíční příjmy, ale také vyšší výdaje. Domácnost bydlící ve squatu může polovinu svého příjmu utratit za alkohol, zatímco domácnost na ubytovně utratí polovinu svého příjmu za bydlení. Autor tak dochází k závěru, že pro některé lidi bez domova může být ekonomicky racionálnější žít na ulici. Domnívám se, že se jedná o poměrně problematický závěr či interpretaci. Mimo jiné je totiž otázkou, na kolik je v případě závislosti (o níž zde bez pochyby můžeme hovořit, či ji předpokládat) možné mluvit o „racionálnějším ekonomickém rozhodnutí“. Ostatně vnímání závislosti je u autora obecně značně specifické. Vašát mimo jiné tvrdí, že za bezdomovectvím „alkohol, ani jiná forma domněle patologie, které velmi často akcentují politici, některá média, nebo dokonce sociální pracovníci, jednoduše nestojí a nikdy v historii nestály“ (s. 139). Své tvrzení autor opírá mimo jiné o vlastní dotazníkové šetření, z něhož vyplývá, že 25 % lidí bez domova pije alkohol denně a 30 % „některé dny alkohol pije, ale ne každý den“. Pro srovnání uvádí, že 61 % lidí v populaci obecně zkonzumuje při běžném pití jednu či dvě sklenice alkoholu. Na základě tohoto srovnání dochází k závěru, že pití alkoholu na ulici může být jen nepatrně rozšířenější než pití u lidí, kteří do kategorie bezdomovectví nespádají. Pokud se však podíváme na studie, s kterými autor

pracuje (např. Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice), není možné takovéto závěry přijmout – ve studii se totiž mimo jiné uvádí, že alkohol denně či téměř denně užívá 7,7 % respondentů. Navíc – autor srovnává četnost užívání alkoholu s množstvím vypitého alkoholu. Vašát dále uvádí, že sami lidé bez domova nezřídka jako důvod své situace uvádějí závislost (na alkoholu), což je dle něj dáno především tím, že lidé, kteří v situaci bezdomovectví žijí již dlouho, přejímají vnější pohled na svou situaci a jejich vlastní výpovědi tak nejsou příliš validní. Dokládá to příkladem jednoho ze svých informátorů. Ten jako důvod, proč se lidé a také on sám nezřídka dostávají „na ulici“, uvádí právě užívání alkoholu. Autor však tvrdí, že lidé bez domova nevidí další příčiny, jako je transformace či ekonomická migrace. Dle Vašáta „sebeobviňování tak má tendenci maskovat politicoekonomické pozadí příčin. Jsem názoru, že samy o sobě jsou výzkumy mapující subjektivní příčiny do značné míry nevalidní.“ (s. 142)

Vašát se zaměřil také na vztahy lidí bez domova, které lze dle něj lépe pochopit, když se seznámíme s jejich sociálními sítěmi. Autor rozlišuje čtyři typy sítí: (a) izolovanou síť, (b) kontextualizovanou síť, (c) homogenní kliku a (d) heterogenní kliku. Jedinci v homogenních klikách jsou více závislí na jednotlivých členech sítě a na vzájemné spolupráci. Jedinci v izolovaných či kontextualizovaných sítích mohou čerpat podporu z více různorodých zdrojů a jejich morální vazby ke členům sítě tudíž nemusí být tak pevné, jejich případná ztráta pro ně není tolik ohrožující. To může dle autora vysvětlovat rozpor, se kterým je možné se u lidí v situaci bezdomovectví setkat – na jedné straně oceňování a potřeba vzájemného sdílení a pomoci (*všichni jsme na jedné lodi*) a na straně druhé vzájemné okrádání, podrazy. Užívá tak označení *morálka ulice*.

V poslední kapitole se autor zamýšlí nad možnostmi „řešení bezdomovectví“,

což dle něj není relevantní cíl. Bezdomovectví je specifická třída a bezdomovcem se člověk opakovaně během dne stává. Nejde tedy o to „ukončit bezdomovectví“, ale řešit příčiny vedoucí k chudobě a nerovnostem. Sociální či dostupné bydlení či přístup housing first tak mohou dle autora vyřešit situaci s bydlením (ne už nutně domovem), ale samy o sobě neřeší problematiku komplexně, včetně příčin. Lidé, kteří bydlení získají, tak mohou s ohledem na své další charakteristiky (vzdělání, věk, pohlaví, zdravotní stav, výše dluhů, exekuce apod.) zůstávat nadále v širěji pojaté třídě lidí bez domova, třídě nejchudších. Řešením, které povede k minimalizaci výskytu nerovnosti a chudoby je tak kvalitní a důstojné zaměstnání (tedy řešit prekarizaci či různé formy diskriminace a nerovného zacházení), snížení cen základních položek včetně léků a vzájemné vzdělávání a propojování – tedy uvědomění si, že „jsme všichni na jedné lodi“ a jsme coby občané součástí společných vztahů a prostorů.

Základní autorovy výstupy by se daly shrnout následovně: Bezdomovectví není pevný a neměnný stav, ale opakované stávání se v rámci interakcí a vztahů (mezi lidmi navzájem i mezi lidmi a městem či prostředím obecně). Lidé bez domova nejsou v rámci těchto vztahů pasivními prvky, jsou aktéry, kteří vztahy spoluutvářejí, stejně jako spoluutvářejí město. Lidé bez domova přitom nejsou lidmi na okraji, nejsou vyloučeni ze společnosti či města. Naopak jsou jejich součástí. Samotné označení „bezdomovectví“ je přitom problematické, protože lidé takto označovaní mohou zakoušet domov, mohou mít místo, které za domov považují. Naopak lidé bydlící „v (běžných) bytech“ nemusí svůj byt považovat za domov. Jedná se tak spíše o třídu, a to třídu *chudou* a nejvíce ohroženou globálními procesy. Jelikož bezdomovectví není ahistorické, ale je vždy pevně spjaté s konkrétním časem a prostorem, je možné tvrdit, že dnešní bezdomovectví (především jako třída) je na jedné lodi s globalizací a je pev-

nou součástí městského prostoru. Bezdomovectví je tudíž ovlivňováno globálními jevy, ale má své lokální charakteristiky. Je spojené s nejistou prací, prekarizací, pracovní mobilitou, nízkou mzdou. Lidé bez domova jsou zapojeni do ekonomických procesů, které jim nabízí anebo kterých využívá dominantní společnost. Lidé bez domova tedy nejsou „jiní lidé než my“. Tvoříme všichni jedno společenství. Nejsou patologií, jsou jednou z tříd. Proto také „řešení bezdomovectví“ zaměřené pouze na získání bydlení nemůže být dostatečné. Je potřeba se zaměřovat na jednotlivé procesy, které mají vliv na vznik nerovnosti a chudoby, proměňovat je a jejich dopady minimalizovat.

Při čtení knihy jsem si často kladla otázku, pro jaké čtenářské publikum je určena? Díky řadě poznámek pod čarou, které osvětlují některé autorem používané pojmy či autorem popisované téma více rozebírají, může kniha vypadat jako studijní materiál, každopádně je díky tomu možné ji považovat za publikaci čtenářsky přínosnou pro širší publikum. Tomu však neodpovídá určitá náznakovitost mnoha závěrů, kdy není úplně zřejmé, jak a proč k nim autor došel, což nutí čtenáře/čtenářku k hledání v poznámkách pod čarou, k vrácení se k předešlým kapitolám, otevírání výzkumů, na něž Vašát odkazuje a ke kladení si otázek, na které však není vždy možné v rámci publikace nalézt odpovědi. Na vině může být skutečnost, že autor vychází z dlouhodobého výzkumu, mnohá sdělení byla již dříve publikována a může se tak do určité míry jednat o „autorskou slepotu“ – autor považuje argumenty a sdělení za zřejmé, protože vycházejí z jeho znalostí a zkušeností, pro čtenáře/čtenářku se však může jednat o informace nové. Je také otázkou, proč se v poznámkách pod čarou vyskytují „zamyšlení“ a doplňující informace, které některé autorem předkládané závěry narušují, a není tak zřejmé, proč s nimi autor nepolemizuje, proč je neuvádí v hlavním textu. Ve shrnutí k první kapitole

le (s. 74 a 76) se tak například v poznámkách pod čarou nacházejí dle autora dobře konceptuálně a teoreticky ukotvené či s teorií dobře pracující studie českých autorů a autorek. Jelikož je Vašátův text obecně k českým studiím značně kritický, domnívám se, že by měly být tyto poznámky zařazené do hlavního textu, aby ukázka toho, že i v Česku vznikají, dle autora, dobré práce. A to především v těch podkapitolách, v nichž autor pokazuje na nedostatky dosavadních studií a vysvětluje, proč je jeho přístup jiný. Takto hlavní text působí jako výčet nedostatků podporujících autorův kritický přístup k českým badatelům a badatelkám zabývajícím se o obdobné téma jako on sám.

Jak jsem již naznačila výše, největší slabinou knihy jsou nedotažené nebo sporné závěry. Autor předkládá řadu zajímavých tvrzení, ovšem bez důkladné opory o data. Interpretace některých dat je přitom poměrně problematická, protože není zřejmé, proč právě ta autorem zvolená je jediná správná – data totiž nabízejí interpretací více, popřípadě volají po dalším, důkladnějším výzkumu. Níže uvádím další dva příklady, v monografii je však sporných míst více.

Autor například tvrdí, že se negativní postoje české veřejnosti k lidem bez domova odrážejí v jednání veřejnosti a lidé bez domova se tudíž pravidelně setkávají s násilím (fyzickým i slovním) a ženy s násilím sexuálním. Nedovolila bych si popírat, že tuto zkušenost lidé bez domova mají. V textu ovšem nenalezneme znění otázky, z uvedeného však vyplývá, že se jednalo o otázku obecného charakteru, která zjišťuje obecnou zkušenost lidí bez domo-

va s násilím, nikoliv tedy s násilím, kterého by se dopouštěla veřejnost „s domovem“.

V kapitole týkající se bydlení se také vyskytují nedotažené argumenty. Autor například na straně 249 uvádí, že „aktérský domov většinou zakoušejí lidé žijící buď v horších formách přístřeší (např. ulice nebo kolonie), nebo naopak ti, kteří žijí v těch nejlepších (např. konvenční byt)“. Opět však není jasné, jak k tomuto zjištění autor došel. Pokračuje totiž tím, že odkazuje na další studie, dle kterých lidé nocující v nejlepších a nejhorších formách nocování či bydlení mají obdobnou kvalitu mobility. Jak s tím však souvisí aktérský domov, to autor nevysvětluje. Dodává, že lidé na ubytovnách či v institucích mohou své bydlení považovat za domov méně než například lidé bydlící pod mostem. Ani to však nevysvětluje výše uvedenou situaci, která tak zůstává bez bližšího objasnění. Krom toho v následující podkapitole autor uvádí: „Obecně sice platí, že čím lépe člověk bydlí, tím je celkově kvalitnější jeho mobilita, to však platí mnohem méně často pro muže.“ (s. 252) Není tedy jasné, s čím máme jako čtenáři a čtenářky počítat – mají tedy lidé v nejlepších a nejhorších formách nocování či bydlení obdobnou kvalitu mobility, anebo se kvalita mobility zvyšuje přímo úměrně s kvalitou bydlení?

Práce Petra Vašáta přináší zajímavý a v mnohém důležitý přínos do debat o bezdomovectví. Zmíněné nedostatky však snižují nemalý pozitivní přínos textu a výzkumu. Závěry, které Vašát v knize předkládá, jsou dle mého velmi přínosné, ovšem za zdáním inovátorství se tolik nových pohledů nenachází.

Blanka Kissová
Univerzita Palackého v Olomouci

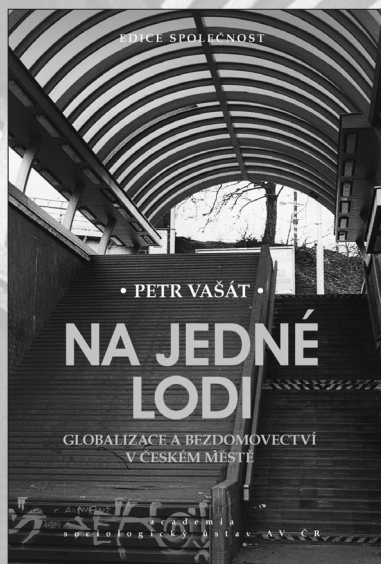
EDICE SPOLEČNOST

Nakladatelství Academia a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,

vydaly v koedici

**NA JEDNÉ LODI:
GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Petr Vašát

Kniha je interdisciplinární a multimetodologickou studií bezdomovectví v Česku. Autor v ní čtenáři ukazuje, jak se bezdomovectví zhmotňuje na průsečíku politickoeconomických faktorů, jako jsou demokratizace společnosti nebo integrace do globální ekonomiky, a specifických doprovodných logik vznikajících na pomezí kultury ulice a určitých podmínek charakteristických pro českou společnost. Na pozadí případové studie Plzně a srovnání s některými prvky bezdomovectví ve Spojených státech a slumů v Latinské Americe tvrdí, že bezdomovectví není vyloučením ze společnosti, jak je obecně laickou i velkou částí odborné veřejnosti přijímáno, ale naopak systémovým komponentem současných měst.

Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2021

356 s.

ISBN 978-80-200-3200-3

Doporučená cena 316 Kč

**ACADEMIA
NAKLADATELSTVÍ**

Knihu lze zakoupit v nakladatelství
Academia [https://www.academia.cz/
na-jedne-lobi--vasat-petr--
academia--2021](https://www.academia.cz/na-jedne-lobi--vasat-petr--academia--2021)

**Sociologický ústav
Akademie věd ČR**

**GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

O kontextech a konceptech aneb *parhessia* ke knize *Na jedné lodi*

Velmi si vážím toho, že jsem dostal příležitost reagovat na polemickou recenzi a stať, které jsou součástí tohoto skvělým obsahem nabitého monotematického čísla, a moc za to editorce Terezii Lokšové a editorovi Tomáši Hořenímu Samcovi děkuji. Stejně tak děkuji jak autorce samotné recenze, která si dala tu práci a přečetla mou – pravda, místy čtenářsky nevlídnou – knihu a nabídla své kritické postřehy, tak i autorkám a autorům, kteří domysleli do důsledků některé z mých tezí o programu bydlení především (BP). Věřím, že podobné diskuse představují důležitý přínos jak pro samotné zúčastněné, tak pro širší vědeckou komunitu. A radost mám tím spíš, že právě tato diskuse má potenciál učinit hranici mezi vědeckou obcí a angažovanou veřejností o něco více propustnější. V následujících řádcích se tak pokusím rozvinout některé ze svých myšlenek, jejichž obrysy možná zůstaly až příliš nečitelné. Zaměřím se při tom konkrétně na *kontext* psaní knihy i některých svých tvrzení, který možná dá lépe vyniknout záměrům knihy, a povahu *konceptů*, které v knize používám, a jejich vztah k některým mým prakticky orientovaným myšlenkám, zejména těm týkajícím se řešení bezdomovectví skrze BP.

Kontexty

Autorka recenze je vůči knize poměrně kritická, což je dobře. Podle ní jsou v knize pasáže, „které si odporují, není jasné, na základě čeho ... předkládá[m] svá stanoviska, popřípadě se v textu nacházejí chybná či nedostatečně zpracovaná data“ (s. 237). Zmiňuje poté tři konkrétní příklady: závislosti, násilí ve veřejném prostoru a zakoušení aktérského domova. Budu-li upřímný, vzhledem k tomu, že jsem nacházel početné chyby v tabulkách ještě těsně před tiskem, tak rozhodně nemohu tvrdit, že kniha žádné chyby neobsahuje. Obdivuji každého, kdo je schopný publikovat knihu bez chyb, překlepů a s kompletním seznamem literatury. Já k takovým lidem bohužel nepatřím a pravděpodobně nikdy nebudu. Na druhou stranu se ale nemohu ubránit dojmu, že recenze možná v některých momentech opomíjí důležité informace a jindy zase nebere vážně klíčová, převážně metodologická východiska, na kterých kniha staví.

Moji snahou od začátku bylo napsat odbornou knihu pro české expertní publikum. Chtěl jsem, aby kniha byla sociálněvědní monografií v klasickém slova smyslu, tedy měla určitý teoretický přesah, opřený o obsáhlý a unikátní empirický materiál. Protože ale české studium bezdomovectví zkrátka postrádá řadu tematických a konceptuálních diskusí, rozhodl jsem se napsat hutnější teoretický úvod, ve kterém tyto diskuse shrnu a zároveň poukážu na z mého pohledu ně-

kteří lokální problematické aspekty. Věděl jsem také, že chci knihou směřovat k reflexi a nejlépe vyprovokovat diskusi. Vzpomněl jsem při tom na dr. Kotlovou a její slova z vynikajícího kurzu Kulturní antropologie, že „když chcete měnit paradigma, musíte všechny pořádně naštvat“, a zvolil záměrně kritický tón. A toho jsem se důsledně držel – i proto jsou například tzv. „dobré práce“ zmíněny v poznámkách pod čarou a v hlavním textu pouze kritizují, jak zmiňuje recenze. Tyto kroky přinesly ještě jeden důležitý rozměr knihy: rozhodl jsem se spíše upozadit své teoretické ambice, respektive nechat je do odborných článků, a v knize formulovat spíše obecnější (konceptuální) rámec, který bude otevřen k interpretacím a povede tak možná k diskusím, kritice nebo novým uchopením. Tomu odpovídá i členění a styl kapitol, na který svým způsobem upozorňuje recenzentka („To však neznamená, že jednotlivé kapitoly nemají co nabídnout“, s. 237) – dají se číst každá zvlášť, každá obsahuje úvod a shrnutí – nebo i zmíněné četné poznámky pod čarou. Nutno upřímně podotknout, že této mé snaze napsat hutnější „studijní materiál“, ke kterému se budou moci v případě potřeby vracet pro nějaký konkrétní údaj či souvislost lidé, kteří se odborně nebo expertně zajímají o fenomén bezdomovectví, nahrála i skutečnost, že jsem knihu psal opravdu mnoho let a kniha sama odráží také mnoho let trvající výzkum. Za tu dobu se udála řada věcí: zahájil jsem výzkum v Kolumbii, strávil hodně času v zahraničí na stipendijních pobýtech, seznámil se s řadou lidí, kteří mne velmi ovlivnili. To vše se zásadně odrazilo v mém uvažování a psaní. Výsledkem je kniha na pomezí: forem psaní, teoreticko-konceptuálního myšlení i čtenářstva. A jelikož je věda veskrze pluralitní činnost, věřím, že i takové práce mají svůj smysl

K mému problematickému chápání a interpretaci závislosti se autorka recenze dostává skrze některé závěry týkající se ekonomických praxí a struktury výdajů. Konkrétně uvádí, že „Domácnost bydlící ve squatu může polovinu svého příjmu utratit za alkohol, zatímco domácnost na ubytovně utratí polovinu svého příjmu za bydlení.“ (s. 239) Dále zmiňuje moji tezi, že pro některé lidi bez domova může být ekonomicky racionálnější jednoduše žít na ulici. Na základě toho uvádí, „že se jedná o poměrně problematický závěr či interpretaci. Mimo jiné je totiž otázkou, na kolik je v případě závislosti (o nichž zde bez pochyby můžeme hovořit, či je předpokládat) možné mluvit o „racionálnějším ekonomickém rozhodnutí“. Na to navazuje kritikou další mé teze, totiž že za bezdomovectvím alkohol nestojí a že se na ulici pije jen o něco málo více než v běžné společnosti. Opakuje vybrané informace z našeho dotazníkového šetření, konkrétně že 25 % lidí bez domova pije alkohol denně a 30 % jen některé dny, jindy ne, které doplňuje o informaci, že 61 % lidí v populaci obecně konzumuje běžně jednu či dvě sklenice alkoholu. Sekci poté uzavírá tvrzením, že nemohu srovnávat četnost užívání alkoholu s množstvím vypitého alkoholu.

Jsem velmi rád, že autorka akcentovala závislosti (a problém racionality) jako téma. Velmi dobře se v této argumentaci materializuje to, jak má patologický diskurz – tedy tendence interpretovat jednání lidí bez domova skrze různorodé zjednodušující patologie, jako jsou závislosti, neúplná socializace nebo dezafiliace (Archard, 1979, s. 23) – v Česku pevné základy a jak je obtížné od něho upustit.

Ano, můj pohled na závislosti je specifický. Nikoliv výjimečný, jak svědčí klasické i novější (sub)kulturně orientované práce (např. Butchinsky, 2017; Spradley, 1970). Jednoduše odmítám vidět v alkoholu (a závislostech) jakousi patologickou vlastnost, díky které se lidé stávají bezdomovci a které se mohou zbavit pouze skrze léčbu v institucích. Nemohu se poté ubránit dojmu, že autorčina kritika je možná až moc postavena na specifickém výběru toho, co označuje za „data“: tam, kde uvádí, že 25 % pije denně (sečetla při tom dvě rozdílné kategorie lidí: 15 % těch, co průběžně popíjí celý den, a 10 % těch, kteří pijí každý den, ale ne moc), já uvádím, že 46 % nepije vůbec nebo jen při zvláštních příležitostech (také sčítám dvě kategorie lidí: 21 % tvoří ti, co pijí při zvláštních příležitostech, a 25 % ti, kteří nepijí vůbec). Tyto informace doplňuji o rozdíly genderové (40 % žen uvedlo, že nepije vůbec, mužů pouze 20 %) a rozdíly dané způsobem nocování (v institucích a bytech 60 %, na ulici a noclehárnách 40 %). Za mne je z toho závěr jasný: ti, co na ulici pijí, jsou jen viditelným vrcholem pomyslné pyramidy lidí bez domova, většina tolik alkohol nekonzumuje.

Druhý rozměr kritiky se týká ne/výjimečnosti konzumace alkoholu lidí bez domova ve „srovnání“ s bydlící majoritou. Pravděpodobně jsem mohl a měl nakládat s informací o množství konzumovaného alkoholu jinak a dost možná i zmínit to, že jde o množství, nikoliv četnost jako v případě našeho šetření. Nešlo nicméně o žádnou komplikovanou komparaci dvou populací, ale o rozšiřující ilustraci. Na druhou stranu podobných kontextuálních informací uvádím v knize více a pouze dohromady spoluvytváří mé závěry: svůj argument o spíše nepatrném rozdílu mezi pitím na ulici a pitím majoritním rozvíjím například skrze zmínky o kultuře skupinového popíjení na ulici nebo Rossiho (1989, s. 32) postřehem, podle kterého badatelé a badatelky v USA tíhnou psát o problému alkoholu v prostředí ulice, jako by se týkal všech, zatímco výzkumy poukazují konstantě na jednu čtvrtinu. To, co všechny tyhle doplňující informace v mé linii uvažování dokreslují, je argument, že je třeba alkohol mezi lidmi bez domova chápat v kontextu normalizovaného konzumování alkoholu majoritou a rovněž tendence veřejnosti a části badatelské obce z alkoholu a závislostí či obecně domnělých patologií činit (hlavní) příčinu jejich situace a definující vlastnost. U struktury výdajů stojí například v tomto kontextu za zmínku, že jak pro domácnost na ulici – zde to platí po nákupu alkoholu, který je skutečně množstevním outlayerem – tak i na ubytovně patří mezi nejčastěji nakupované položky jídlo/potravinu a tabák. Nebo že hned další v pořadí je pro domácnost na ulici položka jídlo pro psy a pro tu na ubytovně hygiena. Koneckonců ženská polovina oné alkohol popíjející domácnosti je už řadu let z ulice a naposled, co jsme spolu hovořili, plánovala s novým partnerem miminko. Ne každý uživatel drog je totiž závislý a ne každý, kdo pije alkohol, je alkoholik. Tam, kde autorka recenze vidí závislosti, já vidím komplikovanou politiku života s jeho zvraty, ekonomickými kalkulacemi, ale i (legitimními) tužbami a afektivním zažíváním. Čistě ekonomicky racionální jednání tak neexistuje – i proto jsem v knize v tomto případě použil uvozovek.

Co se týká zbylých dvou příkladů, platí v podstatě to samé, co v případě alkoholu. Ano, bylo by názornější, kdybych uvedl, kdo konkrétně se dopouští

násilí vůči lidem bez domova ve veřejném prostoru. Na druhou stranu autorka opět ignoruje řadu kontextuálních informací, empirického i teoretického charakteru, které tezi o násilí ze strany veřejnosti (a policie) rozvíjí. Podobně i v případě výtky o „nedotaženosti“ zažívání aktérského domova. Celá kapitola začíná analýzou sociální situace ze squatu, kde jsem přespál. Představuji při tom řadu témat, jako jsou materialita místa, konstrukce identity nebo afektivní zažívání, která se s praktikováním takového, aktérského, domova pojí. Dále na základě rozhovorů představuji genderové a věkové rozdíly v zažívání takových domovů. Extenzí toho je poté zobecnění v podobě u-křivky zažívání domovů, ve kterém teoreticky promyslím jeden ze závěrů našeho výzkumu mobility lidí bez domova, totiž že lidé nocující v bytech mají podobnou kvalitu mobility jako ti nocující na ulici (graf má tvar u-křivky). Konkrétně k tomu uvádím: „Ačkoliv autoři toto dále nerozvíjí, domnívám se, že spíše než kvalita bydlení se v této skutečnosti odráží určitá logika zažívání domovů lidmi bez domova.“ (Vašát, 2021a, s. 249) Jinými slovy jsem použil geografická a atribuční data k tomu, abych rozvinul tu kulturní v podobě pozorování, rozhovorů a další zkušenosti a formuloval svou teorii o zakoušení domova. Skutečnost, že lépe nocující muži mají kvalitnější mobilitu, na tom vůbec nic nemění (to je atribuční údaj, který vyjadřuje určitou statistickou tendenci). Ne vždy lze každé tvrzení doplnit konkrétním číslem a nejen čísla jsou při tom „data“. Autorka recenze mi nemusí věřit, to je v pořádku. Moje chyba, že jsem ji nepřesvědčil. Neměla by při tom ale ignorovat metodologické a ideové základy, na kterých kniha staví.

Koncepty

Autoři a autorky studie „Asambláž ‚bydlení především‘: Příklad projektu ‚rapid rehousing pro rodiny s dětmi bez domova‘ ve městě Brně“ ve svém textu odpovídají na mé výhrady vůči programům „bydlení především“ (dále BP). Konkrétně jim jde o „rozvíjení obecnější diskuse o ukončování bezdomovectví a také o zpřesňování myšlení s konceptem urbánních asambláží ve studiích města a bydlení v českém prostředí“ (s. 152). V tomto kontextu se kriticky staví k mému důrazu na politickou ekonomii v rámci myšlení s asamblážemi, koncept imanentního města a řešení bezdomovectví skrze demokratizaci společnosti. Moc vítám promýšlení BP programu skrze asambláže a také snahu o zpřesnění této optiky. Aniž bych se chtěl pustit do zbytečně komplikované a obsáhlé diskuse deleuezovských či ANT (pro)pozic – v české vědecké obci jsou k tomu fundovanější – dovoluji si jen s některými zpřesňujícími názory nesouhlasit. Mám pocit totiž, že zbytečně budují zákopy na jinak rovném poli.

Ačkoliv jsem si vědom, že jsem mohl být v určitých momentech konzistentnější, zejména důkladněji pracovat s ontologií jednotlivých komponentů asambláží nebo alespoň načrtnout problém multiplicity realit, který zmiňují autoři/autorky, můj přístup k asamblážím v knize byl do začátku přece jen spíše deskriptivnější (pro teoretičtější uchopení viz Vašát, 2021b, 2021c, 2023; Vašát

a Váně, 2023). Asambláž imanentního města, stejně jako například „bezdomovectví jako expulze“ tak jsou záměrně svého druhu „slabými teoriemi“ (Gibson-Graham, 2014) a v podstatě „beztvarými“ koncepty (Růžička a Vašát, 2011). Podobně jako bourdieuvský kapitál, „který nabývá konkrétních podob vždy až v závislosti na konkrétním sociálním a historickém kontextu“ (Růžička a Vašát, 2011, s. 130), tak imanentní asambláž je možné vyplnit rozdílným obsahem, popisuje-li tento obsah provázanost bezdomovectví s různými rovinami města (sociálními vztahy, materialitou, politickou ekonomikou atp.). Asambláž imanentního města tak představuje koncept pro české prostředí, jehož smyslem je bezdomovectví nejen konceptuálně depatologizovat, dehierarchizovat a dereifikovat, ale i performativně proměnit uvažování o něm.

Podle autorek/autorů studie je ovšem perspektiva politické ekonomie s asamblážemi „v mnoha ohledech přímo protikladná a s nimi neslučitelná, což plasticky dokládá již v úvodu zmiňovaná rozvětvená diskuse v časopise *City*“ (s. 167). Zároveň tvrdí, že jediný způsob jak realizovat „demokratizaci společnosti“, což považují za „holistický plán“, je používat jiný rámec, tedy třídní perspektivu a politickou ekonomii. Mají pravdu, že za poslední dvě dekády se asambláže a distributivní aktérství těší velké přízni v rámci urbánních studií (a nejen těch). Proběhla celá řada více či méně kritických diskusí, včetně té v časopise *City*. Nicméně závěr o neslučitelnosti asambláží a politické ekonomie, stejně jako kritiku vedenou vůči demokratizaci společnosti bych se zde přece jen pokusil vyvrátit.

Předně, chtěl bych poznamenat, že je naprosto v pořádku a žádoucí, když i badatelky a badatelé v české vědě, respektive v postsocialistickém kontextu, pracují kreativně a vytváří koncepty a teorie. Opravdu není třeba vždy jen následovat, tj. rozvíjet, vyvracet nebo potvrzovat, něco, co se napsalo v zahraničí, nejpravděpodobněji někde na privilegované britské nebo americké univerzitě. Ovšem propojení politické ekonomie a městských asambláží není případem této kreativity. Tak jako na sociálních sítích ani v akademickém prostředí proti sobě nikdy nestojí dva jasně ohraničené teoretické proudy se svými houfy zastánců, ale velká část badatelů a badatelek stojí jednoduše někde mezi. I proto ve zmíněné diskusi na stránkách časopisu *City*, kterou článek argumentuje, nalezneme přístupy, které se velmi liší – od poměrně protichůdných pozic Ignacia Fariase (2011) a Neila Brennera, Davida Maddena a Davida Wachsmutha (2011) po spíše smířlivější příspěvky Collina McFarlana (2011) a AbdouMaliqua Simona (2011).

Ve své knize v podstatě vycházím z myšlení McFarlana a Simona, i proto že jsem záměrně chtěl, i s ohledem na zmíněné patologizující tendence, ve vztahu k bezdomovectví v českém prostředí akcentovat politickou ekonomii. S tou totiž explicitně oba pracují. Jen ji nevnímají hierarchicky coby „kontext kontextů“, jak to činí kritická urbánní studia (Brenner, 2011), ale jako něco, co je v rámci asambláží relačně vytvářeno. McFarlane (2011, s. 379 in Vašát, 2021a, s. 271) v tomto kontextu uvádí: „politická ekonomie a struktury vznikají jako relační produkty skrze multiplicitní vztahy tras, aktérů, historií, nahodilostí, zdro-

jů, sociomaterií a vztahů moci“. Simone (2011, s. 357) poté volá po „detailním studiu toho, jak moc jsou konkrétní aktivity, osoby a praxe provázané s dominantní logikou kapitalistické akumulace“. Kategorie politické ekonomie, jako jsou třída, moc, akumulace kapitálu, tak jednoduše nestojí v opozici k myšlení s asamblážemi. To, co se materializuje v opozici, je epistemologická perspektiva, kterou ke zmíněným kategoriím tyto jednotlivé perspektivy přistupují. Jak zmínění autoři, tak i já jsme ale v tomto zcela explicitní a není proto možné nás svévolně řadit kamsi do imaginárních dichotomických barikád.

Podobné platí i pro zacházení s myšlenkou demokratizace společnosti. Bezdomovectví v knize představují coby expulzi, tedy formu nerovnosti, která není „důsledkem nějakého konkrétního faktoru, procesu či rozhodnutí (např. špatné bytové politiky), ale ... [je] výsledkem komplexních, vzájemně posilujících mechanismů a principů“ (Vašát, 2021a, s. 26). Ačkoliv, jak jsem v knize ukázal, lidé bez domova kreativně využívají samotné aspekty ekonomických a politických procesů, které vlastně vytváří bezdomovectví, je to právě jejich neformální každodenní život (tj. specifická úroveň prekarizace takového života), který představuje funkční prvek některých z těchto procesů. Je možné, že zde hraje úlohu trochu rozdílná terminologie, se kterou já a autorky a autoři textu pracujeme, ovšem „bezdomovectví“ pro mne není stavem, natož pak vlastností konkrétních lidí či rodin, tj. faktorem, který se může „znovu-objevit“, jak píší. Bezdomovectví v Česku je sice do značné míry důsledkem integrace do globální ekonomiky a lokální politiky, ale je také (znovu)vytvářeno v rámci každodenních (ne)formálních socioekonomických a prostorových vztahů města (Vašát, 2023).

Demokratizace společnosti poté není myšlenkovým protikladem programu BP a nelze proto stavět na jednu stranu ubytování rodin a na druhou systémovou proměnu společnosti, ať již revolučně, nebo reformně-liberálně. (Upustil bych také od pojmu holismu, ať jde o holismus antropologický, nebo gestalt, do této diskuse nepatří a v knize jsem ho ani jednou nepoužil.) Idea demokratizace společnosti je o rozvíjení spektra opatření a programů, které dokážou cílit na *říznorodé* formy, fáze nebo kultury bezdomovectví. Myšlenka tak zahrnuje BP programy, Iglou (nouzový přístřešek, pozn. redakce) pro lidi bez domova, sociální služby a celou řadu dalších nástrojů. Zároveň se kondenzuje kolem radikálního domýšlení do důsledku výše zmíněné komplexní a ambivalentní povahy současného bezdomovectví. Některé rodiny jsou sice prostřednictvím programů BP zabydlovány, stále více lidí se však stává lidmi bez domova a ti, kteří již na ulici jsou, vytvářejí funkční vztahy v rámci města. Proto *řešení* bezdomovectví – pojem řešení je upřímnější a přesnější než pojem ukončování – musí jít za rámec bydlení a vyvinout sady nástrojů, které se zaměřují na zmíněné systémové vztahy, tedy musí zahrnovat i politicko-ekonomická opatření.

Cílem mé knihy „nebylo a není věnovat se konkrétním veřejněpolitickým opatřením, jak bezdomovectví (vy)řešit, ale nabídnout spíše určitý ‚kurz‘, směr, kterým by se taková snaha mohla ubírat“ (Vašát, 2021a, s. 270). Zároveň jsem chtěl ale přispět ke změně v uvažování o bezdomovectví, která, věřím, může

vést i k řešení bezdomovectví. Své výtky vůči BP jsem mimo jiné formuloval také z důvodu, že kolem programu chybí v Česku kritičtější odborná diskuse. Podle mě není pochyb, že BP ubytování rodin s dětmi, popřípadě jednotlivce, nebo zákon o sociálním bydlení je třeba přijmout. Obdivuji a fandím všem, kdo se v Česku starají o chod a prosazování těchto programů a principů. To, co bych ale rozporoval, je předpoklad, že BP ukončuje bezdomovectví a že má pouze pozitivní dopady. Autorky a autoři mají pravdu v tom, že brněnský projekt inicioval sociomateriální změny ve společnosti: akcentace latentního bezdomovectví je něco, co je třeba přičíst na vrub BP, potažmo konkrétně brněnskému projektu. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že BP programy *neukončují* bezdomovectví. Ani nemohou. Není v samotné povaze tohoto opatření zavádět změnu na tak komplexní úrovni, v jaké bezdomovectví v současných městech existuje a je (re)produkováno.

Petr Vašát

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Literatura

- Archard, P. (1979). *Vagrancy, Alcoholism and Social Control*. Macmillan.
- Brenner, N., Madden, D. J. a Wachsmuth, D. (2011). Assemblage Urbanism and the Challenges of Critical Urban Theory. *City*, 15(2), 225–240. <https://doi.org/10.1080/13604813.2011.568717>
- Butchinsky, Ch. (2017). Homeless Survival and Resistance in the Neoliberal City. In G. Erdi a Y. Şentürk (eds.), *Identity, Justice and Resistance in the Neoliberal City* (s. 197–221). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-58632-2_9
- Farías, I. (2011). The Politics of Urban Assemblages. *City*, 15(3–4), 365–374. <https://doi.org/10.1080/13604813.2011.595110>
- Gibson-Graham, J. K. (2014). Rethinking the Economy with Thick Description and Weak Theory. *Current Anthropology*, 55(S9), S147–S153. <https://doi.org/10.1086/676646>
- McFarlane, C. (2011). On Context: Assemblage, Political Economy and Structure. *City*, 15(3–4), 375–388. <https://doi.org/10.1080/13604813.2011.595111>
- Rossi, P. H. (1989). *Down and Out in America. The Origins of Homelessness*. The University of Chicago Press.
- Růžička, M. a Vašát, P. (2011). Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus. *AntropoWEBZIN*, 7(2): 129–133.
- Simone, A. (2011). The Surfacing of Urban Life: A Response to Colin McFarlane and Neil Brenner, David Madden and David Wachsmuth. *City*, 15(3–4), 355–364. <https://doi.org/10.1080/13604813.2011.595108>
- Vašát, P. (2021a). *Na jedné lodi: Globalizace a bezdomovectví v českém městě*. Academia.
- Vašát, P. (2021b). From Squat to Cottage: Materiality, Informal Ownership, and the Politics of Unspotted Homes. *Housing Studies*, online first. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1966393>
- Vašát, P. (2021c). Making City-bases: Homeless Places, Poverty Management, and Urban Change in Pilsen. *Czechia. Urban Geography*, 42(9), 1252–1269. <https://doi.org/10.1080/02723638.2020.1826752>

Vašát, P. (2023). Quasi-household Economy: Rethinking Homelessness in Post-socialist Pilsen and Beyond. *Cities*, 134, 104190. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104190>

Vašát, P. a Váně, J. (2023). Governed by Atmospheres: Affect, Materiality and Everyday Benevolence in Homeless Encampments during the COVID-19 Pandemic. *Urban Studies*, online first. <https://doi.org/10.1177/0042098022114>

**Pražský trh s nájemním bydlením
suplovat nedostatek sociálních bytů
nedokáže: Zpráva z realizace projektu
„Aplikace inovačního nástroje –
Zabydlování v podmínkách tržního
prostředí hlavního města Praha“**

Představení projektu

Tato zpráva reflektuje zkušenosti z realizace projektu Aplikace inovačního nástroje – Zabydlování v podmínkách tržního prostředí hlavního města Praha, který byl zadán Odborem bytového fondu hlavního města Prahy jako nástroj v projektu Magistrátu hlavního města Prahy Sociální bydlení, financovaný Operačním programem Zaměstnanost. Projekt reagoval na vnímanou nedostatečnost spolupráce MHMP a městských částí při pomoci občanům Prahy v bytové nouzi. Následující řádky popisují průběh projektu, prezentují získané zkušenosti a reflektují správné i mylné předpoklady realizátora, organizace Jako doma – Homelike, o. p. s.

Cílem projektu bylo zabydlení lidí v bytové nouzi ve standardním nájemním bydlení. Pilotní projekt počítal se zabydlením čtyř až šesti lidí z humanitárního ubytování (tzv. covidových hotelů) v bytech soukromých majitelů a majitelek. Záměr zabydlovat lidi se zkušeností s bezdomovectvím v bytech soukromých majitelů a majitelek vycházel z otázky, zda by mohl pražský realitní trh suplovat nedostatek sociálních bytů. Projekt měl testovat, zda jsou hlavní překážkou pro získání standardního nájemního bydlení vysoké úvodní finanční náklady, kdy nájemce platí při podpisu nájemní smlouvy kromě provize realitní kanceláří tzv. jistinu ve výši dvou až tří nájmů a také nájem na první měsíc či dva včetně poplatků za služby a záloh na energie. Dalším předpokladem bylo, že zabydlování bude nejlépe realizovat nevládní nezisková organizace, která má ve srovnání s Kontaktními místy pro bydlení (KMB) či bytovými odbory jednotlivých praž-

ských městských částí více zkušeností přímo „z terénu“.

Projekt realizovala organizace Jako doma, o. p. s., která od srpna 2021 do června 2022 hledala byty soukromých majitelů a majitelek pro ženy se zkušeností s bezdomovectvím. V té době jsem působila jako koordinátorka organizace. Nejprve jsme měly s KMB vytipovat zhruba 20 žen bydlících v provizorním covidovém humanitárním ubytování, měly tedy dočasné přístřeší a přístup k sociální práci, deklarovaly, že chtějí hledat bydlení na realitním trhu a zároveň neměly reálnou šanci na přidělení sociálního bytu. Projekt počítal s tím, že se čtyři až šest žen podaří do šesti měsíců od jejich identifikace ubytovat ve standardním bydlení.

Při spolupráci a zabydlování jsme se řídily základními principy Housing First, a sice že bydlení je lidské právo, možnost volby a kontroly je na straně klientů a podpora je individuální a rozvíjí silné stránky klienta. Bylo také důležité oddělit samotné bydlení (hledání bytu, komunikace s majitelem ohledně placení nájmu atd.) a podporu při bydlení. To prakticky znamenalo, že byty a jejich zabydlování zajišťovala Jako doma, o. p. s., a podporu při bydlení potom poskytoval terénní program Prevence bezdomovectví Armády spásy.

Realizace projektu a situace na realitním trhu

V přípravné fázi jsme identifikovaly překážky, které bude nutné překonat (např. počáteční nedůvěra při mapovacích rozhovorech nebo předsudky či diskriminace ze strany majitelů bytů). Další jsme však neočekávaly (např. chování realitních kanceláří) nebo ani očekávat nemohly (např. krach Bohemia Energy, válka na Ukrajině a jejich dopad na trh s nájemním bydlením). Plánovaly jsme oslovit realitní kanceláře, které budou hledat vhodné byty na základě mapovacích rozhovorů zahrnujících i finanční rozvahu. Z rozhovorů s potenciál-

ními účastnicemi programu vyšla najevo řada potřeb: některé ženy mají omezenou hybnost, potřebují výtah, jiné by si přály vanu, některé hledají nově vybavený byt, jiné naopak preferují starší, některým nevádí suterén (s přihlédnutím ke způsobu vytápění a úhradám za energie), jiné mají specifické požadavky na lokalitu kvůli dojíždění za prací nebo svým zdravotním omezením. Již při úvodním průzkumu pražského realitního trhu se však ukázalo, že dostat se k vhodným bytům bude složitější. Z konzultací s makléři jsme zjistily, že české realitní kanceláře si obvykle nelze najmout pro hledání vhodných bytů, protože primárně zastupují zájmy majitelů nemovitostí. Tuto překážku označujeme jako *očekávatelnou, ale nečekanou*.

Do stejné kategorie patří i naše zjištění, že v Praze není zvykem pronajímat byty lidem zatíženým exekucemi. Zatímco ve městech jako Ústí nad Labem či Most makléři běžně chápou splácené exekuce jako důkaz, že zájemce je solventní a spolehlivý („platí své závazky“), v pražském prostředí jsou exekuce podle vyjádření několika realitních kanceláří (např. Re-Max, Bythos, Dokonalý nájemník a další) překážkou pro uzavření nájemní smlouvy. To je dáno i tím, že o nájem má zájem také řada lidí bez exekucí a majitelé je preferují. I při vyplňování informací na profilu uživatele serveru bezrealitky.cz se požaduje potvrzení o bezdlužnosti; realitní kanceláře často zájemce o bydlení prověřují nejen ve veřejném registru dlužníků, ale i v neveřejných registrech, ve kterých jsou uvedeny údaje o dlužících sahající až dekádu do minulosti). V humanitárním ubytování se nepodařilo najít lidi bez exekucí – potvrdilo to sdílené vědění sociálních pracovníků a pracovníků ve službách pro lidi bez domova, že pokud dluhy nebyly důvodem, proč daný člověk skončil na ulici, spolehlivě mu na ulici vzniknou (například skrze pokuty za jízdu „na černo“, nedoplatky na zdravotním a sociálním pojištění apod.).

Další *očekávatelnou a čekanou* realitou

pražského realitního trhu s nájemním bydlením je diskriminace a předsudky ze strany majitelů bytů vůči potenciálním nájemníkům. Ne všichni lidé zapojení do zabydlovacího projektu byli bílí heterosexuálové bez dětí, domácích mazlíčků a nekuřáci. Jedna žena se např. na prohlídku bytu vydala se svým partnerem Romem v pracovním oblečení – oba jeli rovnou ze směny u Pražských služeb, a. s., úklidové společnosti. Přestože by jejich oděv mohl být interpretován jako doklad zaměstnání – navíc užitečného a prospěšného společnosti – realitní makléř majiteli bytu dvojici jako vhodné kandidáty nedoporučil (o byt měly zájem nakonec tři dvojice), a to jsme nabízení složení kaucí ve výši tří nájmů oproti požadovaným dvěma a uhrazení dvou nájmů při podpisu smlouvy oproti požadovanému jednomu a provizi ve výši jednoho nájmů pro makléře. Další překážkou bylo, že ženy nejsou flexibilní – většinou nemají chytrý telefon, na kterém by průběžně sledovaly nabídku a pružně na ni reagovaly, a není snadné je kontaktovat (když nemají zrovna dobýt kredit, nemohou volat zpátky nebo odpovídat na sms). Často nemají ani účet v bance. Působí tak z hlediska majitele nemovitosti nebo zastupující realitní kanceláře nevěrohodně či problematičtě.

Náklady na bydlení

Další *očekávatelnou a čekanou* překážkou byla obava, jak se ženám bude dařit pravidelná úhrada nákladů spojených s bydlením a jestli se vůbec dá hradit bydlení z dávek. Naše dosavadní zkušenosti ukazují, že dávky na bydlení nepokryjí celou potřebnou částku a že ženy mají často celkem přesný odhad, kolik peněz mohou měsíčně na bydlení vynakládat.

Prostředky pilotního programu pokryly úvodní zvýšené náklady spojené s podpisem nájemní smlouvy a zabydlováním i případné občasně výpadky při placení nákladů na bydlení (*očekávatelná a čekaná* překážka úspěšného průběhu projektu).

Základní předpoklad byl, že každé z účastnic poskytneme úhradu jednoho „extra“ měsíce a na další může dostat bezúročnou půjčku. Když ji splatí, může ji dostat znovu. Informovaly jsme ženy o této možnosti s tím, že lze najít řešení i velmi svízelných situací, pokud se začnou hledat včas. Většina zabydlených hradila ke konci června 2022 náklady spojené s bydlením, ať už samostatně, nebo s pomocí příspěvku, případně doplatku na bydlení, každý měsíc v plné výši. Pouze jedné ženě se nedaří hradit nájem v plném rozsahu (vzniklé nedoplatky jsou v řádu stokorun) a jedenkrát využila možnosti zaplatit nájem z projektových peněz.

Výši příspěvku na bydlení jsme modelovaly v rámci finanční rozvahy během mapovacího rozhovoru. Žádost o příspěvek na bydlení byla do poloviny roku 2022 administrativně náročná (*očekávatelná a čekaná* překážka) a vyžadovala součinnost a ochotu majitele či majitelky bytu – např. doložit evidenční list s rozpisem spotřeby energií a poplatků, dokládat zaplacení nájmu, v případě družstevního bytu je zase potřeba souhlasu družstva s podnájmní smlouvou atd. *Očekávatelné a čekané* riziko, že ženy použijí příspěvky na jiné účely, však zároveň snižuje možnost zasílat dávku rovnou na účet majitele bytu. V rámci projektu jsme řešily obavu, aby zabydlované osoby nevnímaly negativně případné rozdíly v čerpání projektových peněz mezi sebou. Nastavily jsme předem pravidla: po absolvování celého mapovacího rozhovoru může žena navrhnout, co by potřebovala – do výše 2 000 Kč. Mělo jít o něco, co jí usnadní proces zabydlování (např. telefon pro komunikaci se zaměstnavatelem, vybavení do bytu, barvy, nákup potravin nebo krmiva pro kotě pořízené jako prevence pocitu osamění apod.). Další typově společnou částku představovala jistota skládaná při podpisu nájmní smlouvy. Kromě těchto výdajů jsme se shodly na tom, že další finanční podpora musí být jasně odůvodněná.

Neočekávatelné okolnosti

K naprosto *nečekaným* překážkám při zabydlování patřilo vypuknutí války na Ukrajině. Sociálně citliví majitelé nabízeli své volné byty přednostně válečným uprchlícím. Přetížené úřednice na pobočkách Úřadu práce nestíhaly odbavovat zvýšený počet žádostí, což prodloužilo dobu čekání na příspěvek na bydlení. Podobné to bylo na některých pražských odborech sociálních věcí. Z pohledu lidí obracejících se na sociální systém se ukázalo, že jde o křehký a zranitelný mechanismus, který není připravený na to, řešit několik krizí (bydlení, energetickou, uprchlickou) zároveň. Další neočekávatelnou a nečekanou překážkou byl krach poskytovatele energie Bohemia Energy. Reagovaly jsme na ni přesvědčováním majitelů, aby si nechali energie napsané na sebe – zabydľujícím tak odpadla nutnost uzavírat novou smlouvu s vysokými zálohami. Ukázalo se, že ženy se zkušeností s bezdomovectvím nemohou na klasickeém trhu s nájmním bydlením uspět bez výrazné podpory. Naší další strategií byla účast v aukcích pronájmů bytů ve správě jednotlivých pražských městských částí. Nejdále se dostala jedna žena v aukci pronájmů na Praze 1 – její nabídka na nájem skončila jako druhá nejvyšší. Nejprve z toho měla radost, ale vzhledem k administrativní náročnosti celého procesu převážilo nakonec rozčarování a pocit neúspěchu. Do dalších aukcí už se hlásit nechtěla. Každá MČ má jiné podmínky, mnohé z účastí rovnou vyrazují osoby zadlužené nebo pobírající dávky v hmotné nouzi, jiné mají jako podmínku trvalé bydliště na svém území apod. Každá městská část také jinak vyhláší vítěze. V jednom případě se celý proces táhl tři měsíce a obě dvě zúčastněné ženy bez domova měly pocit, že šlo o velmi netransparentní způsob výběru, kde nebyla šance uspět.

Souběžně s naším projektem se také rozjížděla činnost Městské nájmní agentury (MNA), která také supluje nedostatek

sociálních bytů pronájmem bytů v soukromém vlastnictví. Majitelům a majitelkám poskytuje významné garance – na dva roky de facto převezme správu bytu a odvádí garantovaný nájem bez ohledu na to, jestli v bytě zrovna někdo bydlí, nebo ne. S MNA jsme se vzájemně informovaly o pokrocích v obou projektech a agentura na nás přeměrovala dvě majitelky bytů, které stály o jiný typ smluvního vztahu, než jim agentura nabídla. V jednom případě chtěla mít majitelka přímý smluvní vztah s nájemníci, v dalším zase šlo o družstevní byt, kde MNA nemohla byt na dva roky „převzít“ do své správy.

Jako další možná alternativa shánění vhodného bydlení pro ženy z humanitárního ubytování se ukázala informační kampaň zaměřená přímo na sociálně citlivé majitele bytů a nemovitostí. Pro potřeby tohoto projektu postačil nakonec jediný příspěvek na sociálních sítích. Vzhledem k velmi široké skupině podporovatelek a podporovatelů organizace Jako doma se na základě jednoho příspěvku podařilo sehnat celkem tři byty (a do dvou z nich následně nastěhovat dvě ženy). Majitel dalšího patří k okruhu lidí zapojených do Fondu dostupného bydlení. Jde ve všech případech o sociálně citlivé majitelky a majitele, kteří mají pochopení pro specifické potřeby žen se zkušeností s bezdomovectvím. Například neřeší fakt, že jejich nájemnice mají dluhy a jsou na ně uvaleny exekuce, byli mnohdy ochotni poskytnout výrazné slevy na nájemném, nevdají jim, že musí jednou ročně vyúčtovat zálohy, jsou ochotni shánět a dodávat různá potvrzení potřebná pro žádosti o dávky na bydlení, nepožadují nájemné dopředu za nadcházející měsíc, ale mnohdy akceptují platby až koncem už „odbydlého“ měsíce.

Zkušenosti z našeho zabydlovacího projektu ukazují, že v Praze takoví majitelé existují. Při komunikaci uváděli, že je těší, že jejich majetek (jehož cena roste bez ohledu na to, jestli v dané nemovitosti někdo bydlí) pomáhá, že jej lze využít pro pomoc

konkrétní osobě. Někteří také reflektovali vlastní privilegovanou pozici (dobré rodinné a finanční zázemí, vlastnictví několika bytů apod.). Mnohdy jde o lidi, kteří mají zkušenosti s prostředím nízkopříjmových a marginalizovaných skupin obyvatel (jedna majitelka přes neziskový sektor, další skrze svou práci exekuční advokátky apod.). Je třeba zdůraznit, že zkušenosti z tohoto projektu, konkrétně existenci sociálně citlivých majitelů, nelze považovat za důkaz, že by naznačený přístup mohl sloužit jako systémové řešení dostupnosti bydlení. Jejich nemovitosti nemohou zastoupit chybějící sociální byty. Není jisté, kolik jich je, každý byt se pronajímá za jiných podmínek, na jinou dobu a každý majitel k tomu má jinou motivaci.

Co zabydlování podpořilo?

Během 10 měsíců se nám podařilo zabydlet čtyři ženy a jeden pár v soukromých bytech. Projekt ale nelze označit jako nízkoprahový – jednalo se o pečlivě vybalancovanou snahu o co největší věrnost základním principům Housing First s tím, aby ženy mohly „uspět“ na realitním trhu s nájemním bydlením v Praze, tj. aby měly šanci vůbec nějakou nájemní smlouvu podepsat. Přestože jsme se původně soustředily hlavně na pracující ženy, ukázalo se, že zaměstnanecký poměr či brigáda nutně neznamenají větší úspěch při nalezení a udržení standardního bydlení. Pracující ženy bez domova nejsou výjimkou, nicméně se často jedná o práci v prekarizovaných, pololegálních či nelegálních podmínkách. Pokud se jim podaří uzavřít hlavní pracovní poměr, znamená to nástup exekučních srážek ze mzdy, což příjmem podstatně snižuje (a dávkový systém to nijak nezohledňuje). Jako první se z humanitárního bydlení do bytu stěhovala žena, která deklarovala stabilní brigádu. Jak ukázaly následující měsíce, její příjmy dost kolísají, brigády žena často mění, nakonec si zažádala o dávky na bydlení a náklady na bydlení financova-

la např. také prodejem časopisu Nový prostor. Důležitější než stabilní práce se ukazuje její prioritizace plateb nájemného a nastavení dávek na bydlení tak, aby chodily majitelce přímo na účet. Velkou roli jistě hrálo, že jsme zabydlovaly ženy z humanitárního ubytování – měly tedy prostor na stabilizaci, ošetření svých akutních potřeb a problémů, měly důvěru v sociální pracovnice, což znamenalo snazší spolupráci na zabydlování a také nižší nároky na následnou podporu, kterou poskytovaly organizace Armáda spásy a R-Mosty a (od června 2022) také zabydlovací tým Jako doma.

Při výběru žen, se kterými jsme spolupracovaly, se dále ukázalo jako důležité, aby otázku bydlení samy prioritizovaly. To znamená, že si zájemkyně sama hledala bydlení nebo se zajímala o možnosti, které projekt nabízí, uvedla bydlení jako jednu z oblastí, kterou aktuálně řeší, znala nebo si nechala sdělit aktuální výši nájemného v Praze, byla ochotná dostavit se na prohlídky bytů, na schůzky související s hledáním vhodného bydlení. To u některých kolísalo v čase. Záleželo na tom, jak se ženám dařilo v jiných oblastech, jak se vyvíjely jejich zdravotní potíže, jaké překážky musely v danou chvíli překonávat. Udržovaly jsme s nimi kontakt, abychom podchytily fázi nástupu zájmu o bydlení. Například předposlední zabydlená žena nejprve aktivní zájem neprojevovala, ale nakonec si našetřila na část prvního nájmu a z prostředků projektu si nechala pouze přispět a zaplatit kauci (jistinu). Podobný průběh mělo zabydlování ženy s duální diagnózou, kterou zřejmě motivoval fakt, že dostala pracovní smlouvu na částečný úvazek v zaměstnání, kam dříve docházela pouze brigádně. Jedna ze zabydlených žen reflektovala, že má výhodnější pozici, protože žije ve stabilním páru. Když pracují oba partneři, mohou si dovolit hledat i klasický pracovní poměr – na bydle-

ní u sociálně citlivého majitele (tj. za nižší než průměrné nájemné) ve dvou dosáhli i s exekucemi. Naopak u další ženy je její partner zdrojem stížností sousedů na hluk. V jednom případě vedlo neoznámené nastěhování partnera do bytu k tomu, že se majitelka rozhodla ženě neprodloužit nájemní smlouvu.

Závěry

Z našich zkušeností lze vyvodit, že nevládní neziskové organizace mohou být relevantním partnerem MHMP či městských částí při hledání bydlení pro znevýhodněné skupiny obyvatel. Mají díky dlouhodobé spolupráci důvěru lidí, které zabydlují, značné zkušenosti z terénu a v neposlední řadě mohou mít okruh příznivců a podporovatelů, mezi kterými mohou být i sociálně citliví majitelé nemovitostí. Během zabydlování jsme se několikrát setkaly s pozitivním ohlasem ze strany zabydlovaných i jejich klíčových pracovníků (sociální pracovnice či pracovnice v sociálních službách), že se někdo intenzivně stará o hledání bydlení. Problém najít standardní bydlení se ale nedá vyřešit tak, že se lidem znevýhodněným zkušeností s bezdomovectvím a neúspěšným na trhu s nájemním bydlením poskytne finanční pomoc – během prezentace projektu jsme se setkávaly s reakcemi ze strany sociálních pracovnic, že něco takového by samy potřebovaly. (Nejen) v Praze dopadá krize s bydlením stále tíživěji na nižší střední a střední třídu, která má potřebné kompetence, sociální i jiný kapitál, a přesto je pro ni problém najít vhodné nájemní bydlení. U lidí, kteří jsou znevýhodněni i dalšími způsoby než „jen“ nižšími příjmy, je třeba intenzivní sociální práce a dlouhodobá podpora.

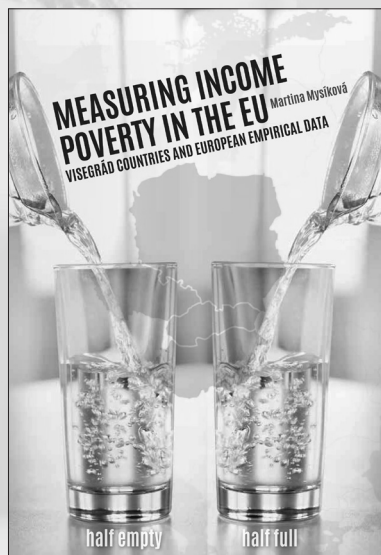
Magdaléna Trusínová
Jako doma – Homelike, o. p. s.
 info@jakodoma.org

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

MEASURING INCOME POVERTY IN THE EU: VISEGRÁD COUNTRIES AND EUROPEAN EMPIRICAL DATA

Martina Mysíková

Studie je výsledkem práce na tříletém projektu Metodologie a realita chudoby: Česká republika v evropském kontextu, jehož výsledky byly doposud prezentovány v deseti publikacích. Kniha shrnuje metodologii měření chudoby v EU, uvádí statistiky a charakteristiky chudých v zemích Visegrádské čtyřky, doplněné o přílohy s výsledky pro všechny země EU.

Hlavní analytická kapitola se zaměřuje na metodologická úskalí měření příjmové chudoby v evropském konceptu, a to primárně na vliv ekvivalenčních škál. Citlivost míry ohrožení příjmovou chudobou na použitou ekvivalenční škálu se v jednotlivých zemích liší. Pokud aplikovaná ekvivalenční škála neodpovídá národním specifikům, může míra příjmové chudoby zejména v zemích s vysoce citlivou mírou chudoby, jakou je i Česko, podávat zkreslené informace. Studie odhaduje ekvivalenční škály pro jednotlivé země dvěma metodami, na základě výdajů domácností (s využitím dat HBS) a subjektivní škály dle hranic subjektivní chudoby (s využitím dat EU-SILC), a diskutuje jejich vliv na míru příjmové chudoby. Nakonec nabízí alternativní subjektivní ukazatele příjmové chudoby, které doplňují obrázek o chudobě z pohledu samotných domácností.

Ačkoli je v Česku míra ohrožení příjmovou chudobou dlouhodobě nejnižší ze všech zemí EU, subjektivní přístup měření nás posouvá na desáté místo v unijním žebříčku.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2021
248 s.
ISBN (print) 978-80-7330-384-6
ISBN (pdf) 978-80-7330-385-3

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: <https://www.soc.cas.cz/publikace/measuring-income-poverty-eu-visegrad-countries-and-european-empirical-data>

half empty

half full

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky – česká čísla:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afiliaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako statí, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission – English edition:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuyse at vanhuyse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Předplatné lze objednat online prostřednictvím služby SEND Předplatné, s. r. o., (<https://send.cz/>), případně e-mailem (send@send.cz) či telefonicky: 225 985 225. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

**THEMATIC ISSUE: BEYOND THE HOUSING CRISIS:
CONCEPTS, CONTEXTS, CONVERSATIONS AND CRITIQUES**

ARTICLES

PAVEL DOBOŠ, KRISTINA JAMRICHOVÁ, JAKUB MÁCHA, ONDŘEJ MOHYLA, ROMAN NOVOTNÝ, MARTINA RŮŽIČKOVÁ: Housing as an Exception, Eviction as Everyday Life

PETR KUBALA, ELIŠKA ČERNÁ, ŠTĚPÁN RIPKA, ONDŘEJ KRČÁL, ROSTISLAV STANĚK: The 'Housing First' Assemblage: An Example of 'Rapid Re-Housing for Homeless Families with Children' in the City of Brno

JAN MALÝ BLAŽEK, TOMÁŠ HOŘENÍ SAMEC, PETR KUBALA, VÁCLAV ORCÍGR: Participatory Housing: A New Conceptual Framework for Democratic Forms of Housing in the Czech Republic

JAKUB ČERNÝ, YULIYA MOSKVINA, LUDMILA BÖHMOVÁ: 'We'd Hoped That the Flat Would Be Ours One Day': The Fight for Fair Privatisation in the Moje Pisnice Initiative

INTERVIEWS

BOOK REVIEW

SPECIAL SECTION: AUTHOR'S RESPONSE

INFORMATION

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

